

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

11 EYLÜL SONRASI
TÜRKİYE’NİN ORTA DOĞU’YA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Önder DURDU

MAYIS, 2005

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Önder Durdu'ya ait “11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politikası” adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.03.06.2005

Üye (Tez anışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Muhittin ATAMAN

Üye : Prof. Dr. Erkan AKIN

Üye : Doç. Dr. Kamer KASIM

Doç. Dr. Muhittin ATAMAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü V.

ÖZET

DURDU, Önder

Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muhittin ATAMAN

Mayıs, 2005. 115 sayfa

11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politikası başlığıyla ortaya konulan bu çalışmada bölgesel ve küresel boyutta, Türkiye'nin Orta Doğu'yla ilişkileri ve bu ilişkinin bölgesel ve küresel düzeyde sahip olduğu jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik nitelikleri tahlil edilmiş, bu unsurların iki yönlü olarak Türkiye tarafından algılanıp algılanmadığı ve netice olarak birer dış politika argümanına dönüştürülüp dönüştürülmediği araştırılmıştır. Bu araştırma yapılırken küresel ve bölgesel dengelerin oluşmasında etkin olan unsur ve aktörlerin Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasına etkileri gözlemlenmeye çalışılmıştır. Bunu müteakip, ulaşılan bilgiler ışığında Türkiye'nin gelecek vizyonuna ilişkin değerlendirmeler ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Türkiye sahip olduğu tarihi, coğrafi ve kültürel koşullarla, küresel ve bölgesel boyutta önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın nihai amacı bu hususun altının çizilmesi ve bu hususun ortaya koyduğu imkanlardan istifade yollarının gösterilmesidir. Bu bağlamda dış politikanın mutlak amacı olarak nitelenebilecek olan ulusal çıkarların maksimize edilmesi yolunda bir nebze de olsa katkıda bulunabilmektir.

ABSTRACT**Onder. DURDU****Master Thesis. Institute of Social Sciences****Thesis Counsellor: Assist Assoc Prof Muhittin ATAMAN****May. 2005. 115 pages**

The relationships of Turkey with Middle East and the geo-strategic, geopolitical and geoeconomical characteristics of this relationship on the regional and global level were analysed in both regional and global dimension in this study which is put forward with the title of Foreign Policy of Turkey for the Middle East after 11th September. And it was also researched whether these factors were perceived by Turkey in two directions and consequently converted into foreign policy argument or not. When carrying out this research, it was tried to observe the influences of the factors and actors which are influential in forming global and regional balance on the foreign policy of Turkey for the Middle East region. Following this, in light of the information reached, the evaluations and solution suggestions for a future vision of Turkey are presented.

Turkey has an important place in the global and regional dimension together with its historical, Geographical and cultural conditions. The final purpose of the study is to underline this matter and to indicate the ways of benefiting from mentioned opportunities as put forward by this matter. In this respect, to make contribution to the way of maximising the national interests that could be characterised as an absolute purpose of the foreign policy.

Key Words: Foreign Policy , Middle East , September 11th

*Saygıdeğer Babamın toprak kokan nasırlı ellerine
ve
Sevgili Annemin daima ağlamaklı gözlerine...*

TEŞEKKÜR

Akademik kimliğini aşan kişisel desteği ve geniş anlayışı için Saygıdeğer hocam, tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Muhittin Ataman'a; Çalışmamı noktasından virgülüne kadar yoğun bir titizlikle inceleyip yapıcı eleştirilerde bulunduğu için Sayın Doç. Dr. Kamer Kasım'a; Bugüne kadar tanıdığım en renkli akademik kişilik olan Sayın Prof Dr. Erkan Akın hocamıza sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Sevgili Utkan, bu çalışma sen olmadan gerçekleşemezdi. Okumalarımı ve çalışma notlarımı yazıya dökmek, zaman isteyen zahmetli bir uğraştı. Bu işi üstlenme özverin için sana minnettarım. Öyle ki, benimle birlikte sana da bir uzmanlık payesi verilse yeridir. Senin gibi yüreği koşulsuz ve kuralsız iyilikle dolu, zihni bilgi ve zarafetle yoğrulmuş, bedeni sanat nüveleri ile bezeli zengin bir dosta sahip olmanın mutluluk ve gururunu ömrüm boyunca taşıyacak olmak benim için bir ayrıcalık.

Sevgili Ümit'ciğim, senin varlığın son bir yılda benim için bir düzen ve huzur kaynağı oldu. Varlığın evimi yuva kıldı. İşimde, evimde ve bu çalışmamda daha istikrarlı bir çizgi yakalamama yardımcı oldu. Hakkının görmezden gelinmesi mümkün değil. Başarımda ciddi bir pay sahibi olduğunu bilmeni isterim. 19 Haziran 2005'te sana tüm yüreğimle başarılar dilerim.

Haziran 2005, Şişli

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR TABLOSU.....	viii
BÖLÜM I	
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM II	
ORTA DOĞU KAVRAMI, KONUMU VE SINIRLARI.....	5
1. Orta Doğu Kavramı.....	5
2. Orta Doğu'nun Yeri ve Sınırları	10
BÖLÜM III	
TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASINI ETKİLEYEN	
FAKTÖRLER.....	14
1. Coğrafya.....	17
2. Ekonomi.....	19
3. Güvenlik.....	21
4. İdeoloji (Siyasal Tercih).....	24
5. Batı İle İlişkiler.....	25
6. Diğer Unsurlar.....	26
BÖLÜM IV	
TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU'YA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASININ	
TARİHSEL SEYRİ.....	27
1. Atatürk dönemi (1923-1938).....	27
a. Genel Bakış.....	27
b. Somut Gelişmeler.....	29
2. Tek Parti Dönemi (1938-1950).....	32
3. Soğuk Savaş Dönemi (1950-1991).....	33
4. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2001).....	42

IV. BÖLÜM

11 EYLÜL SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN

ORTA DOĞU’YA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI.....49

1. Uluslararası Örgütlerle İlişkilerin Türkiye’nin

Orta Doğu Politikasına Etkileri 49

a. Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ile ilişkiler.....49

b. Birleşmiş Milletler (BM) ile ilişkiler.....56

c. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile ilişkiler.....58

d. Uluslararası Örgütlerin Türk Dış Politikası Üzerindeki
Etkilerinin Genel Bir Değerlendirilmesi.....64

2. Büyük Güçlerle İlişkilerin Türkiye’nin

Orta Doğu Politikasına Etkisi.....65

a. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkiler.....66

b. Avrupa Birliği (AB) ile ilişkiler.....71

c. Rusya ile ilişkiler.....76

3. Bölgesel Devletlerle İlişkilerin Türkiye’nin

Orta Doğu Politikasına Etkisi.....79

a. İran ile İlişkiler.....79

b. Suriye ile İlişkiler.....83

4. Büyük Orta Doğu Projesi, ABD, İsrail ve Türkiye.....86

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....94

1. 11 Eylül Sonrası Türkiye’nin Orta Doğu’ya Yönelik Dış Politikası.....95

KAYNAKÇA.....100

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BİO	: Barış İçin Ortaklık Projesi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Orta Doğu Projesi
GOP	: Geniş Orta Doğu Projesi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İİG	: İstanbul İşbirliği Girişimi
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
PKK	: Partiya Karkaren Kürdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
vs.	: ve sair

BÖLÜM I: GİRİŞ

Orta Doğu¹ coğrafyası 20. yüzyıl başlarından itibaren her geçen gün daha da belirgin bir şekilde Türkiye'nin dış politikası açısından en sorunlu bölgelerden biri olmuştur. Orta Doğu politikasının genel karakteristikleri olan oryantalist bakış ve çatışma eğilimi, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında belirleyici unsurlar olmuşlardır. Bu etkiye ek olarak Türkiye'nin Orta Doğu halkları ile tarihi ve kültürel bağları olması ya da bir başka deyişle Osmanlı Devleti döneminde ve önderliğinde dört asrı aşan birliktelik Türkiye'nin Orta Doğu'yla ilişkilerini, tarihin yükünü de eklemek suretiyle, daha karmaşık bir hale getirmektedir (Aras, 2003: 11).

Türkiye'nin 11 Eylül sonrası Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının inceleme konusu yapılması, bu süreci önceleyen döneme ait dış politikanın incelenmesi zarureti de beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin, zikredilen unsurlara ek olarak bölgesel ve küresel konjonktürden de etkilenen bölgesel ve uluslararası ekonomik ve siyasi etkinliklerine bağlı olarak belirlenen Orta Doğu politikası, Mustafa Kemal tarafından tayininden bu yana tutarlı bir biçimde yürütülmektedir (Mango, 2002: 14).

Türkiye'nin dış politikası, Atatürk'ün gösterdiği doğrultuda oluşup gelişirken dünyada meydana gelen değişimleri göz ardı etmedi. “Tam bağımsızlığın ve ülkesel bütünlüğün korunması için dünyadaki güç dengelerinden yararlanmak” ilkesi Türkiye dış politikasının ana hareket noktasını ve buna bağlı olarak nihai hedefini oluşturdu. 1923 yılında, Lozan Barış Konferansı kilitlendiğinde Mustafa Kemal'in gazetecilere verdiği uzun brifingde söylediği gibi, “dış politikanın temeli güçlü bir iç politika, güçlü bir kamu yönetimi ve güçlü bir örgütlenmedir. İç ve dış politika daima birbiriyle bağlantılı olmalıdır” (Mango, 2002: 18). Dış politikanın amaçsal tanımı, özü itibarıyla ülkenin güvenliğinin sağlanması ve ekonomik refahının korunması ve geliştirilmesi, yani “ulusal çıkarların sağlanması” olarak ortaya konabilir. Bu bağlamda ulusal çıkarların tarifinin yapılması gerekir. “Günümüzde ekonomik refah ve ona bağlı olarak iş dünyasının çıkarları başlı başına bir kategori

¹ Terminolojideki yaygın kullanıma rağmen Orta Doğu kavramı ayrı olarak yazılmasının daha doğru ve yerinde bir kullanım olduğu düşünüldüğünden Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'ndeki kullanım şekli tercih edilmiştir. Bkz. TDK, *Türkçe Sözlük*, c. 2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi, s. 1696.

oluştururken, güvenlik artık sadece askeri anlamda kullanılmamakta, çok daha geniş bir kavram olarak algılanmaktadır. Bunun yanı sıra ulusal çıkar kavramı, siyasi istikrar, çevre ve insan sağlığı, anti-terörizm, insan kaçakçılığı ile kadın ve uyuşturucu ticaretinin önlenmesi gibi konuları da kapsamaktadır. Katılımcı demokrasinin gelişmesi ve küreselleşmenin etkisiyle doğru orantılı olarak ulusal çıkar kavramı da revizyona uğramakta, geniş bir yelpazeye yayılmaktadır” (Criss, 2002: 141).

Dış politikayı tayin eden faktörlerin başında coğrafya gelmektedir (Criss, 2002: 141). Zira bir devletin, üzerinde bulunduğu topraklardan kopuk bir dış politika geliştirmesi mümkün değildir. Ekonomik ilişkiler, güvenlik sorunu ve tehdit algılamaları, ideoloji yahut siyasal tercih, dünya şartları (konjonktür), dış politikada hareket serbestisi, lider profili, ittifaklar, sağlam istihbarat ve devletin yapısı dış politikayı etkileyen önemli unsurlar arasında sayılabilir (Criss, 2002: 141-142). Değişen şartlar ve yaşanan gelişmeler doğrultusunda, Türkiye de dünyadaki bu gelişmeleri gözlemleyip oluşan yeni şartlara uyum sağladıkça, dış politikasının belirlenmesinde dikkate alınması gereken yeni kurumları, dinamikleri, etkenleri ve bunların neticesinde farklı boyut ve öneme sahip temayülleri algılayabilecek ve dinamizmini koruyabilecektir.

Atatürk dönemi Orta Doğu politikası, genel dış politikadaki seyre paralel bir nitelik arz etmiş ve “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi doğrultusunda gelişmiştir. Bölgesel işbirliği ve güvenlik anlaşmaları bu tutumun en bariz örnekleridir. Atatürk sonrası tek parti dönemi, bir denge politikası dönemi olmuştur. Tarafsızlık ve duruma göre politika belirleme (pasif, bekle ve gör) anlayışı, dönemin siyaset stratejisinin özünü teşkil etmiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında yürütülen siyaset bu anlayışın sembolik bir örneğidir. Soğuk Savaş dönemi Türkiye’nin dış politikası ise özelde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) genelinde ise Batı angajeli oluşmuş ve daha çok Kuzey Atlantik Paktı (NATO) kapsamında yürütülmüştür. Uzun Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye’nin dış politikası Sovyet tehdidinin nasıl savuşturulacağı, Yunanistan ve Kıbrıs konusunda ülke çıkarlarının nasıl korunacağı, ABD ve NATO’yla ilişkilerin nasıl sürdürülüp güçlendirileceği gibi bir kaç temel soruna endekslendi (Makovsky ve Sayarı, 2002: 1). Soğuk Savaş sonrası dönem, Türkiye’nin dış politikası açısından spesifik ve karmaşık bir süreç olmasının yanı sıra

dünya konjonktürünün gerektirdiği çok boyutlu, inisiyatif kullanabilme ve aktif politika üretebilmenin bir zorunluluğa dönüştüğü bir dönem olarak nitelenebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin kurulması, yeni Türk dünyasının ortaya çıkması, Türkiye'nin İsrail-Filistin sorunu konusunda daha etkin bir rol edinme güdüsü içine girmesi ve Körfez Krizi sırasında bölgesel gelişmeler ile Kürt sorununa yeni bakış açısı Türkiye diplomasisinin bu dönemde yeni bir ufuk açılımı yakaladığını göstermektedir. Bu yeniden yapılanma aynı zamanda ulusal çıkarların çeşitliliği ve çok yönlülüğünün Türkiye dış politikası üzerindeki etkilerini ortaya koymakta ve yakın gelecekte izlenecek politikanın da ipuçlarını vermektedir.

Yeni dönemde ortaya çıkan gelişmeler, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin gözünde bölge ve dünya çapındaki önemini yitireceği kaygısı taşıyan kamuoyunun bazı kesimlerinin ve aynı kaygıyı taşıyan bir kısım politika yapıcılarının da bu kaygılarında haksız olduklarını ortaya koymuştur (Makovsky ve Sayarı, 2002: 5). Öte yandan Türkiye, yeni dönemde bölgede daha etkin aktörler olarak konumlanma çabası içinde olan Avrupa Birliği (AB), ABD, Rusya ve elbetteki bölge ülkeleriyle ilişkilerin şekillenmesinde de önemli roller üstlenmiştir. 11 Eylül Olayı ve takip eden süreç, Irak'ın işgali, yeni dünya düzeni, Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) gibi yeni gelişmeler de Türkiye'nin bölgeye yönelik aktif politikalarını geliştirerek devam ettirmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin dış politikasının 11 Eylül sonrası dönemde kazandığı ivmelenmenin boyutları ve yönü ile yaşanan tarz ve vizyon değişiminin saptanmasıdır. Bunun açıklanabilmesi için, ikinci bölümde, öncelikle bölgeye adını veren "Orta Doğu" kavramının tanımı, gelişimi ve sınırları ile bölgenin dünya coğrafyası ve politikasındaki yeri kısaca gözden geçirilecektir. Üçüncü bölümde, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasını belirleyen unsurlar üzerinde durulacaktır. Dördüncü bölümde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından itibaren bölgeye yönelik dış politikasının tarihsel seyri incelenecektir. Beşinci bölümde, 11 Eylül saldırılarından sonra Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası; Türkiye'nin NATO, Birleşmiş Milletler (BM) ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) gibi önemli ve ilgili uluslararası örgütlerle; ABD, AB ve Rusya gibi küresel güçlerle; ve İran, Suriye ve İsrail gibi önemli bölgesel devletlerle olan ilişkileri

bağlamında analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın son kısmında, çalışmanın sonuçları hakkında genel bir değerlendirme yapılacak, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının geleceğine dair saptamalarda bulunularak, ulusal çıkarların maksimize edilebilmesi anlamında öneriler sunulacaktır.

BÖLÜM II: ORTA DOĞU BÖLGESİ: KAVRAM, KONUM VE SINIRLAR

“Orta Doğu” konulu çalışmalara bakıldığında ilk fark edilecek husus, yaklaşımın çerçevesini belirleyen akademik yönelim ve disiplin ne olursa olsun bu kavramın kapsamının net ve ortak bir tanıma kavuşmamış olmasıdır. Orta Doğu kavramının, araştırmacının kişisel tercihlerine, amacına, disipline bağlı bakış açısına, çalışmanın nüfuz alanına göre farklılık arz ettiği dikkat çekici bir özelliktir. Bunun içindir ki Orta Doğu ile ilgili bütün çalışmalar öncelikle Orta Doğu’nun kavram içeriğinin belirlenmesi ve kapsamına nerelerin alındığının gösterilmesiyle başlamaktadır. Her bir yazar Orta Doğu kavramının kapsamını genişletip daraltabilmekte, içeriğini biraz da kendi amaçlarına göre belirleyebilmektedir. Bu çalışmada da “Orta Doğu” kavramından ne anlaşıldığı ve neresinin kastedildiği açıkça ortaya konmalıdır. Bu anlamda öncelikle “Orta Doğu” kavramının kavram olarak gelişimine, daha sonra kapsamına değinilerek çalışmaya esas olacak en sağlıklı tercih ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Orta Doğu Kavramı:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslararası politika alanında kullanımı giderek yaygınlaşan “Orta Doğu” (*Middle East, Moyen Orient, eş-Şarku'l-Evsat*) kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejist Alfred Thayer Mahan, *National Review*'de yayınlanan, Basra Körfezi'nin önemini ele aldığı “*The Persian Gulf and International Relations*” başlıklı yazısında, Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır (Dursun, 2003; Erge, 2002: 51). Yüzyılın başlarında Basra Körfezi'nin stratejik önemi ve bu bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelelerini anlatmaya çalışan Mahan, jeostratejik bir konsept dahilinde kullandığı “Orta Doğu” (*Middle East*) kavramı ile, Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü kapsayan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmaktaydı (Dursun, 2003:1). Mahan'ın ardından İngiliz gazetesi *The Times*'in dış politika editörü Valentine Chirol, Tahran muhabiri imzasıyla Basra Körfezi'nin

stratejik önemini Almanya'nın inşa etmeye çalıştığı Bağdat demiryolunun Basra'ya kadar uzatılmasının İngiltere'nin bölgede ve Asya'daki çıkarlarına vereceği zararları anlattığı birkaç yazısına “Orta Doğu'nun Problemleri” başlığını koyarak kavramı Basra Körfezi bölgesini anlatmak için kullanmış ve kavramın benimsenmesine katkıda bulunmuştur (Dursun, 2003:1).

Mahan ve Chirol'un İngiliz diline kazandırdıkları “Orta Doğu” kavramı asrın başlarında sözlüklere girerken kitap adlarında da görülmeye başlanmıştır. Angus Hamilton 1909 yılında Londra'da yayınladığı *Problems of the Middle East* adındaki kitabı ile kavramı bilim dünyasına taşıyarak Basra Körfezi bölgesinin İngiltere'nin uluslararası menfaatleri ve sömürgeci devletler arasındaki rekabet çerçevesindeki önemini anlatmaktaydı. Aynı yıllarda Hindistan'da Kral naibi olan Lord Curzon, ilk defa 1911'de Hindistan'a yakın yerleri ifade etmek için resmi konuşma ve belgelerde “Orta Doğu” kavramını kullanarak ona yarı resmi bir nitelik kazandırmıştır (Davison, 1960: 563).

Temelde “Orta Doğu” kavramının “Şark” (Doğu) ve “Yakın Doğu” (*Near East*) kavramları gibi Batı merkezli ve sübjektif bir kavramlaştırmanın ürünü olarak ortaya çıktığı ve kullanım sahasına girdiği söylenebilir. Bu kavramlaştırmayı yönlendiren ana bakış, Avrupa'yı dünyanın merkezi olarak kabul eden ve dünyanın diğer bölgelerini bu merkeze olan uzaklıklarına göre “yakın,” “orta” ve “uzak” şeklinde kategorize eden bakıştır (Şahin, 2001:1). Edward Said'in de Oryantalizm adlı eserinde dikkat çektiği gibi “Orta Doğu” kavramı objektif bir gerçekliği olmayan kendini dünyanın merkezinde konumlandıran ve buna bağlı uzaklık tarifleri ortaya koyan Avrupalının ürettiği göreceli bir kavramdır (Keyman, 2002:22).

XV. yüzyılda Avrupa'nın, Avrupa dışı dünyayı keşfetmesiyle başlayan Keşifler Çağında Çin, Japonya ve Malezya “Uzak Doğu” olarak adlandırılmıştır. Söz konusu çağda özellikle Portekizlilerin “Doğu”ya gidecek bir yol bulma çabaları sırasında ilişkiler geliştirilen “Uzak Doğu” ile Avrupa'dan uzak olan Akdeniz sahilleri arasındaki bölge için “Yakın Doğu” (*Near East*) kavramı kullanılmıştır. Böylece “Yakın Doğu” kavramı, Batı'da, konuşma dilinde “Uzak Doğu” ile Avrupa arasındaki bölgeyi ve genel olarak da 1453'ten bu yana Osmanlı Devleti tarafından yönetilen yerleri ifade etmek için kullanılmaktaydı (Don Peretz, 1978: 3; Dursun, 2003:2).

Batı dünyasında “Doğu,” veya "Yakın Doğu" olarak ifade edilmiş olan Osmanlı Devleti için tercih edilen bu kavramlaştırma, sadece bir coğrafi ifadelendirme değil aynı zamanda kültürel ve dini motiflerle beslenen ve farklı olan “öteki”ni ifade eden bir kavramlaştırma idi (Şahin, 2001).

Avrupalı emperyalist güçlerin Osmanlı toprakları üzerindeki mücadele ve emellerini anlatmak için kullanılan “Şark Meselesi” etrafındaki gelişmelerin yanı sıra 1894-1895 Çin-Japon savaşı da “Yakın Doğu” ve “Uzak Doğu” kavramlarının yaygınlıkla kullanılmasına hizmet etmiştir (Şahin, 2001). Bir İngiliz arkeologu ve seyyahı olan D. G. Hogarth’ın 1902 yılında “*The Nearer East*” adında bir kitap yayınlaması bu kavrama açıklık kazandırmış ve yeni bir sınır çizmiştir. Ona göre “Yakın Doğu” kavramı Arnavutluk, Karadağ, Güney Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, İran’ın üçte ikisi ve Osmanlı Devleti’nin Asya’daki bütün bölgeleri ile Hint Okyanusu ve Hazar Denizi arasında uzanan dağlık ve çöllük bölgeyi kapsamına almaktaydı. Bu durumda Avrupalılar tarafından, Romalılardan beri “Doğu” kavramı ile ifade edilen dünya üç ayrı bölgeye ayrılmış oluyordu: “Yakın Doğu” (*Near East*), “Orta Doğu” (*Middle East*) ve “Uzak Doğu” (*Far East*). Yakın Doğu, daha çok Balkanlar ve Osmanlı Devletini, Orta Doğu Hindistan’a yakın Basra Körfezini ve Uzak Doğu da Çin ve Japonya’yı ifade ediyordu (Davison, 1960: 669-671; Ağar, 2002: 667; Dursun, 2003:2).

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce, Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesi, Arap Yarımadası’nın belli bölgelerinde İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinin kurulması, Orta Doğu kavramının sınırlarının Yakın Doğu kavramının aleyhine genişleyerek yeni bir kapsama kavuşturulmasına sebep olmuştur. Balkanlar, Osmanlı Devleti’nin ve Avrupa için “öteki” olan “Doğu”nun kapsamından çıkınca “Yakın Doğu” kavramı, eski anlamını ve kullanımdaki önemini kaybetti. Zira artık Balkanlar, eskisi gibi “öteki”nin sınırları dahilinde değildi ve Avrupa’nın bir parçası olmasa da "Doğu"nun kapsamında bir yer de değildi. "Yakın Doğu"nun kapsamındaki bölgelerin bir kısmı Avrupa ve Balkanlara dahil olurken bir kısmı da "Orta Doğu" kavramı kapsamına dahil olmuş oluyordu (Ağar, 2002: 667).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu kavramı resmiyet kazanmıştır. İngiltere hükümetinde Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde "*Middle Eastern Department*" adıyla bir idari teşkilatın oluşturulmasıyla söz konusu resmiyet gerçekleşmiş oldu. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden koparıldıktan sonra İngiliz manda yönetimine verilen ve bu konumları Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak yönetimleri bu teşkilata bağlanmıştır (Şahin, 2001: 4). Bu arada İngiltere'deki Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (*Permenant Commission on Geographical Names*) adlı kuruluş "Yakın Doğu" kavramını sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken "Orta Doğu" kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsamına alacak şekilde tanımlamıştır. Böylece 20. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge "Orta Doğu" olarak isimlendirilmiş oldu (Karaaslan, 1998: 37)

İkinci Dünya Savaşı sırasında Kahire merkezli *Middle East Air Command* adıyla bir birim oluşturulmuş ve İngiltere'nin bölgedeki mandaları olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak'ın yanı sıra Aden ve Malta da bu birimin kontrolüne verilmiştir. Daha sonra İran ve Eritre de bu komutanlığın kontrol alanına dahil edilmiştir (Dursun, 2003: 4). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu kavramının kullanımı, özellikle Anglo-Sakson etkisindeki yerlerde hem sivil ve akademik çevrelerde hem de resmi alanlarda yaygınlaşırken Yakın Doğu kavramının kullanımı giderek gerilemiştir. Bunun temel sebebi, Batılı güçlerin ilgi odağı olan Osmanlı merkezli Yakın Doğu kavramına artık ihtiyaç duyulmaması, İngiliz sömürge bakanlığına bağlı alanlarda Batılı devletlerin nüfuz kurma hareketlerinin çehre değiştirmesi ve Türkiye'nin de Yakın Doğu kavramı yerine Orta Doğu kavramı içine dahil edilmesidir.

Orta Doğu kavramının kapsamının belirsizliği ve kullananların kapsamı istedikleri gibi geniş veya dar tutmalarına imkan vermesi bu kavramın kullanımını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kavramın belirsizliğini ortadan kaldırmak için bu kavramla birlikte oluşturulan farklı kullanımların geliştirildiği ve tercih edildiği dikkat çekmektedir. Bunlardan "Kuzey Afrika ve Orta Doğu" (*North Africa and Middle East*) kavramı en çok kullanılanıdır (Dursun, 2003: 4). Merkezi Londra'da bulunan *Europa Publications Limited*'in yayınladığı yıllıklardan birinin adı *The*

Middle East and North Africa'dır. Bu yıllıkta Atlas Okyanusu'ndan Pakistan'a kadar uzanan coğrafi bölgedeki ülkelere yer verilmektedir. Bunun yanında bazı yayınlarda ve kuruluşlarda "*Near and Middle East*" şeklinde bir kullanıma rastlamak mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki *National Geographic Society* bölge ülkelerini kapsayan haritaya "Yakın Doğu ülkeleri" adını vermektedir (Şahin, 2001: 3). "Orta Doğu" kavramı artık tüm dünyada tercih edilen bir kavram olmakla beraber özellikle Asya'da ve uluslararası kuruluşlarda "Güneybatı Asya" (*Southwest Asia*) teriminin tercih edildiğini de ifade etmemiz gerekir (Keyman, 2002 : 22)

Son yıllarda Türkiye'de de olduğu gibi, Batıdaki üniversitelerin pek çoğunda *Middle East Center* veya *Near East Center* adında araştırma merkezleri bulunmaktadır. Bölgesel inceleme ve araştırmaların artış gösterdiği II. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu merkezlerde bölge ülkeleriyle ilgili sosyal, siyasal, ekonomik, tarihi, kültürel, stratejik, coğrafi ve sair hususlarda incelemeler yapılmaktadır. Söz konusu bu merkezlerin inceleme kapsamına aldıkları ülkeler de tıpkı kavramın kendisi gibi bir kesinlik arz etmemektedir (Erge, 2002: 58).

Orta Doğu kavramının sivil ve siyasi alanlardaki yaygın kullanımına rağmen uluslararası kuruluşlar ile resmi yayın ve çalışmalarda, belirsizliği nedeniyle bu kavramın fazla tercih edilmediği gözlenmektedir. Mesela, Birleşmiş Milletler organizasyonu yayınlarında, "Orta Doğu" kavramı yerine, nesnel bir coğrafi tanımlama olan "Batı Asya" kavramı tercih edilmektedir. Örneğin, BM tarafından yayınlanan *Demographic Yearbook*'larda (nüfus yıllıklarında) dünya devletleri objektif coğrafi bölge adları altında kategorize edildiği ve bu çerçevede Orta Doğu'daki ülkelerin de *Western Asia* (Batı Asya) adı altında tasnif edildiği görülmektedir. Bu tür bir kavramlaştırma dünyanın değişik coğrafi yerlerinde bulunan kişiler için geçerli bir kullanım imkanı vermektedir. Buna karşılık subjektif ve Batı merkezli bir kavramlaştırma olan Orta Doğu veya Yakın Doğu kavramları, Avrupa dışındaki kişiler için objektif bir anlam taşımamaktadır.

Anlatılanların yanı sıra *Western Asia* kavramının Orta Doğu kavramıyla bütünüyle örtüştüğü ileri sürülemez. Bundan dolayı, Orta Doğu kavramı yerine daha çok "Güneybatı Asya" (*Southwest Asia*) kavramı kullanılmaktadır. Böylece Batı Asya içerisinde yer alan Orta Doğu "Güneybatı Asya" kavramı ile objektif olarak tanımlanmış ve sınırlandırılmıştır. Mesela, Yakın Doğu kapsamında yer alan

Kıbrıs'ın çoğu yayınlarda Orta Doğu'nun kapsamına alınmadığı görülmektedir. Bunda Orta Doğu'nun subjektif kullanımından ziyade kültürel kullanımını etkili olmaktadır.

Bütün bu farklı kullanımlar ve kapsamın değişkenliği dikkate alınmak şartıyla bugün Orta Doğu kavramının dar anlamda Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez ülkeleri ve Mısır'ı içine alacak şekilde kullanılmakta olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavramın kapsamının daha da genişletilerek Libya, Sudan, Eritre, Cibuti ve Afganistan'ı da içerecek şekilde geniş anlamda kullanıldığı; bazı çalışmalarda ise kapsamın daha da genişletilerek Atlas Okyanusundan Mısır'a kadar tüm Kuzey Afrika'yı içine alacak genişlikte kullanılmakta olduğu da görülmektedir. Hatta bazı çalışmalarda Orta Doğu kavramının Kafkasları ve Orta Asya'yı da kapsayacak şekilde iyice genişletildiği dikkat çekmektedir (Erge, 2002: 58). Bu durumda Orta Doğu için belirsizliğin ve kapsam kargaşasının devam ettiği söylenebilir. Ancak Orta Doğu kavramının dar anlamda kullanılmasının, yani Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez ülkeleri ile Mısır'ı kapsayacak şekilde kullanılmasının daha doğru olacağı görülmektedir (Sağlam, 1996). Eğer daha geniş bir kapsam kastedilecekse bu durumda Orta Doğu kavramı yerine Kuzey Afrika ve Orta Doğu kavramının tercih edilmesinin daha yerinde bir kullanım olacağı görülmektedir.

Orta Doğu kavramının dilsel gelişimi her ne kadar metin içinde verildiyse de kavramın lengüistik kökenine kısaca değinilmesi yerinde bir tutum olacaktır. İngilizce bir terkip olan *Middle East*'ın olduğu gibi tercümeleri zaman içerisinde diğer dillere de yerleşmiş ve benimsenmiştir. Fransızca'da Yakın Doğu'nun yerine "*Proche Orient*" kullanılırken Orta Doğu'nun karşılığında "*Moyen Orient*" kullanılmaktadır. Arapça'da Orta Doğu yerine kullanılan "*eş-Şarku'l-Evsat*" İngilizce'deki *Middle East*'ın kelime kelime çevirisinden ibarettir. Türkçe'de de benzer çevirinin yerleştiği gözlenmektedir. Önceleri "Orta Şark" kullanılırken günümüzde "Orta Doğu" şeklindeki kullanım benimsenmiştir.

2. Ortadoğu'nun Konumu ve Sınırları:

Dünya üzerindeki en dikkat çekici coğrafyalardan biri Orta Doğu'dur. Orta Doğu'nun en çarpıcı özelliği ise farklı konularda araştırma yapan bilim adamlarının aynı kavramı kullanmalarına karşın bu kavrama bir birinden farklı coğrafik sınırları tekabül ettirmeleridir. Orta Doğu kavramı ile kastedilen coğrafya objektif ismi ile "Güneybatı Asya"dır (Keyman, 2002: 24). Güneybatı Asya, Ön Asya, Orta Doğu gibi adlarla anılan bu topraklar Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişme ve buluşma noktasında, coğrafyalar ile kültürler arasında bir köprü konumunda yer almaktadır.

Orta Doğu kavramının kapsamı hala belirsizliğini korumakla birlikte kullanımı hem ulusal ve uluslararası politikada, hem bilimsel çalışmalarda, hem de günlük dilde yerleşmiş bulunmaktadır. Bu ad altında araştırma merkezleri, üniversiteler, enstitüler, basın kuruluşları, sanayi tesisleri ve pek çok örgüt tesis edilmiştir. Bu çalışmada, çalışmanın niteliği gereği "Orta Doğu" kavramı tercih edilmiştir. Orta Doğu'ya ilgi duyan araştırmacılar tarafından, bu coğrafik kavram için mensup oldukları disiplin, araştırmaların mahiyet ve amacı, çalışmaların yapıldığı tarihsel dönem ve sair etkenler çerçevesinde birbirinden farklı tanımlamalara gidilmiş, farklı sınırlar çizilmiştir.

Neresidir Orta Doğu? Hem Uzakdoğu hem Yakındoğu kavramları ile karşılaşan Batı menşeli coğrafi bir kavram olan Orta Doğu, Meydan Larousse Ansiklopedisine göre, Akdeniz havzasındaki devletlerle (Türkiye, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan) Arabistan, İran ve Irak'ı içine alan coğrafyayı kapsayan bir kavramdır. Bununla beraber terimin çoğunlukla "Yakın Doğu" adıyla ifadesini bulan bölgenin tamamı için kullanıldığı da ifade edilmektedir (Larousse, c. 15: 195, 196). Her ne kadar Meydan Larousse Ansiklopedisi Yakın Doğu terimi ile Orta Doğu teriminin birbiri ile örtüştüğü bilgisine yer verse de yukarıda verilen bilgiden de anlaşılacağı üzere bu yargıya katılmak mümkün değildir.

Orta Doğu kavramı, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri, Türkiye'yi, Verimli Hilal ülkelerini (Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak), Mısır, Arabistan Yarımadasını, İran'ı ve genellikle Afganistan'ı içine alır (Kocaoğlu, 1995: 6). Fakat bazı kaynaklar

Libya'yı, Sudan'ı, Hindistan Yarımadası ülkelerini (özellikle Pakistan) de dahil edecek şekilde kavramın kapsamını genişletir (Erge, 2002: 53). Sokaktaki adam, Basra Körfezi ile Kızıl Deniz'in batısındaki ve doğusundaki ülkeler ile başlayıp İran Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suriye, İsrail, ve Türkiye'nin bulunduğu alanı kapsayan bölgeyi Orta Doğu olarak algılamaktadır (Kocaoğlu, 1995).

İngilizler, 16. yüzyıldan itibaren Hindistan ve Çin'in zenginliklerine kavuşmak için en kestirme yol olarak Osmanlı toprakları üzerinden yaptıkları seyahatleri sırasında Hindistan ve Çin ülkelerine "Uzak Doğu" adını vermişlerdir. Öte yandan Osmanlı ülkesi daha yakın olduğundan Osmanlı toprakları için Yakın Doğu tabirini kullandılar. İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında kalmayan Arabistan Yarımadası'nın güney kıyılarını adım adım işgal ettiler. Bu arada Yakın Doğu terimine karşılık yeni hedef belirlemeleri yapmak için, bölgeye "Orta Doğu (*The Middle East*)" adını verdiler (Hacırüstemoğlu, 2001).

İngiliz kaynaklarında 2. Dünya Savaşı esnasında askeri açıdan ele alınan Orta Doğu terimi İran'dan Bingazi'ye kadar uzanan bölge için kullanılmıştır. Bundan sonra İngiliz resmi kaynaklarınca kabul edilen isim, diğer devletlere de empoze edilmiştir. Böylece kavramın kullanım her geçen gün yaygınlaşmıştır (Sander, 1987). Resmi İngiliz kaynakları önceleri Türkiye'yi "Ortadoğu" içinde telakki etmemiştir. Fakat kimi zaman Eritre-Habeşistan ve Somali bu tanıma dahil edilecek derecede kavramın sınırları genişletilmiştir. Değişen şartlar muvacehesinde İngiltere'deki Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (*Permenant Commission on Geographical Names*) adlı kuruluş "Yakın Doğu"yu sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken "Orta Doğu" kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsamına alacak şekilde belirlemiştir. Böylece 20. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge "Orta Doğu" olarak isimlendirilmiş oldu. Fakat en geniş anlamdaki tariflerde bile Balkan Yarımadası Orta Doğu kavramının kapsamına dahil edilmemiştir.

Pierre Birot ve Jean Dresch tarafından kaleme alınan "Akdeniz ve Orta Doğu" adlı eser bölgeyi, Akdenizin doğu havzasında yer alan devletler, Türkiye ve Mısır dahil Arap Yarımadası ve daha doğuda İran ve Afganistan'ı içine alacak şekilde tabir etmiştir (Erge, 2002: 54). Alman şarkiyatçı Udo Steinbach, Arap birliğine dahil Tüm ülkeleri, İsrail, Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan'ı içine alan

bölgeyi Orta Doğu olarak adlandırmıştır (Kocaloğlu, 1995). Orta Doğu'nun Hazar Denizi, Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Denizi'nden oluşan sınırların kucakladığı alanı anlatan “beş deniz bölgesi” olarak ifade edildiği de görülmüştür (Erge, 2002: 55).

Orta Doğu, ABD'nin kendi stratejisini belirlemek için Osmanlı'nın Avrupa Kıtası dışındaki tüm topraklarını yani Türkiye, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'nın bütün ülkelerini kapsayan bölgeyi içine alan hatta doğuda Kasrı Şirin'e kadar uzanan bölgeyi kastettiği bir terim olmuştur. ABD'de özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu, batıda Atlantik Okyanusu'ndan doğuda Orta Asya'ya kadar uzanan bölge olarak kabul edilmiştir.

Güneybatı Asya terimi daha objektif bir terim olmasına karşın politik bir terim olması dolayısıyla Orta Doğu kullanımı daha yerinde olacaktır. Aşağı Yukarı Orta Doğu kavramının kullanıldığı sahayı kasteden coğrafi bir kullanım olan Güneybatı Asya teriminin hem farklı bir bakış açısından menşelenmesi hem de Orta Doğu terimi ile kastedilen ülkelerin tamamını kapsamaması (Hacıüstemoğlu, 2001) hasebiyle, niteliği gereği bu çalışmada kullanılması tercih edilmemiştir. Bu çalışmada Orta Doğu kullanımı ile Türkiye, İran, Irak, Suriye, İsrail, Mısır, Ürdün, Filistin ve Körfez Ülkeleri(Özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt) kastedilmiştir (Kirişçi, 2002; Sağlam, 1996).

BÖLÜM III: TÜRKİYE’NİN ORTA DOĞU POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Ulus-devletlerin dış politika eğilimini belirleyen, ulusal (*national*), ulus-aşırı (*transnational*), ve uluslararası (*international*) ortamlardan kaynaklanan bazı temel faktörler bulunmaktadır (Ataman, 2003: 1). Bu unsurlar aktöre, aktörün şahsına münhasır şartlarına ve zamana göre farklılık göstermektedir. Ulusal dış politika bu unsurlar göz önünde bulundurularak yürütülmektedir. Bu noktada amaç, bu unsurların gerektirdiği çıkarların sağlanmasıdır (Ataman, 2003: 1). Bu ifade irdelendiğinde dış politikanın amacı belirmiş olmaktadır: ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi. Dış politikayı tayin eden faktörleri tercihe göre farklı sınıflandırmalara tabi tutmak mümkündür:

Örneğin, Bıyıklı (2002), konuyu iç faktörler ve dış faktörler olmak üzere iki ana başlık altında incelemiştir: (1) a. Türkiye’nin konumu ve önemi, b. Orta Doğu’nun konumu ve önemi; (2) Büyük devletlerin Türkiye ve Orta Doğu’ya yönelik deniz politikaları: ABD, AB, Rusya.

Kirişçi (2002), dış politikayı tayin eden faktörleri Orta Doğu özelinde değerlendirirken alışılmışın dışında bir yol takip etmiş, ülkelerle ilişkilerden hareketle genel geçer unsurları bu anlatım içinde yoğurmayı ve sunmayı tercih etmiştir. Örneğin, (1- Genel Bakış:) Türkiye kendisi de bir Orta Doğu ülkesi olduğu için güvenliği, istikrarı ve refahı bu bölgedeki gelişmelere sıkı sıkıya bağlıdır. Bu çıkarım, 1990-1991 Körfez Krizi ve savaşından beri özellikle geçerlidir. (2- Türk-Arap-İsrail ilişkileri:) Arap-İsrail barış süreci de bölgesel işbirliğine yönelik olanaklar çıkarmıştır. Arap-İsrail ilişkileri İsrail’in kurulduğu 1948’den beri Orta Doğu siyasetinin müspet yahut menfi temel parametrelerinden biri olmuştur (Kirişçi, 2002: 53-75).

Dış politikayı belirleyen faktörler arasında ulusal güvenlik ve ekonomik refah önemli bir yere sahiptir. Ekonomik refah unsuruna bağlı olarak iş dünyasının çıkarları başlı başına bir kategori (Criss, 2002) olarak belirmiştir. Bu, daha çok 20. yüzyılın son 10 yılında ortaya çıkan ve günümüzde süren bir gelişmedir. Günümüzde dış politikayı belirleyen bir unsur olarak güvenlik, artık sadece askeri anlamda kullanılmamaktadır. Bu kavramın kapsamı, ulusal çıkarların korunması, siyasi istikrarın sağlanması ve

korunması, çevre ve insan sağlığı, anti-terörizm, insan kaçakçılığı, kadın ve uyuşturucu ticaretini önlemek gibi konuları da kapsamaktadır (Criss, 2002).

Dış politikayı tayin eden faktörlerin başında coğrafya geliyor (Criss, 2002: 141). Onu takiben dünya şartları (konjonktür), dış politikada hareket serbestisi, lider profili, tehdit algılamaları, ittifaklar, sağlam istihbarat ve devletin yapısı dış politikayı etkileyen önemli unsurlar arasındadır (Criss, 2002: 142). Bütün bunlara günümüzde görsel ve yazılı medya, akademik çalışmalar ve kamuoyu eklenmekteyse de bu unsurların dış politikayı nasıl ve ne derece etkilediklerini ölçmek ve tahlil etmek olanaksızdır.²

Bir ülkenin üzerinde bulunduğu topraklardan kopuk bir dış politika geliştirmesi düşünülemez (Kirişçi, 2002). Ülkenin iç ve dış gündemini meşgul eden konulara göz gezdirildiği takdirde bu husus çok net bir şekilde ortaya çıkacaktır: Irak'a müdahale meselesi, Suriye ile yaşanan su sorunu, İran ile zaman zaman gün yüzüne çıkan ve fakat hiçbir zaman ortadan kalkmayan rejim sorunu vs.

Ekonomik güç ve istikrar, dış politika üzerindeki etkinliği tartışılmaz ve her geçen gün artan bir unsurdur. Devletler ihtiyaçları doğrultusunda başka devletlerle ekonomik ilişki kurarlar. Ekonomik istikrar, ilişkilerin çeşitliliği ve bağımlılığı dış politika ile dış politikada güvenlik algılamalarını belirleyici rol oynar. Ülkelerin bağımsız, ulusal çıkar endeksli bir dış politika belirleme eğilimlerinin güçlülüğü çeşitlendirilmiş, istikrarlı ve güçlü bir ekonomik yapı ile doğru orantılıdır. Bunun için de ekonomik kalkınma, her ülkenin temel amaçları arasında ilk sırada gelmektedir (Ataman, 2003: 2).

Ekonomik kalkınmanın önkoşulu olarak da niteleyebileceğimiz Güvenlik sorunu ve tehdit algılamaları, ülkenin dış politika anlayışı ile alakalı olarak farklı boyutlarda etkili bir unsur olarak belirebilir. Türkiye'nin Yunanistan ile yaşadığı güvenlik sorunu bunun karakteristik bir örneğidir. Yakın geçmişe kadar Yunanistan ile ilişkilerde hakim duygusal-milliyetçi yaklaşım ve iç politikada puan kazanma arzusu aklın, bir başka deyişle ulusal çıkar önceliğinin önüne geçmekteydi. Zira reel ulusal çıkarlar Yunanistan ile ilişkilerde çoğu zaman göz ardı edilmiş, iç politika

² Criss'in bu konuyu irdelerken özele indirgenmiş güncel-popülist bir bakış açısı ortaya koyduğu söylenebilir

malzemesi edilmek maksadıyla özellikle Kıbrıs meselesinde çözüme ulaşmak imkanları gibi tarihi fırsatlar tüketilmiştir. Oysa dönemin dışişleri bakanı İsmail Cem'in bir mülakatında dile getirdiği gibi devletler arası ilişkilerde, yani dış politikada duygu yoktur, ulusal çıkar vardır.

Bir ülkenin dış politika yönelimini belirleyen unsurlardan biri de devlet kimliğinin bir yansıması olan siyasal tercih (yahut ideoloji) tir. Temel dış politika eğilimlerinin değişmesi ancak siyasi tercihlerin değiştirilmesi ile mümkündür (Ataman, 2003: 3). İç politika hükümet tarafından belirlenir, hükümet politikasıdır. Ancak dış politika hükümetler üstüdür, devlet politikasıdır. Uluslararası arenada güçlü bir devlet profilinin temel taşlarından biri istikrarlı ve güçlü bir dış politikadır. Değişen hükümetlere göre içi politika değişebilir. Fakat dış politika hükümetler üstüdür (İnan, 2001).

Bir ülkenin dış politikasının, o ülkenin demografik yapısından, ortak tarihi geçmişe, aynı kültürel ve etnik yapıya sahip olduğu uluslarla etkileşimlerinden bağımsız olarak oluştuğunu düşünmek, değerlendirmek, anlamak mümkün değildir. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politikası için temel parametrelerden biri Orta Asya, Balkanlar ve Orta Doğu'da yerleşik dış Türkler (Ataman, 2003) ve Osmanlı hinterlandında yaşayan (ve tarihi birliktelik dolayısıyla Türkiye'ye yakın duran) diğer etnik gruplar (Boşnak, Arnavut, Makedon, Kafkas Halkları ve Kürtler) ile ilişkilerdir (Ataman, 2003). Bu çerçeveden olmak üzere Türkiye'nin Orta Doğu halkları ile tarihi ve kültürel bağları olması ya da bir başka deyişle Osmanlı Devleti döneminde ve önderliğinde dört asrı aşan birliktelik Türkiye-Orta Doğu ilişkilerini, tarihin yükünü de eklemek suretiyle, daha karmaşık bir hale getirmektedir (Aras, 2003).

Huntington'un büyük yankı uyandıran medeniyetler çatışması tezinin temel dayanağı ve hareket noktasının din olduğu, bu tezin uluslar arası ilişkiler açısından bir kurgu, bir öngörü olduğu düşünülürse din faktörünün de tarihte olduğu gibi (Haçlı Seferleri) yakın gelecekte ve belki içinde bulunduğumuz dönemde dahi gayet mühim bir dış politika parametresi olduğu kabulü kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır (Huntington, 2001; Aras, 2003).

Türkiye dış politikası açısından Atatürk'ün koyduğu “muasır medeniyet seviyesine ulaşma” hedefi çerçevesinde Batı ile ilişkiler, Türk dış politikası için bir

amaç olarak tanımlanabilecek derecede önem arz etmektedir. Atatürk ilke ve inkılaplarının yüzü Batıya dönük bir ulus yaratma amacından, AB ye üyelik sürecine kadar uzanan ilişkiler yumağı, Batı ile ilişkilerin Türk dış politikası için taşıdığı önemin altını çizmekte yeterlidir (Yıldız, 1991: 91).

Dış politikada hareket serbestisi, lider profili, ittifaklar, sağlam istihbarat ve devletin yapısı dış politikayı etkileyen önemli unsurlar arasındadır (Criss, 2002: 141-142). Fakat bu unsurları ayrı birer başlık altında incelemek yerine başlıca unsurlarla ilintili olarak ele almak daha makul bir yöntemdir. Bunun yanı sıra günümüzde görsel ve yazılı medya, akademik çalışmalar ve kamuoyunun dış politikayı etkiledikleri malum bir gerçek fakat bu unsurların dış politikayı nasıl ve ne derece etkilediklerini ölçmek ve tahlil etmek mümkün değildir (Criss, 2002: 142).

Türk dış politikasının temel parametrelerinin ortaya konması hususunda birbirinden farklı tespit ve sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Bu bağlamda kullanılacak yöntemin, aynı menzile yönelmiş farklı yollardan hangisinin kullanılacağıнын tayin edilmesinden farklı bir şey olmayacaktır. Bu anlayış çerçevesinde bu çalışmada daha somuta indirgenmiş bir tarz kullanılmaya gayret edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Orta Doğu politikasını belirleyen faktörler şu şekilde sıralanmıştır: 1. Coğrafya, 2. Ekonomi, 3. Güvenlik, 4. İdeoloji (Siyasal Tercih), 5. Batı İle İlişkiler, 6. Diğer Unsurlar

1. Coğrafya:

Çalışmanın ikinci bölümünde de yer verildiği gibi Orta Doğu, coğrafi konumlanması açısından tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de önemini muhafaza etmekte olan bir noktada, eski dünyanın merkezinde yer almaktadır. Bilinen en eski yerleşim sahası ve uygarlığın başlangıç noktası Orta Doğu'dur. Bu nitelikleri direkt olarak onun coğrafi özelliklerini imlemektedir. Orta Doğu kara jeopolitiği açısından üç kıtanın merkezinde yer alan kilit bölgeyi oluşturmaktadır (Davutoğlu, 2003). Tarih boyunca ticaret yolları açısından önemli bir geçit olma niteliği ile önem arz eden Orta Doğu'nun, iletişim ve ulaşım imkanlarının gösterdiği baş döndürücü gelişme dolayısıyla eski önemini kaybettiği iddia edilebilir. Ancak 20. yüzyılın

özellikle ikinci yarısında, sanayileşmenin gelişmesi ve yaygınlaşmasına bağlı olarak dünyada enerji ihtiyacı her geçen gün artmıştır. Orta Doğu'nun, dünya petrol rezervlerinin büyük kısmına sahip olmasının yanı sıra enerji (petrol ve doğal gaz) sevkiyat güzergahları üzerinde bulunması açısından da bölge ciddi bir öneme sahiptir. Bu çerçevede Orta Doğu'nun gelişen dünyada önemini kaybettiğinin savunulması mümkün olmamakla beraber bölgenin önemini vurgulayan unsurların değiştiği söylenebilir. Bölgeye dair bu önem kavrayışının birbiriyle ilişkili ve benzer olmasına rağmen iki boyutu vardır. Birincisi, petrol ve doğal gazın sevkiyatı bakımından bir başlangıç noktasıdır. Bu bağlamda amiyane bir tabirle “suyun başında bulunan” Orta Doğu, enerji sistemi içinde vazgeçilmez bir öneme sahiptir. İkincisi Azerbaycan, Kazakistan, Rusya (ve İran) kaynaklarının (petrol ve doğal gaz) sanayileşmiş (dünya enerji tüketiminin büyük kısmını gerçekleştiren) Batı'ya ulaştırılması için zorunlu olarak kullanılacak olan güzergah üzerinde bulunan önemli bir geçit konumundadır.

Kara jeopolitiğinin *rimland* (kenar bölge) hattına dayalı güçleri açısından bakıldığında da bu bölge Avrasya'yı kuşatan hattın merkezini oluşturmakta, Avrasya'ya yönelik her türlü müdahalenin üs potansiyellerini kapsamaktadır. Avrasya'yı çevreleyen Kore, Çin Hindi, Çin-Hind-Arap-Anadolu-Bakanlar-İtalya-İber-İskandinav yarımadalarından oluşan kenar kuşağın merkezinden iki önemli yarım adayı, Arap Yarımadası ve Anadolu Yarımadasını tümüyle, iki yarımadayı İtalya ve İber'i deniz kıyı komşuluğu ile etkileme potansiyeli barındıran Orta Doğu, kara jeopolitiğinin soğuk savaş dengelerine de yansıyan iç mantığında vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Akkoyun, 2002; Davutoğlu, 2001). Bu çalışmada yer verilen iki boyutlu değer algılaması ve Davutoğlu'nun temas ettiği hususiyetin tartışılabilirliği bir kenara var olalı beri Ortadoğu, coğrafi ve stratejik konumu ile hem bölgesel hem küresel boyutta önem arz etmiş ve değişen dünya şartlarına rağmen bu önemini muhafaza etmiştir.

2. Ekonomi:

Ülkelerin dış politikalarının belirlenmesinde ekonominin etkin faktörlerden biri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Fakat, asıl mesele ekonomi faktörünün belirleyici etkisinin hangi boyutlarıyla ve ne derece mümkün olduğunun tespit ve tahlilidir. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin yanı sıra ekonomik parametrelere eşlik eden ve hatta ekonomi ile içsel olan dış ticaret hacmi ve akışı, yabancı yatırımlar, dış borçlar ve enerji kaynakları da dış politika üzerinde önemli etkiye sahip olduğu düşünülen diğer unsurlardır (Hale, 2002: 34-35). "...Türkiye'nin enerji gereksinimleri de -özellikle doğal gaz ve elektrik- dış politika üzerinde önemli etkileri olabilecek sorunlar arsında sayılmalıdır..." (Hale, 2002: 37).

Bu çalışmada Türkiye'nin ekonomik ilişkileri çerçevesinde, dış ticaret hacmi dökümleri yapılabilir. Fakat bu konu, bu çalışmanın amacını da sınırlarını da aşan bir konudur. Burada yapılması gereken ekonomik verileri birer dış politika verisine dönüştürmek ve bu bilgiler ışığında değerlendirmeler yapmaktır. Bu bağlamda ekonomik faktörlerin dış politikaya etkileri hususunda yapılacak ekonomik çözümlemeleri, makul ve güvenilir siyasi çözümlemelere dönüştürmek pek de kolay değildir (Hale, 2002: 29). Ayrıca genel metodolojik sorunlara da dikkat çekmek gerekir. Örneğin, "bayrak mı ticareti yoksa ticaret mi bayrağı takip eder" sorusu önem arz eder. Bu sorunu daha bilimsel bir çerçeveye oturtmak gerekirse hükümetler iyi siyasi ilişkilere ve yakınlıklara sahip oldukları ülkelerle mi ekonomik ilişki kurarlar. (siyasi çıkar yaklaşımı) yoksa ekonomik bağlantılar ve bağımlılıklar siyasi ilişki sonucu mu oluşurlar (ekonomik çıkar yaklaşımı)? Politik ve ekonomik etkenler uyumlu mudur -yani, aynı siyasi sonuçlara mı yol açarlar- yoksa bu unsurlar arasında bir uyum aramak mümkün değil midir?

Türkiye'nin yakın tarihi incelendiğinde Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde siyasi çıkar yaklaşımını benimsediği ortaya çıkmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde siyasi nedenlerle SSCB ile çok sınırlı ekonomik ilişkiler kurulmuş olması bu yaklaşımın güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Diğer yandan, Soğuk Savaşın sona ermesi 1990'ların başlarında başlayan ekonomik globalleşme ve liberalleşme, geleceğin dış ekonomik ilişkilerini, devlet politikalarından çok işadamlarının ve tüketicilerin bireysel kararlarına bağlı hale getirdi (Hale, 2002: 29).

Bu son gözlem aynı zamanda, günümüz uluslararası ortamında, uluslararası aktörler olarak egemen devletlerin özellikle ekonomik alanda, eskiden sahip oldukları tekel konumunu yitirdiklerine ilişkin bir uyarıyı da içermektedir. Çok taraflı ve uluslararası örgütler ve kuruluşlar, üye devletlerin gerek iç gerekse de dış ekonomik politikalarını yürütürken bağımsız ve otarşik karar alma güçlerini sınırlandırmaktadır. Çok uluslu şirketler, iş çevreleri hatta tek tek işadamları devlet politikalarına bakmaksızın kendi gündemlerini takip etmekte ve bu politikaların belirlenmesinde önemli etkileri olmaktadır. Netice itibari ile son gelişmeler ışığında dünyadaki genel yönelime ve değişime paralel olarak Türk dış ticareti ve politikasında ilişkiler şekillendirilirken benimsenen ‘siyasi çıkar’ anlayışından ‘ekonomik çıkar’ anlayışına doğru bir değişim gerçekleşmektedir.

Türkiye ve Orta Doğu’nun ekonomik ilişkilerine dair genel bir bakış ortaya konulduktan sonra somut ilişkilerin değerlendirmesine geçilebilir. Orta Doğu’nun en önemli jeo-ekonomik unsuru şüphesiz petroldür. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık 2/3’ü Orta Doğu’da bulunmaktadır. Tüm dünya ekonomilerinin enerji bağımlı olduğu ve enerji ihtiyacının giderilmesi meselesinin alternatif arayışlarına rağmen hala petrol bağımlı olduğu düşünülürse Orta Doğu’nun ekonomi merkezli önemi ortaya çıkmış olacaktır. Bir zorunluluk olarak petrol bağımlı olan dünya ekonomisi ile bağlantılı olarak, uluslar arası politik ilişkilerde yeni dengeler ortaya çıkmakta, dengeler değişmekte ve etkilenmektedir. Orta Doğu petrol varlığı, dünya ekonomilerinin petrol bağımlı oluşu ve Orta Doğu ülkelerinin Dünya politikasındaki -bir aktör olarak- yeri ve belirleyiciliğine baktığımızda sahip olunan gücün aktif kullanımından ziyade edilgen bir politika yürütüldüğü görülmektedir. Bölgenin içinde bulunduğu sürekli istikrarsızlık ve değişik zamanlarda, değişik iç bölgelerde ve farklı şekil ve yoğunluklarda ortaya çıkan çatışma ve çekişme durumu bu imkanın kullanılmasının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Çünkü bu bahsedilen imkanın kullanılması petrol bağımlı dünya ekonomileri üzerinde bir etkinliğe sahip olmakla mümkündür. Bu ise, gücü ellerinde tutanların yek vücut birlikte hareket etmeleri şartına bağlıdır. İşte zikredilen istikrarsızlık, çatışma ve çekişme durumu bir birlikte hareket etme ve inisiyatif kullanma imkanını ortadan kaldırmaktadır

OPEC üyesi ülkelerin 1973 Savaşından sonra uygulamaya koydukları ambargo, Orta Doğu’nun dünya ekonomisi ve dolaylı olarak dünya politikası

üzerindeki etkisinin tarihsel bir örneği olmasının ötesinde bu anlamda sahip olunan (atıl kalan) imkanlar hakkında da ipuçları içeriyor. Orta Doğu'nun coğrafi konumu ile paralel ve ilişik olarak diğer bir etkinlik imkanı da bölgedeki geçit kanal-boğazlardır. İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz'e komşu olan devletler açısından askeri açıdan olduğu kadar ekonomik geçişler açısından da hayati önem arz etmektedir. Süveyş Kanalı için de benzer yorumda bulunmak mümkün ve hatta gereklidir. Zira İstanbul ve Çanakkale boğazları, Karadeniz ülkeleri için hayatiyet arz etmekte iken Süveyş Kanalı, bölge ülkeleri için taşıdığı önemin yanı sıra uluslararası deniz trafiğinin en önemli geçiş noktalarından birisidir. Ticari geçiş yolu üzerinde önemli bir geçit olmasının yanı sıra Avrupa devletlerinin Uzak Doğu politikaları açısından da hayati bir öneme sahiptir. Zira İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın burayı işgal etmeleri ve burada hakimiyet kurma mücadeleleri ancak bu gerekçe ile açıklanabilir. Eko-stratejik bakışın yanında farklı bir bakış açısı ile ekonominin politika üzerindeki etkilerine değinilebilir. Modern zamanlarda Borsa hareketlenmeleri, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve sair ekonomik gelişmeler ve dolayısıyla yerel ve yabancı sermaye hareketleri, sermayenin beklentileri her geçen gün iç politika üzerinde olduğu gibi dış politika üzerinde de etkisini arttırmaktadır.

3. Güvenlik:

Devletlerin etkinlik alanları, gelişen iletişim, ulaşım ve üstün teknoloji imkanları sayesinde bilinen sınırları aşmış durumdadır. Bu noktada güçlü devletler ve gelişmekte olan devletleri birbirinden ayırmak gerekir. Güçlü devletler günümüzün imkanları ile bilinen sınırlarının çok ötesinde etkin olabilmekte iken gelişmekte olan devletler açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Güç ve istikrar sıkıntısı çeken devletlerin resmi hakimiyet alanlarının dışına çıkmaları bir yana resmi hakimiyet alanlarında dahi etkinlik sorunu yaşayabilmektedirler. Zaten güçlü devletlerin etkinlik alanlarının sınır aşması beraberinde böyle bir zorunluluk (sorun) getirmektedir. Hakimiyet alanının aşılması, başka bir ülkenin hakimiyet alanının ihlali anlamına gelmektedir. 1991 Körfez Krizi ve Irak müdahalesi bu durum için verilebilecek en basit ve güncel örneklerden sadece biridir.

Devletlerin etkinlik alanı mülhazalarının değışmesi, teknolojik gelişmelerin yanı sıra dünya siyasetinde yaşanan evrilmenin bir neticesidir. Fransız Devrimi ile yükselen ve İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar süren ulus devlet-modeli, ilk kez Milletler Cemiyeti'nin devletler üstü bir kurum olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkması aynı yüzyılda gerçekleşecek olan evrilmenin ipuçlarını vermesi bakımından oldukça önemliydi. İkinci dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan tablo da bu evrilmeyi destekledi. BM, NATO, AET, İKÖ gibi uluslararası ve bölgesel işbirliği örgütlerinin kurulması, devletlerin dış politikalarının tayini ve uygulanmasında gittikçe etkili olması, müstakbel evrilmeye hem emsal teşkil etti hem önayak oldu.

Orta Doğu'daki devletlerin ekseriyeti bağımsızlıklarını İkinci Dünya Savaşından sonra kazandılar. Hepsi Arap olan Irak, Mısır, Libya, Ürdün, Suudi Arabistan gibi devletler doğal olmayan, dönemin galip-emperyalist güçleri tarafından çizilmiş sınırlarla ayrıldılar. Sınırların bir belirleyiciliğinin olmaması yani sınırların doğal sınırlar olmaması galip emperyalist devletlerin geleceklerine yaptığı bir yatırımdır. Çünkü Orta Doğu 'da tek ve güçlü bir devletin varlığı, buraların ve sahip olunan zengin kaynakların kontrolü ve bu kaynaklardan istifade edilebilmesi hususunda sıkıntılar yaşanmasına, hatta imkansızlığa düşülmesine sebep olabilirdi. Bu ve buna paralel sebeplerle Orta Doğu'da suni sınırlar üzerinde suni devletler yaratılmıştır (Hacıüstemoğlu, 2001: 43-58). Bu tavrın deşifre edilmesi Orta Doğu'da neredeyse süreklilik arz eden istikrarsızlık ve çatışma halinin izahı için önemli bir veridir. Zira uzun bir süre Halife'ye bağlılık ve Ümmetçilik anlayışı ile Osmanlı hakimiyeti altında kalan Orta Doğu'da, ulus bilincine ulaşamamış toplulukların doğal olmayan devlet sınırlarıyla birbirlerinden ayrılmaları kuruluşlarından günümüze yaşanan devletler arası çekişme ve çatışmaların yanı sıra devlet içi istikrarsızlığın da temelini oluşturmaktadır. Doğal sınırlardan yoksunluk bazı etnik problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu etnik problemler kimi zaman bir devletin iç sorunu şeklinde ortaya çıkarken kimi zaman uluslararası güvenlik sorunlarına dönüşebiliyor. Bir ülke içinde örgütlenen azınlıkların "self-determinasyon" isteklerinden silahlı direnişe kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkabilen etnik sorunların asıl tehlikeli boyutu devletler arası ilişkilerde devletlerin birbirlerinin güvenliğini tehdit etmelerine imkan sağlamasıdır. Örneğin, Suriye'nin "su meselesi" dolayısıyla

Türkiye’de PKK’yı desteklemesi iki ülke ilişkilerinde ciddi bir gerginlik sebebi ve önemli bir belirleyici unsurdur (Kirişçi, 2002: 63-64; Manaz, 2003).

Türkiye’nin Orta Doğu politikasını belirleyen unsurlardan biri olan güvenlik konusu işlenirken üzerinde durulması zorunlu olan bir başka faktör İsrail’dir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Batılı güçlerin desteği ile kurulan İsrail, Batı’nın Orta Doğu politikalarının uygulanması imkanını destekleyen önemli bir unsur olmuş ve giderek bu önemli yerini sağlamlaştırmıştır. İsrail, Orta Doğu güvenliği açısından iki farklı sebeple sorun teşkil etmektedir: birincisi İsrail’in kuruluşunun Filistin topraklarında gerçekleşmiş olması, ikincisi ise İkinci Dünya Savaşından sonra (kuruluşundan itibaren) Batının Orta Doğu politikalarının uygulayıcısı ve dışardan müdahaleler için üs konumunda olması.

Özet olarak Orta Doğu’da güvenlik sorunu hem bölgesel hem uluslararası alanda etnik sebepler, dini sebepler ve sınır problemleri çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye’nin Orta Doğu politikası, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İsrail ve Araplar arasında kurduğu daha doğrusu kurmaya çalıştığı dengenin bir neticesi olarak şekillenmiştir (Davutoğlu, 2001). 1980’lere doğru Türkiye’nin İsrail politikası Kıbrıs sorunu ve petrol bunalımları dolayısıyla mesafeli ve soğuktu. Türkiye’nin bu dönemde İKÖ içinde yer alması ve içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan bölge devletlerine yapacağı ihracat sayesinde kurtulabileceği düşüncesi çerçevesinde şekillenen dış politika çerçevesinde İsrail ile ilişkilerde soğukluk yaşanması gayet normaldi. Öte yandan Türkiye’nin İsrail’i tanıyan ilk Müslüman devlet olması, Türkiye’nin diğer Orta Doğu ülkelerinden ayrı bir yerde konumlanmasına sebep olmuştur. Bu konumlanma bahsedildiği gibi Müslüman Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerde sorunlar yaşanmasına, özellikle Mısır, Suriye, Filistin ve İran ile ilişkilerde ciddi gerilimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gerilimler çoğu zaman güvenlik sorunu şeklinde ortaya çıkmış ve bir karşı tehdit aracı olarak PKK, açık veya gizli bir şekilde kullanılmış ve desteklenmiştir.

4. İdeoloji (Siyasal Tercih):

İdeoloji, bir devletin temel yönelimlerinin, çekirdek karakterinin, olmazsa olmazlarının tespit, tayin ve dışa arzı konusunda temel öneme sahip bir dinamiktir. Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Osmanlı rejim mirasının reddi ve yeni Türk devletinin inşası ile batılı değerlerin benimsenmesi esasına dayalı Atatürk İlke ve İnkılaplarının oluşturulması eşzamanlı olarak gerçekleştirildi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde, TBMM'nin açılması (1920), saltanatın kaldırılması (1922), cumhuriyetin ilanı (1923), halifeliğin kaldırılması (1924) ve aynı paraleldeki gelişmeler vasıtası ile Osmanlı mirası reddedilerek Batı menşeli çağdaş, laik bir yapının temelleri atılmaya çalışıldı. Bu çalışmada ifadesini bulan, temel nitelikleri ortaya çıkan yönelim, cumhuriyetin ilk yıllardan bu güne dış politikadaki temel yönelimleri de belirlemiştir. Atatürk döneminde Batı ve bölge ülkeleri ile geliştirilmeye çalışılan ilişkilerde, Soğuk Savaş döneminde Sovyet Rusya karşısında Batı'nın yanında konumlanma kararı alınmasında, Orta Doğu'da Arap İslam ülkelerin yanı sıra İsrail ile ilişkilere de önem verilmesinde, İran ile ilişkilerin İslam Devrimi sonrasında daha mesafeli bir hal almasında, Körfez Krizi sürecinde takınılacak tavrın tayin ve tezahüründe bu yönelimin (siyasal kimlik tercihinin) izleri açıkça görülmekteydi.

Türkiye'nin ve dünya devletlerinin Orta Doğu'ya bakışı yukarıda da bahsedildiği gibi ideolojik koşullanmalar çerçevesinde belirlenmiştir. Orta Doğu'daki devlet politikaları tarihsel bir geleneğin tezahürü olarak jakoben bir şekilde "halka rağmen halk için" düsturu dahilinde şekillenmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Orta Doğu'da ideoloji faktörü, radikal İslamcı ideoloji ve bu tanımın çerçevesinin dışında kalan ideolojiler şeklinde önemini muhafaza etmiştir. Fakat jakoben tutum değişen şartlara rağmen varlığını sürdürmüştür. Küreselleşen dünya, bu tür sistemleri eritme ve yahut ortadan kaldırma evirilişinde yerleşmiş geleneklerle savaş halinde gelmiştir.

5. Batı ile İlişkiler:

Bu başlık altında Batı ile ilişkilerin Türk dış politikasında belirleyici unsur olarak rolü incelenecektir. Bu çerçevede Batı ile ilişkiler konusunda temel motivasyon merkezlerinin tespiti anlamında yüzeysel bir değerlendirme yapılacaktır. Teferruatlı irdeleme ileride ilgili bölümde yapılacaktır. Türkiye'nin dış politikasının üç olmazsa olmaz prensibi, üç değişmeyen yapı taşı bulunmaktadır. Bunlar, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün korunması (TC Anayasa, m. 3), “yurtta sulh, cihanda sulh” prensibi (Atatürk, 2004), ve muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ideali (Atatürk, 2004) şeklinde deşifre edilebilir.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının akabinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından oluşturulan dış politika günümüze kadar istikrarlı bir şekilde ve Atatürk tarafından gösterilen hedeften sapılmadan uygulanmıştır. ”Muasır medeniyet” kavramı Batı'ya yönelmiş bir kavramdır. Mustafa Kemal'in bu ilke ile kastettiği “Batı medeniyeti”dir. Latin harflerinin kabulü, kılık kıyafet devrimi, yeni yasaların mahiyeti yukarıda zikredilen gelişmelerle beraber Türk dış politikasının Batıya dönük yüzünün nişanlarıdır.

Olağan bir dış politika gözleminde, gözlenen unsurun da olağan bir yapıya sahip olması koşulu ile “iç politika verilerinin dış politika verileri ile örtüştüğü” gözlemlenmelidir. Fakat Türk dış politikası için durum farklıdır. Türkiye’de dış politika partiler ve hükümetler üstü, milli bir karakter sergilemiştir. Atatürk döneminde dış politikada bölgesel ittifaklara önem verilmiş, inkılaplar tamamlanmaya çalışılmış, muasır medeniyet hedefi tarif edilmiştir. İnönü döneminde, dış politikada Atatürk’ün gösterdiği hedeften sapılmamış bekle gör politikası ile uluslararası güçler ve olaylar karşısında bir denge yakalanmaya çalışılmıştır. Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasını Batı ile yakınlaşma ve Sovyet tehdidi algılaması (iki kutuplu dünyada yakın durulan kutup muvacehesinde hareket etmek) belirledi. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortadan kalkan Sovyet tehdidi ve yıkılan iki kutuplu dünya düzeni beraberinde bir çok yenilik ve imkan getirdi. Fakat bu süreçte de tavır belirleyici dış gelişmeler gecikmedi. Körfez Krizi, Irak müdahalesi, İsrail-Filistin sorunu ve 11 Eylül olayı ile takip eden süreç Türk dış politikasının genel çerçevesini belirledi. Türk dış politikası bu güne kadar olduğu

gibi bu gün de hala Atatürk'ün koyduğu hedef dahilinde belirlenmektedir: Muasır (Batı) medeniyet (i) seviyesine ulaşmak.³

6. Diğer Unsurlar:

Yukarıda sayılan gözlemlenebilir temel unsurların yanında gözlemlenmesi bu temel unsurların gözlemlenmesi kadar mümkün veya kolay olmayan bazı tali unsurlar da dış politikanın belirlenmesinde etkilidir. (1) Görsel ve yazılı medya, (2) akademik çalışmalar, bir temel unsur olan ekonomi ile ilişkili olmasına rağmen ayrıca gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi gereken (3) sermaye çevresinin beklenti ve talepleri, (4) kamuoyunun beklenti ve talepleri dış politikada karar alma ve uygulama, (misyon ve vizyon) süreçlerini etkilemektedir. Fakat yukarıda da bahsedildiği gibi bu unsurların dış politikayı ne derece etkilediklerini ölçmek ve tahlil etmek temel parametrelerde olduğu kadar mümkün ve kolay değildir (Criss, 2002: 141-142). Bu unsurların gözlemlenmesi mümkün değildir derken, beher olayda somut olarak algılama ve gözlemlere konu olmasından bahsedilmemektedir. Zira bu tali unsurların tek tek olaylarla ilgili olarak gözlemlenmesi, daha somut bir yapıya sahip olmaları dolayısıyla yukarıda zikredilen temel faktörlere göre daha kolaydır. Burada kastedilen bu faktörlerin genel geçer neticelerinin (etkilerinin) etkinliklerinin önceden kestirilebilirliğinin mümkün olmayışı, disipline edilemeyeşidir.

Tali faktörlerin etkinliği ve bu etkinliğin ölçülebilirliği konusunda İsrail – Filistin Sorunu'nda ortaya konacak politikanın belirlenmesi sürecine İslam kimliği ile bağlantılı olarak Kamuoyu etkisi ve 11 Eylül sonrası ABD'nin Irak'a müdahalesi konusunda Türkiye'nin tavrının belirlenmesi sürecinde ciddi anlamda etkin olan Kamuoyu iradesi örnek gösterilebilir. Medya, akademik çalışmalar ve bazı çevrelerin beklentileri de basın yayın organları vasıtasıyla kamuya ve politika yapıcılara ulaştıkları nispette etkileyici olabilirler. Fakat dediğimiz gibi bunun tespit ve tahlili mümkün değildir.

³ Özal dönemine kadar da bu değerden herhangi bir sapma söz konusu olmamıştır. Özal döneminde, özellikle 1990 sonrasında, dış politikada edilgen ve pasif siyaset anlayışı terk edilerek aktif siyaset anlayışı benimsenmiştir. Böylece Özal Döneminde Türk dış politikasının tespit tayin ve uygulanması süreçlerinde klasik çizgiden sapmalar gözlemlenmiştir.

BÖLÜM IV: TÜRKİYE’NİN ORTA DOĞU’YA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL SEYRİ

11 Eylül sonrası Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik dış politikasının anlaşılabilmesi ne gibi bir süreçten geldiği, nasıl bir seyir izlediği, geçirdiği değişimin gözlemlenebilmesi ancak bu dönemi önceleyen tarihi süreç ile birlikte değerlendirilmesi ile mümkündür. Bu da bugün ve yarına dair değerlendirme, tahlil ve öngörülerde bulunabilmek açısından önemlidir. Bu bölümde Atatürk Dönemi (1923-1938), Tek Parti Dönemi (1938-1950), Soğuk Savaş Dönemi (1950-1991), Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2001) Türk (Orta Doğu) dış politikası incelenecektir.

1. Atatürk Dönemi (1923-1938):

Atatürk

Atatürk Dönemi Türk dış politikasını incelerken diğer bölümlerden farklı bir yöntem izlenecektir. Dönem iki bölüm halinde incelenecektir. Bunun sebebi, Atatürk Dönemi’nin Türk dış politikasında tarihsel bir dönemin adı olması ve fakat tarihsel bir dönem olmasının ötesinde Türk dış politikasının ana karakteristiğinin genel çizgilerinin de belirlediği dönem olmasıdır. İşte bu gerekçe ile öncelikle Atatürk Dönemi’ne dair bir (a) genel bakış ortaya konmaya çalışılacak, bu dönemde Türk dış politikasının geneline şamil olan gelişmeler değerlendirilecektir. Daha sonra dönemin (b) tarihsel seyri incelenecek, Türk dış politikasının tarihsel seyri içindeki yeri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

a) Genel Bakış:

Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında Atatürk tarafından belli zorunluluklar dahilinde tayin edildi. Bunun doğal bir uzantısı olarak genel

karakteristik de yine bu zorunluluklardan etkilenerak oluştu. Fakat, zorunlulukların yanı sıra ve ötesinde Atatürk ilke ve inkılaplarında ifadesini bulan amaç ve yönelim Türk dış politikasının karakterinin tayininde daha etkin olmuştur. Öyle ki bu etkinlik, günümüze kadar değişen şartlara ve konjonktüre rağmen her zaman değişen şekillerde ve yoğunluklarda sürmüştür. Dünyadaki değişimlere uyum sağlayarak (en azından bu değişimlerden etkilenerak) oluşan, gelişen, değişen Türk dış politikası hiçbir zaman Atatürk tarafından belirlenen şu hedeften sapmadı: Tam bağımsızlığın ve ülkesel bütünlüğün korunması için dünyadaki güç dengelerinden istifade etmek (Perinçek, 1993: 170). Kendi bağımsızlık ve ülkesel bütünlüğü için çalışırken başka ulusların aynı haklarına saygılı olmak. Bir diğer söyleyişle “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinden ayrılmama prensipleri çerçevesinde şekillendi.

1923 yılında Lozan Barış konferansı kilitlendiğinde Mustafa Kemal, gazetecilere verdiği uzun brifingde, dış politikanın temeli güçlü bir iç politika, güçlü bir kamu yönetimi ve güçlü bir örgütlenmedir. İç ve dış politika daima birbiriyle bağlantılı olmalıdır (Mango, 2002) demek suretiyle dış politikada hedef koyabilmenin ve bu hedefi gerçekteştirmenin yolunu göstermekteydi..

Mustafa Kemal, 1923'te en mantıklı politikanın aynı kültüre ve ırka mensup insanların yaşadığı bu topraklarda (Misak-ı Milli) kalmak, organik olarak gelişerek bir uygarlık kurmak olduğunu belirtmiştir. Birkaç ay sonra İzmir iktisat kongresinin açılışında askeri zaferlerin iktisadi başarılarla taçlandırılmadıķça geçici olacaklarını ifade etmiştir (Mango, 2002). Türk dış politikasının milliyetçi ve iktisadi düşünüşünün ve karakterinin bir tezahürü olan bu sözler, tüm dünyada aynı ırk ve kültüre mensup insanların (Türklerin) bir araya getirilmesi gereğine (Mango, 2002) duyulan inanç ile bir arada düşünöldüğünde daha manidardır.

Bugün, genelde Türk dış politikası ve özelde Türk Orta Doğu dış politikası Kemalist çizgiden sapmadan yürütölmektedir (Mango, 2002). Zira Atatürk'ün gösterdiği hedef ve bu hedefi destekleyen ilkelerin çoğu bu gün birer Anayasa hükmüdür. Örneğin; Kürt sorunu ile ilgili olarak ‘vatanın bölünmez bütünlüğü’ ve ‘resmi dil’ katılığı bu gün T.C. Anayasası'nda yerini bulmuş olan Atatürk'ün çerçevesini çizdiği Türk dış politikasının temel karakterini oluşturan ilkelerdir.

Türkiye'yi Batılı demokratik ulusların saygın bir üyesi yapmaya yönelik Kemalist hedefin en belirgin şekliyle tezahür ettiği alan bu gün Türk dış

politikasının en karmaşık ve ihtilaflı konulardan biri olan AB ile ilişkilerdir. Bu gün değişen koşullara rağmen genel kabul görmektedir ki AB ile ilişkilerin temel güdüsü ne tam üye olma hedefine ulaşmak ne de ekonomik çıkarlardır. Bu ilişkilerdeki başlıca motivasyon kaynağı, Batının refah seviyesine ulaşmaktan çok vazgeçilmez olan Kemalist hedeftir.

b) Somut Gelişmeler:

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla tamamlanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika öncelikleri, Lozan Antlaşması'nın yeni Türk devletine sağladığı yeni uluslararası kimlik ve uluslar arası hakların pekiştirilmesi şeklinde belirmektedir. Bu amaca yönelik olarak eski düşmanlarla, değişen şartlar ve menfaatlerin gerektirdiği şekilde dostane ilişkilerin kurulması, dış politikada daha güçlü, istikrarlı ve çok taraflı ilişkiler geliştirilmesi; “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” hedefinin gerçekleştirilmesi, ulusal bağımsızlık ve bütünlüğün pekiştirilmesi, böylece Batıya yönelimin daha hızlı ve sıhhatli şekilde gerçekleştirilmesi ve bu amaca yönelik tarz ve tavır belirlenmesi öncelikli hedef olarak kabul edilmektedir.

1923'te imzalanan ve 1924 'te onaylanan Lozan Antlaşması, yeni devleti uluslararası alanda bir eşit olarak kabul eden ilk belge olması münasebetiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran belge olarak kabul etmek mümkün görünmektedir. Hatay ve Musul Sorununu bir istisna olarak kabul edersek yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sınırlarının uluslararası alanda belirtilmesi yönüyle de Lozan Antlaşması ilk politik zaferdi. Fakat burada halledilmemiş sınır sorunu da yeni Cumhuriyet için ilk önemli dış politika sorununu teşkil etmekteydi. İlk önemli dış politika sorununun Orta Doğu ile alakalı olması çalışmamız ve çalışmamızın öneminin anlaşılması açısından önemli bir nüanstır.

Musul Sorunu ile ilgili olarak Lozan'da öngörüldüğü gibi 1924 yılında İngiltere ile görüşmelere başlandı. Sorunun çözümü için yapılan çalışmalar ve görüşmeler netice vermedi. Tarafların bölgede yaptığı nüfus sayımları birbiri ile çelişmekteydi. İnönü, İngiltere ile görüşmeler esnasında bir hamle yaparak

TBMM'nin Türkleri ve Kürtleri temsil ettiğini savunmuştu. Fakat Bunun böyle olmadığını ispat etmek istercesine 1925 yılında ülkenin doğusunda Şeyh Sait isyanı çıktı. Böylece Musul nüfusunun çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden müteşekkil olması, Türkiye açısından bir avantaj olması bir yana bir dezavantaja dönüşmüş görünmekteydi. Türk tarafına göre Musul, Güneydoğu Anadolu'nun coğrafi, ekonomik ve stratejik devamıydı ve Türkiye'ye bırakılmalıydı. İngilizler, bu takdirde Türk sınırının Bağdat'a 60 mil kadar yaklaşacağı için, bu durumun Irak'ın güvenliğini tehdit edeceğini savunmakta, Musul'un Arap, Kürt ve Gayr-ı Müslim nüfusuna bunu anlatamayacaklarını dile getirmekteydi. Tarafların kendi aralarında anlaşmaya varamamaları ve görüşmelerin tıkanması üzerine Lozan'da öngörüldüğü üzere Cemiyet-i Akvam'ın hakemliğine başvuruldu. Cemiyet Musul'u resmen Irak toprağı saydığını 16 Aralık 1925'te ilan etti. Türkiye durumu kabullenerek 5 Haziran 1926'da İngiltere ve Irak ile Sınır ve İyi Komşuluk Anlaşması imzaladı. O dönemde dış politikada yalnız olan Türkiye, bundan sonra İngiltere ile hiçbir alanda hasım olmamaya karar verdi.

1925 yılında ülkenin doğusunda patlak veren Şeyh Sait İsyanı, Musul'un kaybedilmesinin yanı sıra daha önemli bir sorunun, yeni Cumhuriyette Kürt Sorununun, ilk tezahürlerinden biri olması açısından önemli bir olaydı.⁴ Kürt Sorununun cumhuriyet tarihi boyunca farklı yoğunluk ve şekillerde ortaya çıktığını hesap edersek bu isyanın önemi, Türkiye'nin Orta Doğu dış politikası açısından daha sıhhatli bir şekilde anlaşılabilir.

Türk Devleti, 1925 yılında Milletler Cemiyeti'nin Musul'a ilişkin kararının hemen ardından SSCB ile bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzaladı. Bu dönemde uluslararası gelişmelerin çok iyi gözlemlenerek ve değerlendirilerek bu değişme ve gelişmelerden istifade edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun en güzel örneklerinden biri Hatay Sorunu konusunda Fransa ile anlaşmaya varılarak çözüm üretilmesi sürecidir. O dönemde Avrupa'da ortaya çıkan ve her geçen gün tırmanan Hitler-Mussolini korkusu Fransa aleyhine kullanılmıştı. Fransa'nın bu koşullar altında Türkiye karşısında direngen davranamayacağı tahmin edilmiştir. Bu çerçevede yürütülen barışçıl dış politika neticesinde 1939 yılında Meclis'in kendisini

⁴ Şeyh Sait İsyanı'nın etnik olarak kürt kimliğine dayanmasının yanı sıra hareketin İslami boyutunun da göz ardı edilmesi mümkün değildir.

feshetme ve anavatana katılma kararı alması sağlanmış 1938 yılında bağımsızlığa kavuşan Hatay bu karar ile ana vatana katılmıştır (Shaw ve Shaw, 2000).

Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de uluslararası organizasyon ve oluşumlara yakın ilgi gösterilmesidir. Burada amaç, böylece bir güvenlik (ittifaklar) çemberi oluşturup güçlendirmek idi. Bu eğilimin bir göstergesi ve uzantısı olarak 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olunmuştur. Balkan ülkeleri ile bir işbirliği antantı oluşturulması gündeme gelmiş, ilk toplantı Atina'da 1930 yılında yapılmıştır. Bu toplantıda Balkan ülkeleri arasında bir "Balkan Paktı" kurularak üye ülkeler arasında siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda yakınlaşmanın sağlanması kararı alındı. 1933 yılının Eylül ayında paktın gerekliliğinin savunucuları olan Yunanistan ile Türkiye arasında bir ön anlaşma yapıldı. Pakta katılması yönünde Bulgaristan'a çağrı yapıldıysa da Bulgaristan buna müspet cevap vermedi. 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Atina'da Balkan Paktı imzalandı. Pakt üyeleri, İtalya'nın Etiyopya'yı işgalini beraber kınadılar. Boğazların statüsünün değişerek Türk hakimiyetinde olması gerektiği yönünde görüş birliğine vararak Montreux Konferansı'nda Türkiye'yi desteklediler.

Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de Orta Doğu ile geliştirilen barışçıl ilişkilerdir. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulmuş olan dostluk ilişkileri giderek geliştirilen Afganistan ile 1928 yılında bir Dostluk Antlaşması imzalandı. 1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti ile iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme trendine girdi. Irak ile ilişkiler Musul sorununun halledilmesinden sonra düzeldi ve gelişerek sürdü. Bölge ile geliştirilen bu iyi ilişkilerin bir uzantısı ve sonucu olarak 1937 yılında Türkiye, Afganistan, İran ve Irak arasında Saadabad Paktı imzalandı. Sovyetler Birliği ile de iyi ilişkiler geliştirilmeye çalışıldı. 1935 yılının Kasım ayında SSCB ile imzalanan dostluk antlaşması on yıl süreyle uzatıldı. Her ne kadar bu mutabakat uzun sürmediyse de Türk tarafı, 20 Temmuz 1936 da Montreux'de Boğazlar Meselesi görüşülürken İngilizlerinin desteği ve Fransızların olumlu tavrının yanı sıra Sovyet Yönetimi'nin desteğini elde ederek bu mutabakatın semeresini almış oldu.

10 Kasım 1938 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata gözlerini kapatması ile bu dönem son bulmuş oldu. Burada küçük bir ayrıntıya değinmek gerekiyor: Her ne kadar Hatay'ın anavatana katılması,

Atatürk'ün vefatından sonra gerçekleşmişse de Hatay hususunda yürütülecek politika üzerinde İnönü ile Atatürk ayrı düşmüşler, İnönü uygulanan politikaya muhalefet etmiş, fakat Hatay'ın anavatana katılması Atatürk'ün uyguladığı ferasetli politikanın doğal bir sonucu olarak gerçekleşmişti. Bu sebeple konu bir bütün olarak bu dönem içinde ele alınmıştır.

2. Tek Parti Dönemi (1938-1950):

Atatürk'ün ölümünden sonra dış politikada karar alma mekanizması, yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün inisiyatifine geçti. 1939 yılında Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler, özellikle Alman-İtalyan tehdidi ve öte taraftan beliren Sovyet tehdidi dolayısıyla ittifak arayışlarına girildi. Aynı yıl İngiltere ve Fransa ile bir üçlü ittifak antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya Türkiye'nin talebiyle, antlaşmanın taraflarına yüklenen yükümlerin Türkiye'yi SSCB ile savaşa sürüklemeyeceğine dair bir hüküm konmuştur (Erge, 2002: 100). Bu hükmün (çekincenin) öneminin anlaşılabilmesi için uzun zaman geçmesine gerek kalmayacaktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere tarafından müttefiki olan Türkiye'ye kendi saflarında savaşa girmesi hususunda talep ve baskı geldiğinde Türkiye bu çekince maddesine sığınacaktı (Erge, 2002: 100).

Genellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye için “tarafsız” klişesi kullanılır. Oysa 1939 Üçlü İttifakı nedeniyle Türkiye tarafsız değil, 1940'da Fransa'nın düşmesiyle anlamı pek kalmayan ittifak çerçevesinde kendini tanımladığı üzere aktif tarafsızdı (Criss, 2002: 150), yahut benzer bir ifade ile “savaş dışı” idi. Savaş boyunca devlet politikası, savaş dışı kalmak olmuştur. Amaç belliydi ve bunun için ne gerekirse yapılacaktı. Yapıldı da. Milli Şef İnönü'nün, savaş esnasında yurt gezilerinden birinde önüne çıkıp “sen değil misin 1 kuruşluk şekeri bana 5 kuruşa yedirten” diyen küçük bir kız çocuğuna “evet, 1 kuruşluk şekeri sana 5 kuruşa yedirttim, ama seni babasız bırakmadım” cevabı günün şartlarını fotoğraflayan bir anekdottur (Shaw ve Shaw, 2000). Savaş süresince Türk diplomasisi belki de tarihinin en hareketli günlerini yaşadı. Savaşan taraflarla devamlı diyalog içinde bulunuluyor ama mesafe de gözetiliyordu. 1941-1942 yıllarında Almanya'nın teşvik

ettiği Pan-Türkizm yanlılarına göz yumulması, daha sonra bu kişilerin kovuşturulması üzerine İnönü ikili oynamakla suçlanacaktı. Ancak, denge oyunu bunu gerektiriyordu ve bu ölümcül oyunda duygusallığa yer yoktu (Criss, 2002: 150). Aynı gerçekçi bakış açısıyla İnönü, Müttefiklerin Almanya'dan kayıtsız şartsız teslim taleplerine katılmadı. Zira bu durumun Avrupa'da Sovyet hegemonyasına yol açacağı düşünülmekteydi (Shaw ve Shaw, 2000).

Savaş sonrasında SSCB'nin yayılmacı politikaları dolayısıyla Türkiye'den yeni taleplerde bulunması gündeme gelecekti. En azında zamanın Türk yönetimi bu kaygı içindeydi. ABD'nin Marshall ve Truman yardımları da Sovyet tehdidi altındaki Yunanistan ve Türkiye'ye 1948 yılında yapılmıştı. Savaş sonrasında güç dengesi politikalarının yerini iki kutuplu dünya almak üzereyken Türkiye böyle bir durumdan rahatsızdı. 1945'de San Francisco'da toplanan Birleşmiş Milletler Konferansı'na kurucu üye olarak katılabilmek için son anda 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan edildi. Tahran Konferansı'nda (1943) Sovyet güvenlik mülahazalarını gidermek için Montreux Boğazlar Anlaşması şartlarının değişmesi gerektiği Churchill ve Roosevelt tarafından da kabul edilmişti. Türk yönetimi, her ne kadar bu somut gelişmeden haberdar değilse de yukarıda bahsedildiği gibi gelişen konjonktürden ve bu gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmasından kaygı duyduğu muhtemel Sovyet tehdidinden rahatsızdı (Criss, 2002: 151).

1946'dan itibaren konjonktür netlik kazanmaya başladı ve pazarlıklar geçmişte kaldı. Fakat buna rağmen Türkiye bir ittifakın üyesi olana kadar kendisini güvende hissedemeyecekti. Türk yönetimi içinde bulunduğu ikircikli durumdan ancak 1949'da kurulan NATO'ya dahil olduklarında kurtulabileceklerdi (1952).

3. Soğuk Savaş Dönemi (1950-1991):

İkinci Dünya savaşı boyunca tarafsızlığını muhafaza etmeyi başaran Türkiye, bu konuda savaş sonrasında her iki bloğun baskısına maruz kaldı. Tarafsızlık politikasını daha fazla sürdüremeyeceğini anlayan Türkiye, her iki taraf ile olan ilişkilerin gerilmesinin etkisiyle bir karar vermek zorunda olduğunu anladı. Bu idrak ile Batı'lı demokratik devletlerin yanında yer alma kararı aldı. Bununla beraber aynı

dönemde demokratik dünyadaki genel yönelimin de etkisiyle çok partili siyasi hayata geçiş gerçekleşti.

Türk dış politikası Soğuk Savaş döneminde birkaç merkez konu etrafında şekillendi: Bunları, (1) Türkiye'nin Batıyla bütünleşme misyonunun gerçekleştirilmesi, (2) Batı'nın özellikle ABD'nin ekonomik desteğini almak, (3) NATO'ya üyeliğin gerçekleştirilmesi ve ilişkilerin geliştirilerek sürdürülmesi, (4) Yunanistan ve Kıbrıs konusunda Türk çıkarlarının korunması ve (5) Sovyet tehdidini bertaraf edilmesi şeklinde sıralamak mümkün. (Makovsky ve Sayarı, 2002: 1; Erge, 2002: 106).

Açıkçası, Batı kampına katılmanın asıl nedenleri sadece komünizm tehlikesi veya Sovyet saldırganlığı değil, Türkiye'nin bir yüzyıldır Batı'ya karşı beslediği kuşkuları ancak onların safında yer alırsa giderebileceği ve Batı'yı kendisine bağlayabileceği tek çıkar yol olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı (Esenbel, 2000: 9). Zihinlerde ABD ile özdeşleşen NATO muhtemel Batı veya Sovyet emperyalizmini, yani bir daha kendi toprakları üzerinden pazarlık yapılmasını önleyecekti. Türkiye ancak bir askeri ittifak içinde olursa herhangi bir büyük güç kendisi üzerinden pazarlık yapamazdı. Hiç değilse bundan böyle Batı'nın Türkiye'yi pazarlık konumuna getirmesini önlemek savı tarihsel süreklilik içinde değerlendirilirse anlam kazanıyor. Yoksa ne Türkiye'nin Batılılaşma misyonu, ne ekonomik kalkınmasına yardım arama süreci, ne de Sovyet baskıları tek başlarına veya bir arada Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasını yeterince açıklamıyor (Esenbel, 2000: 9-16; Criss, 2002: 152-153). Bu dönemin dış politika gelişmelerinin ve bu gelişmeler ışığında alınan kararların kısa, orta ve uzun vadeli sorunları beraberinde getirdiği kuşkusuzdur. Bu ifade yeri geldikçe açıklığa kavuşturulacaktır.

14 Mayıs 1950 tarihindeki genel seçimlerde 27 yıllık CHP iktidarına son veren Demokrat Parti, iç politikada görece demokrasi yolunu seçerken dış politikada CHP'den devraldığı politikayı sürdürmüş ve yüzünü yine Batıya dönmüştür. Daha da belirginleşen bir şekilde ABD ve diğer Batı'lı devletlerle beraber hareket etmiştir. Bunda genel parametrelerin yanı sıra Stalin'in II. Dünya Savaşının hemen ertesinde kuzeydoğu Türkiye ve Boğazlar üzerindeki talepleri etkili olmuştur. Stalin'in bu tutumu Atatürk ve Lenin tarafından tesis edilen Türk-Sovyet dostluğu sürecine son verirken Ankara'yı Batı'yla ittifak kurma hususunda daha istekli davranmaya itti

(belki de mecbur bıraktı) (Makovsky ve Sayarı, 2002: 2). İç politikadaki değişime rağmen dış politikada genel yönelimde bir değişiklik olmayışı daha önce de bahsettiğimiz gibi dış politikanın partiler ve hükümetler üstü, yani devlet politikası, olma hasletinden kaynaklanmaktadır (Mango, 2002: 14)

Batı ittifakına girme çalışmalarının hız kazandığı bu dönemde (Erge, 2002: 101) Amerika ile sanayileşme veya tarım ülkesi olarak kalma konusunda ihtilaf yaşanmasına rağmen karşılıklı diyalog boyutunda önemli bir sorunla karşılaşmadı. Dış politikada yoğunlaşan bu yönelimin neticelerinden biri Cumhuriyet tarihinde radikal bir karar (Erge, 2002: 101) olarak nitelenebilecek Kore Savaşı'na katılma kararıdır. Bu karar ülkenin yüzlerce şehit vermesine sebep olmuş, fakat bunun sonucu olarak 1952 yılında NATO'ya girilmiştir.

NATO'dan sonra Demokrat Parti, ABD ile ilişkileri karşılıklı bağımlılığa dönüştürmek için bir fırsat yakaladı. Bu fırsat Amerikalıların NATO ülkelerine nükleer başlık taşıyabilen Jüpiter (Sayarı ve Makovsky, 2002: 78) füzelerini konuşlandırma teklifiydi. Sovyetlerle uzun bir sınır boyu paylaşan Türkiye için risk açısından füzelerin konuşlandırılması getirisinden çok maliyeti ve zararı olabilecek bir tahrik unsuruydu. Buna rağmen 18 Eylül 1959'da NATO savunma birliklerinin silah modernizasyonu adı altındaki anlaşmaya binaen füzelerin konuşlandırılmasına karar verildi. 1959 yılında kimse 1962 yılında patlak verecek olan Küba Füze Krizini öngörmemişti. Sovyetlerden gelen tehditkar notalara rağmen alınan karar gereği 1959'dan başlayarak füzeler konuşlandırılmaya başlandı. Karşılıklı bağımlılık ilkesi 1960 askeri darbesinden sonra da devam etti.

Demokrat Parti dönemindeki önemli gelişmelerden biri de 1948 yılında kurulan İsrail Devletinin resmen tanınmasıdır. İsrail Devleti'nin tanınması, Türkiye ile Arap-İslam Orta Doğu arasında görüş ayrılığına sebep olmuş, bundan böyle İsrail faktörü Türkiye'nin Orta Doğu politikasının temel parametrelerinden bir haline gelmiştir. Fakat Türkiye, Arap Orta Doğu ile ters düşmesine sebep olsa da İsrail'i Avrupa ve ABD ile paralel politikalar çerçevesinde tanımak zorunluluğu içindeydi. Zira bu dönemde gerek Sovyet tehdidi, gerek ABD etkisi (yani Soğuk Savaş) Türkiye'de en iyi şekilde hissedilmekteydi. Buna benzer bazı zorunluluklar çerçevesinde Orta Doğu politikası geliştirmek zorunda kalan Türkiye için, Arap Orta Doğu'su, "ABD'nin Orta Doğu jandarması" yakıştırması yapmaktaydı.

Soğuk Savaş Döneminde Orta Doğu’da gerçekleşen bütün örgütlenmelerde dikkat çeken iki önemli sebep-unsur vardı. Birincisi, ABD-SSCB arasındaki çıkar çatışmasının bu bölgeye kayması neticesinde diğer merkezli bütün plan-mücadele-hesapların ortadan kalkması; ikincisi ise, diğer tüm devletlerin çıkarlarına ulaşmak için ABD yahut SSCB endeksli politikalarda yer almak zorunda kalmaları idi. Bu çerçevede bölgesel birer aktör olan Türkiye ve Mısır merkezi bir rol oynamaktaydı. Türkiye kendisini bölge devletlerine model ülke olarak lanse etmeye çalışırken, Mısır kendisini bölgenin doğal lideri olarak görmekteydi. Fakat her iki ülkede bağımsız politikalar üretmek ve yürütmekten çok uzaktı (Harris, 2002: 263).

Türkiye’nin kendisini model ülke olarak görmesi şöyle dursun Türkiye’nin bölgedeki tek Arap müttefiki Irak idi. Fakat 1958 Irak Darbesi ile bu müttefik de yitirilmiş oldu. Bu sebeple Orta Doğu için model ülke olma politikası da iflas etmiş oldu. Dolayısıyla ve zorunlu olarak Orta Doğu ülkelerinin menfaatleri ABD ve Batı menfaatleri (daha doğrusu ABD ve Batı menfaatleri ile örtüştürülmüş olan ülke menfaatleri) lehine terk edildi. Böylece, bütün Soğuk Savaş dönemi boyunca Orta Doğu’da yürütülen dış politika batı endeksli olmaktan kurtulamadı. İfade tarzından da anlaşıldığı üzere bu iradi bir yönelim olmaktan çok konjonktürden kaynaklanan mecburi bir yönelim idi.

Batı ile iyi ilişkilerini ve bu iyi ilişkiler çerçevesinde Batı’ya endeksli Orta Doğu politikasını muhafaza edip geliştirmek kaygısı içinde olan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan bu yana ilk kez bu kadar hassas bir şekilde Orta Doğu üzerine eğilmiştir. Menderes, 1955 yılı Haziran ayında Orta Doğu’daki tüm Büyükelçileri Ankara’ya çağırarak ve onlarla bölge politikasını tartışmak istemiştir. Bu eylem, Türk tarihinde “bölge politikası” geliştirmek için atılan ilk adım olmaktadır. Öyle ki Bu olay (toplantı) bir “gelenek” halini alacak ve bundan böyle bölgesel politikalar geliştirmek anlamında bir örnek teşkil edecektir.

Türkiye’nin Orta doğu ile ilişkileri her ne kadar Batı endeksli ise de bu Orta doğu politikasının tek düze bir seyir izlediği anlamına gelmez. Bunun önemli örneklerinden biri İKÖ’ye üyelik kararı ve İKÖ ile ilişki kurma sürecidir. 22 Ağustos 1969’da Kudüs’teki El Aksa Mescidi’nin bir Yahudi tarafından yakılmak istenmesi İslam Dünyasında büyük yankı uyandırdı. Ürdün Kralı Hüseyin’in çağrısı üzerine aynı gün 14 İslam ülkesinin dış işleri bakanları bir araya gelmiş, Asya ve Afrika

İslam ülkelerinin en kısa zamanda toplanmasına karar verilmiş ve bu konuda çağrı yapılmıştır. Türkiye'nin de katıldığı ilk zirve aynı yıl 22 Eylül'de yapılmıştır. Batı'ya endeksli bir Orta Doğu politikası takip eden Türkiye, ilk zamanlar İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile ilişkilerinde mesafeli davranmıştır. İsrail ile ilişkileri dolayısıyla eleştiriye maruz kalan Türkiye, bu ülke ile ilişkilerini kesmesi yönündeki talepleri olumlu karşılamamıştır. 1971 ara döneminde bu mesafe daha da derinleşmiştir. 1975 yılına kadar İKÖ içinde pasif kalmayı tercih eden Türkiye, bu yıllarda ortaya çıkan gelişmeler dolayısıyla ilişkilerin seyrini olumlu yönde değiştirme eğilimi göstermiştir. Petrol fiyatlarındaki artış petrol ihracatçısı Arap-Orta Doğu'nun önemini artırmış, Türkiye 1975 yılına kadar İKÖ içinde ileri sürdüğü çekincelerinin yersiz ve kendisine fayda sağlamadığını görmüştür. Daha önemlisi Kıbrıs Sorunu ve ABD silah ambargosu dolayısıyla Arapların desteği elde edilmek istenmiştir. Türkiye bu sebeplerle İKÖ içindeki tutumunu ve yerini daha etkin ve istikrarlı bir çizgiye kavuşturmuştur. İKÖ 7. Konferansı 1976 yılında İstanbul'da toplanmıştır (Akkoyun, 2002). Bu toplantıda Filistin meselesi konusunda Arap-İslam ülkeleri ile birlikte hareket edileceğinin altı çizilmiş, ilişkilerin geliştirilmesi kararı alınmıştır. Bundan sonra Türkiye, özellikle Kıbrıs konusunda İKÖ üyesi ülkelerin desteğini almış, 1980 sonrası liberalleşme eğilimi neticesinde İslam ülkeleri ile ticari ilişkiler de artmıştır (Akkoyun, 2002).

Türkiye'nin İKÖ ile ilişkilerini revize etme ihtiyacı duymasında etkili olan önemli gelişmelerden biri Türkiye'nin Kıbrıs meselesidir. 1963 Kıbrıs sorunu, ABD ile ilişkilerde Johnson mektubu ile doruk noktaya ulaşan ciddi bir gerilime sebep olmuştu. 1974 Kıbrıs çıkartması ise ABD ve Batı nezdinde ilk etapta olumlu karşılanmış olmakla daha sonra ikinci çıkartmanın yapılması dolayısıyla tepkiye sebep oldu. Bu nedenle ABD Kongresi, 1975-1978 yılları arasında Amerikan silahlarının NATO dışı bir eylem için kullanılmamasını gerektiren ABD kanununa dayanarak Türkiye'ye silah ambargosu uyguladı (Criss, 2002: 154-155). bu süreçte ABD ve Batı ile ilişkilerin gerilmesi, dış politikada çok taraflı, alternatifli, hareket serbestisi imkanı sağlayan ilişkiler geliştirmenin gerekliliğini ve önemini ortaya koymaktaydı. İşte bu gelişme de Türkiye'nin İKÖ ile ilişkilerini geliştirme ihtiyacı duymasına sebep olan etkenlerden biridir.

Kıbrıs çıkartması Türk dış politika yapıcılarını için iki boyutuyla çok önemli deneyim kazanma imkanı sunmuştur. Bunlardan birincisi bugün 30.000 Türk askerinin korumasında varlığını sürdüren Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Türkiye için en zor dış politika sorunlarından biri haline getirmiş olmasıdır. Bundan çıkartılması gereken ders kendisine yetme prensibinin benimsenmesi gereğidir. İkincisi, Johnson Mektubu ve Amerikan silah ambargosunun etkileriyle tek yönlü alternatifsiz politika üretmenin mahsuru net bir şekilde müşahade edilmiş dış politikada çok taraflı ilişkilerin önemi ortaya çıkmıştır.

Dönemin en önemli dış politika gelişmelerinden biri AET/AT/AB ile ilişkilerin başlaması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi olmuştur. Türkiye, Atatürk'ün belirttiği hedef (muasır medeniyet seviyesi) doğrultusunda ve onun prensipleri ışığında Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası ve bölgesel örgütlerde yer alma eğilimi ve iradesi göstermiştir. 1950-1960 arasında bu eğilim hız kazanmış ülke, OECD, Avrupa Konseyi, NATO gibi önemli uluslararası kuruluşların üyesi olmuştur. AET (Ortak Pazar) üyesi olabilmek için ilk başvuru Menderes Hükümeti tarafından 1959'da yapılmış fakat, 1960 darbesi dolayısıyla AET'nin Türkiye ile ilişkilerini dondurma kararı alması ile süreç kesintiye uğramıştır. Topluluk ile diyalog 1961 seçimleri sonrasında kurulan yeni hükümet döneminde yeniden başlamıştır (Tombuloğlu, 1995). Topluluk ile ilişkiler Roma Antlaşması'nın 238. maddesine uygun şekilde tam üyeliğin de mümkün olduğu bir ortaklık için 12 Eylül 1963 Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile resmen başlamış oldu. Bu antlaşmada öngörülen nihai amaç tam üyelik olmakla birlikte öncelikle Türkiye'nin bir hazırlık safhasından geçmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Türkiye uluslararası ekonomik rekabete uyum, pazarını genişletme, ihracat gelirlerini artırma gibi konularda temel zaafiyetlerle karşı karşıyaydı.

Türkiye ekonomisinin bahsedilen zaafı ve ülkenin topluluğa üyeliğinin gerçekleşmesinin topluluğa getireceği yükün ağırlığı bazı orta yolların aranmasına zemin hazırlamıştır. Hazırlık dönemi ve Gümrük Birliği aşaması bu arayışların birer göstergesidir. AB'ye üyelik süreci ülkenin genel dış politikası kadar özel olarak Orta Doğu'ya yönelik dış politikasını da etkilemiştir. Bu dönemde Avrupa'ya odaklanan Türkiye Orta Doğu'yu ihmal etmiştir. Buradaki imkan ve fırsatları

değerlendirememiştir. AB'ye üyelik hedefi Türk dış politikasında çoğu zaman ve kısa, orta ve uzun vadede belirleyici bir unsur olmuştur.

Türkiye, 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koymasının ardından siyasal krizini 12 Eylül modeli ile aşmak istediğini hem iç hem dış politikada duyurdu. 1983 seçimlerinde askerlerin partisi olarak ünlenen Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) yerine Anavatan Partisi'nin iktidara gelişi, dünyadaki genel yönelime, dengelerin değişimine bir uyum çabası olmuştur. Aynı dönemde dünyanın diğer bölgelerinde de paralel gelişmeler gözlenmekteydi. ABD'de Reagan, İngiltere'de Theatcher, Japonya'da Nakasone, Almanya'da Kohl yönetimleri yeni sağın uygulayıcı ve pazarlayıcıları oldular. Türkiye'nin de içinde bulunduğu kendi etkilerinde kalan ülkeleri de etkileyerek ve yanlarına çekerek, Sovyet karşıtı bloğu sağlamlaştırdılar.

Özal Dönemi Türk dış politikasının ve Türkiye'nin Orta Doğu dış politikasının göze çarpan en belirgin özelliği dış politikanın partiler üstü olmaktan çıkarılmış olmasıdır. Bunda belirleyici unsur lider profili ve uluslararası konjonktürdü. Liberalleşme ve serbest piyasanın yaygınlaşması, Körfez Krizi, SSCB'nin dağılması ve BDT'nin ortaya çıkması ile Türki Cumhuriyetlerle yeni-iyi ilişkilerin kurulması imkanı gibi gelişmeler Özal'ın dış politika yönelimine uygun bir ortam hazırladı.

Özal, dışa açık bir ekonomik sistemi hayata geçirdi. Bunun yanı sıra “aktif politika” kimliği ile dış politika geleneklerinden uzaklaşmaktan çekinmedi. Diğer bir deyişle, Bu dönemde dış politikanın partiler üstü niteliği bir kenara bırakıldı. Özal dönemine kadar kendini bir bölgesel güç olarak kabul eden Türkiye'nin, dünyadaki gelişmelere, değişmelere karşı kapalı duruşunu terk etmesi ve varlığını, etkinliğini hissettirerek, konjonktüre göre politika belirlemek, duruma göre tavır koymak yerine mevcut imkan ve fırsatları değerlendiren, inisiyatif kullanan, politika üreten, politikaları şekillendiren-etkileyen bölgesel olduğu kadar küresel bir güç olma cüretkarlığını gösteren bir ülke olmalıdır. Türkiye, uluslararası arenada bağımsız ve kalıcı, etkinliği yüksek politikalar üretebilmeli, bunu hedef edinmelidir.

Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve ekibi Körfez Savaşı'nda Irak'a karşı ikinci bir cephe açma fikrini taşımakta idi. Fakat askeri erkan buna karşı çıktı. Zira ordu, böyle bir hamlenin Türkiye'nin güneyinde bir Kürt devletini tahrik edebileceğini hesaplamıştı. Ayrıca dış politikanın temel prensiplerinden birini teşkil

eden “yurtta sulh cihanda sulh” ilkesi ve bölge devletleriyle iyi ilişkilerin tesisi ve muhafazası prensibi de önemli bir etkindir. Kürt Sorunu en belirgin halini bu dönemde aldı. Ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgesinde ciddi askeri-yaşamsal sorunlar yaşanmasına sebep olmasının yanı sıra iç ve dış politikada ciddi bir argüman-sorun teşkil etti.iç politikada Özal’ın konuya yaklaşımı, dış politikada olduğu gibi geleneksel çizgiye aykırı bir yaklaşım idi. Özal, Kuzey Irak’taki Kürt liderlerle görüştü. Kürt menşeli vatandaşların kültürel varlıklarını daha özgür ve güvenceli bir ortamda yaşama haklarından, özel radyo-televizyon, Kürtçe’nin serbest kullanımı gibi konulardan ilk kez bahsetti.

Kürt meselesinin iç politikadaki en büyük etkilerinden bir de karşı milliyetçi hareketin güçlenmesi olmuştur. Zira iç politikada başlayan bu yoğunluklu değişim etkilerini zaman zaman dış politikada da gösterecekti. Kürt meselesinin ciddi bir sorun teşkil ettiği asıl alan dış politikadır. Bölgesel politikalarda olduğu kadar küresel politika, diyalog ve etkileşimlerde Kürt meselesi Türkiye’nin yumuşak karnı, karşı aktörlerin ise mühim bir kozu olmuştur. Suriye ile ilişkilerde yıllar boyunca Suriye tarafından bir koz olarak kullanılmıştır. Ta ki PKK’nın başı Öcalan’ın yakalanmasına kadar.

İnsan hakları ihlalleri, anayasal hakların –kişi hak ve hürriyetlerinin sağlanması ve korunması, etnik kültürlere saygı duyularak bunların korunması gibi Avrupa Birliği ile diyalog aşamasında, AB’ce dikkat edilen-üzerinde hassasiyetle durulan bir çok konuda sıkıntılar yaşanmasında, ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşanan kimi sıkıntıların -kimi zaman belki de abartılarak– uluslararası kamuoyuna aktarılmasında ciddi lobi çalışmaları yapan PKK etkin olmuştur.Bu çerçeveden olmak üzere Bir çok Avrupa ülkesi (özellikle Almanya, Fransa, İsveç, Hollanda), ABD ve Rusya’da ciddi lobicilik çalışmaları yapan PKK, bu ülkelerle ilişkilerde gerginliklere, sıkıntılara sebep olmanın yanı sıra bu ülkelerin kamuoylarında da Türkiye hakkında kötü bir imaj oluşmasına sebep olmuştur. Her geçen gün biraz daha gelişen iletişim imkanları dolayısıyla politikaların belirlenmesindeki etkinlikleri de tartışılmaz bir şekilde artan kamuoyunun fikirleri dış politikaların belirlenmesinde gayet önemlidir.

Zikredilen sebeplerle ve cüretkar bir tavırla Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Özal Dönemini Osmanlı İmparatorluğu’nda Kanuni Dönemine benzetmek

mümkündür. Kanuni, Osmanlı tarihinde bir ilk olan kapitülasyonlara imza atmış, kendi döneminde bunun semerelerini de almıştır. Fakat uzun vadede bazı sorunların tohumlarını atmıştır. Bunda Kanuni sonrası dönemde geleneksel çizgiye dönülmesi ve Kanuni'nin kapitülasyonlarla hedeflediği amacın anlaşılamamış olması önemli bir etkidir. Özal Dönemi için de serbest piyasa ekonomisi anlayışının “sosyal ve siyasal yaşama özgürleşme; siyasetteki aktif duruşun da sosyal yaşama ifade ve hareket serbestisi olarak yansıması”; Özal döneminde bunların semerelerinin toplanmasına mukabil sonraki dönemde Özal dönemindeki gelişmelerin sıkıntılı alanlar doğurması yönüyle iki dönem birbirine benzetilebilir.

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde İslam (Orta Doğu) ülkeleri ile ilişkilerine, çalışmamızın amacı dolayısıyla, kısaca da olsa ayrı bir yer vermek gerekir. Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı esnasında Arap-İslam Orta Doğu'dan yeterli desteği göremeyen Türkiye, bu konjonktürde dış politikasının ana yönelimini Batıya açılma olarak belirledi. Fakat Arap-İslam Orta Doğu, bu yönelimi onaylamadı. Ortak bir tarihi, kültürel ve dini geçmişe sahip olmalarına rağmen zaman zaman Türkiye ile Orta Doğu devletleri uluslararası platformlarda karşı karşıya geldiler.

Kendisi bizzat anti-emperyalist bir savaşta kazanılan bir zafer neticesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Arap-İslam ve Orta Doğu ile arasındaki ketum diyalogdan ötürü Cezayir Savaşı'nda Fransa'yı desteklemiştir. Türk dış politikası Arap-İslam Orta Doğu ile arasındaki bu durumu düzeltme fırsatını 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapları destekleyerek kullanmış, İncirlik Üssü'nün ABD tarafından İsrail lehine kullanımına izin vermemiş, savaş sonrasında 242 sayılı BM kararının uygulanması yani İsrail'in işgal ettiği tüm toprakları boşaltması gereğini açıklamıştır. Ayrıca, İsrail'den Türk büyükelçisi çekilmiş, diplomatik temsil maslahatgüzarlık seviyesine indirilmiş, diğer ilişkiler de minimize edilmiştir. Aynı tutum 1973 savaşında da sürdürülmüştür.

Ekonomisi temelde petrole dayalı olan Orta Doğu ile ticari ilişkiler, azımsanmayacak boyuttadır. Orta Doğu ile ekonomik ilişkiler iki boyutuyla gayet önemlidir. Birincisi, Türkiye'nin dış ticaretinde OECD ülkelerinden sonra en büyük paya sahip kesim İslam ülkeleridir. İslam ülkeleri ile ilişkilerin yoğunluğu ise Orta Doğu İslam ülkeleri ile yaşanmaktadır. Petrol merkezli ithalata karşın ihracatta kalem

çokluğu dikkat çekmektedir. Öte yandan bu ülkelerle ithalat-ihracat ilişkisi dengeli bir seyir izlemektedir.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı endeksli bir (Orta Doğu) dış politikası yürüten Türkiye, bu dönemin sona ermesi ile bir an Batı nezdindeki önemini yitireceği, uluslararası dengeler içinde eskisi kadar önemli bir yere sahip olamayacağı korkusuna kapılmıştır. Fakat Türkiye'nin bu kaygıları uzun sürmedi. Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen gelişmeler, Türkiye'nin bölgesel (Orta Doğu) ve uluslararası politik dengelerin belirlenmesi ve sürdürülmesi süreçlerinde eski öneminin belki de artarak devam ettiğini / edeceğini ispatlar nitelikteydi.

4. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2001):

Soğuk Savaşın bittiği 1990'lı yıllar Türk dış politikasında önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar değişen ve çeşitlenen dinamiklerin, bunların etkisiyle yaşanan farklılaşma, yeni konjonktür içinde yeniden konumlanma, inisiyatif kullanma kültürünün değişime uğraması ve hareketlilik dönemi olmuştur (Criss, 2002: 155). Soğuk Savaş bitince çoğu Türk, ülkelerinin artık ABD ve Batı için eskisi kadar değer taşımayacağından endişelendi. Bu endişenin tali boyutu 1990 senesinde bloklar arasında yaşanan yumuşamanın NATO'nun ileri karakolu olarak vazgeçilmezliğini ileri süren Türkiye'nin yararlandığı bir çok ekonomik ve politik avantajın ortadan kalkabileceği şeklindeydi (Tombuloğlu, 1995). Fakat bu endişelerin ömrü uzun olmadı. 1991 Körfez Savaşı ve savaş sonrasında ABD'nin Saddam Hüseyin'i çevreleme çabaları bir kez daha Türkiye'yi özelde ABD genelde ise Batının yüksek öncelikli dış politikasında önemli bir jeo-stratejik müttefik haline getirdi (Makovsky ve Sayarı, 2002: 5). Hazar petrolünün Batı'ya taşınması sorunu, Orta Asya'daki yeni devletlerin konumu, Orta Doğu'daki gelişmeler gibi yaşanan dış gelişmeler de bu konumlanmanın gelişimine uygun zemin hazırlamaktaydı.

Türkiye, dünya politikalarının belirlenmesinde etkin en güçlü aktör olan ABD açısından özellikle ve öncelikle jeostratejik nedenlerle önemli bir yere sahiptir. Bir noktada mevcut konjonktür bu tercihi ortaya çıkarmaktadır. Balkanlardaki istikrarsızlık, Rusya'nın eski Sovyetlere duyacağı özlem ışığında şekillenecek

gelecekteki muhtemel yönelimi, İran'ın kökten dinciliği, Irak'ın saldırgan dış politikası, Ortadoğu Barış Süreci (ve 11 Eylül sonrası teröre destek veren üç ülkeye - İran, Irak, Suriye- de komşu olan tek ülke olması dolayısıyla) ABD'deki siyaset yapıcılarının Türkiye'ye yönelik ilgisini güçlendirmektedir.

Bu bilgiler ışığında Türkiye için dünya politikasında bir bölgesel güç ve pivot devlet olarak gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır (Makovsky ve Sayarı, 2002: 3) yorumunda bulunmamız yersiz bir değerlendirme olmaz. Soğuk Savaş sonrasında dış politikada yaşanan tarz değişiminin önemli sebeplerinden biri de Özal ve Demirel'in, 1961 anayasası döneminde büyük ölçüde simgesel bir makam olarak görülen ve emekli askerler tarafından "partiler üstü" olarak yürütülen cumhurbaşkanlığı görevinin yürütülme biçimini değiştirmeleridir. Özal cumhurbaşkanı olarak dış politikanın başı olduğunu iddia etmekten çekinmemiş, ordunun ve savaş karşıtı kamuoyunun direncini büyük ölçüde kırarak ABD liderliğinde Saddam Hüseyin'e karşı yürütülen Körfez Savaşı'na Türkiye'nin destek vermesini sağlamıştır (Makovsky ve Sayarı, 2002: 7).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin (Orta Doğu) dış politikasının ana hatlarını, AB ile entegrasyon, ABD ile ittifakın-stratejik ortaklığın ilerletilerek korunması (bu iki seçeneğin birbirini dengelemesi), Orta Asya ve Rusya ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve Orta Doğu'daki gelişmelerin, doğru değerlendirilmesi-Türk menfaatlerine hanel getirmesine mahal vermemek; Orta Doğu barış sürecine katkıda bulunmak, Kürt Sorunu'nun çözümlenmesi konularına odaklanmıştır. Bu çok yönlü ve girift sorun, belki de imkanlar yumağı Türk dış politikasının hiç olmadığı kadar yoğun ve çok yönlü bir dönem geçirmesine sebep olmuştur.

Türkiye yeni (Soğuk Savaş sonrası) dönemde, Soğuk Savaş sürecinde konjonktür gereği ve Türk dış politikasının genel karakteristiğinin doğal bir neticesi olarak tesis edilen iyi ilişkilerini muhafaza etti, yeni şartlar çerçevesinde iyi ilişkilerini çeşitlendirdi. Fakat iyi ilişkilerin ve olumlu gelişmelerin yanı sıra ciddi sorunlarla da karşılaştı. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin önündeki en sorunlu bölgelerden biri Orta Doğu olmuştur. Orta Doğu'daki en mühim sorun ise Kürt sorunu ve bu sorun ile sıkı sıkıya alakalı olan güvenlik endişeleridir. 1991'in Mart ayının sonunda Irak ordusunun Kuzey Irak'taki Kürt ayaklanmasına karşı başlattığı operasyon / kıyım ciddi bir Kürt nüfusunun İran ve Türkiye'ye kaçmasına sebep

oldu. Bunalım, dünya kamuoyunun dikkatinin Kürtlere ve Türkiye'nin kendi Kürt sorununa odaklanmasına neden oldu. Takip eden dönemde, özellikle Kuzey Irak'taki otorite boşluğundan istifade eden PKK'nın Irak'tan Türkiye'ye yönelik eylemlerde bulunabilme olanağı elde etmesine ve Türk ordusunun çok sayıda sınır ötesi operasyon düzenlemesine yol açtı. İran ve Suriye'nin PKK'ya destek sağladığına yönelik Türkiye iddiaları, Türkiye'nin bu iki ülkeyle arasındaki ilişkileri ciddi bir biçimde etkiledi ayrıca operasyonlar sırasındaki can kayıpları ve soruna demokratik çözümler bulunamaması, Türkiye'nin ABD ve Batıyla ilişkilerini zora soktu.

Komşu Orta Doğu ülkelerinin (özellikle İran ve Suriye) sofistike askeri kapasiteleri ve geçmişte birbirleriyle giriştikleri savaşlar Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Körfez Savaşı'ndan sonra meydana gelen Orta Doğu'yla ticaret kaybı da Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkilemiştir. Körfez Krizinin ve savaşın bu ekonomik sonuçları Kürt sorunu ile onu çevreleyen şiddeti ağırlaştırdı (Davutoğlu, 2003).

Türkiye'nin elektrik ve enerji ihtiyaçları Orta Doğu'yla ilgili bir başka önemli sorunu yani Fırat-Dicle akarsu sisteminin sularının paylaşımı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Körfez Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Türkiye öncelikle, PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşmesini önlemek için çaba sarf etmiştir. Bu durum, Kuzey Irak'taki iki önemli Kürt grup olan Mesut Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi ve Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği'yle endişe verici bir işbirliğine yol açmıştır. Türkiye, Çekiç Güç'ün (1997'de adı Kuzeyden Keşif Harekatı olmuştur) görev süresinin uzatılmasına, Kuzey Irak'a düzenlediği sınır ötesi operasyonlara ABD'nin ses çıkarmaması karşılığında onay vermiştir. Türkiye bir yandan Irak'ı BM kararlarına uymaya çağırırken bir yandan da Irak'ın toprak ve siyasi bütünlüğünün sürekli destekçisi olmuştur (Kirişçi, 2002: 72).

Türkiye'deki karar alıcılar, ABD'nin bölgede izlediği politikaları şüpheyile karşılamışlar ve bir Kürt devletinin kurulmasına yardımcı olacağından korkmuşlardır. Bu korku Türkiye'nin sık sık ABD'yle çatışmasa bile ondan bağımsız politikalar benimseme ihtiyacı hissetmesine neden olmuştur (Kirişçi, 2002: 69). Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik taahhüdü gerçektir. Irak'ın bölünerek kaosa sürüklenmesi, Türkiye'yi çok zor durumda bırakacaktır. İran ve Suriye de Türkiye'nin bu endişesini paylaşmaktadır. Bu iki devlet ile Irak arasındaki ilişkiler

tarihsel olarak Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinden daha kötü olsa da her ikisi de Irak'ın toprak bütünlüğüne bağlı kalmışlardır. Ayrıca, üç devlet de kurulacak bir Kürt devletinin kendi toprak bütünlüklerini tehdit edeceği endişesini paylaşmaktadır (Hacıüstemoğlu, 2001: 59). Fakat, Suriye yine de Türkiye'ye karşı uzun yıllar PKK'yı desteklemiştir. Bu durum da Türkiye'nin İsrail ile yakın askeri işbirliği yapma kararı vermesinde önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan bu işbirliği Suriye'de çevrenme hissi uyandırmış ve Şam'ın Türkiye'ye karşı İslam dünyasını harekete geçirme çabasına yol açmıştır. Ayrıca, bu eğilim bölgede bir yanda İsrail-Türkiye-Ürdün-Azerbaycan eksenini, diğer yanda Ermenistan-Yunanistan-Suriye-Rusya ekseninden oluşan ittifak şebekelerinin kurulmasına yönelik tehlikeli girişimleri de beraberinde getirmiştir (Tombuloğlu, 1995).

Mısır-Türkiye ilişkileri, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana büyük gelişme kaydetmiştir. 1952'deki "Hür Subaylar" darbesi ve 1954'te Cemal Abdünnasır'ın hızla iktidara yükselişi, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. 1955'te, Bağdat Paketi'ne tepki olarak Mısır ile Suriye arasında bir anlaşma imzalanmasının hemen akabinde Türkiye, Suriye sınırına asker yığmaya başladı. Gerilim 1957'de zirve noktasına ulaşarak Türk ve Mısır orduları, birbirlerini Suriye sınırında görece kadar yakınlaştılar (Kirişçi, 2002: 68). Kahire, Orta Doğu'daki barış arayışında Türkiye'nin önemli bir rolü olduğunu düşündüğünü ve İsrail Türkiye ilişkilerindeki yakınlaşmaya karşı olmadığını söylemesine rağmen Türk-İsrail askeri ilişkilerinin Araplara stratejik bir tehdit oluşturacağı uyarısını yapmaktan da geri kalmamıştır (Kirişçi, 2002: 68).

Ürdün ve Türkiye arasında öteden beri iyi ilişkiler bulunmaktadır. Soğuk Savaş sırasında Ürdün'ün Batı yanlısı tutumu ve Türkiye ile de aralarında soğuk ilişkiler bulunan radikal Arap ülkeleriyle yaşadığı uyuşmazlıklar, bu ilişkileri etkileyen önemli etkenlerdi. Türkiye gibi Ürdün'ün de, daha değişik nedenlerden kaynaklansa da, Suriye'yle aralarında sorunlu ilişkiler bulunmaktadır. Tarihi süreç içinde istikrarlı ve müspet bir seyir izleyen Türk-Ürdün ilişkileri, 1990'ların sonunda belirgin bir biçimde gelişmeye başladı. 1990-91 krizine kadar Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında yoğun ekonomik ilişkiler bulunmaktaydı. Fakat, Yoğun ekonomik ilişkilere rağmen Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ciddi güvenlik ve siyasi bağları bulunmamaktadır.

Türkiye ve İran, yüzyıllardır bölgede rekabet halinde bulunan iki devlettir. Fakat, çok sayıda bilim adamının da işaret ettiği gibi bu iki devlet 17. yüzyıldan beri savaşmamakta ve aralarında herhangi bir toprak anlaşmazlığı bulunmamaktadır. uzun göreceli barış dönemi iki devletin pragmatik ilişkiler geliştirmesine yardımcı olmuştur. 1979 İran devriminden sonra, ilişkiler çok düşük düzeye indi. Bu durumun nedeni her iki devletin de birbirini kendi içişlerine karışmakla suçlamasıydı. İkili sorunlar ve rejim farklılıklarına karşın pragmatizm ve sağduyu genellikle Türk-İran ilişkilerine egemen olmaktadır. Türkiye doğal gazı ihtiyaç duymakta ve kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. 2001'in ortalarından başlayarak İran'dan gaz alımı konusunda mutabakata varmıştır. Türkiye İran'ı önemli bir pazar ve Orta Asya'ya transit geçiş yolu olarak görmektedir. Aynı şekilde İran açısından da Türkiye Batıya açılan bir kapı niteliğindedir.

Türkiye ve ABD, 1946'dan beri iki müttefik devlettir. Fakat iki ülke arasındaki ilişkiler, doğal olarak, hep pürüzsüz bir zeminde ilerlememiştir. Orta Doğu'yla ilgili olarak iki ülke sık sık anlaşmazlığa düşse de anlaşmazlık noktaları temele ilişkin olmayıp nüanslarla ilgilidir (Kirişçi, 2002: 71). 1950'lerde ve 1960'lı yılların çoğunda, Ankara ve Washington'un Orta Doğu'ya ilişkin görüşleri ortaklı. Her iki ülke de Orta Doğu'ya Soğuk Savaş merceğinden bakmakta ve İsrail'le ilgili olarak aralarında önemli bir görüş ayrılığı bulunmamaktaydı (Altunışık, 2002: 83). Bu uyum 1967 Arap-İsrail savaşıyla bozuldu. İsrail'in Arap topraklarını özellikle de Doğu Kudüs'ü işgali Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'ne katılmasında önemli bir rol oynadı. Fakat, Türkiye İsrail'le ilişkilerini kesmedi. İsrail'in o topraklarda kalıcı ama sınırlarının tartışmalı olduğunu baştan kabul ederek, Filistin davasını destekledi ve FKÖ ile diplomatik ilişkiler kurdu.

İran-Irak savaşı sırasında, Irak'ı destekleyen ABD'nin aksine Türkiye tarafsız kaldı. Washington'un, İran'a yönelik çatışmacı yaklaşımını desteklemekten de kaçındı. Bunun yerine, Özal'ın liderliğinde, ticari çıkarlarla İslami ve kültürel dayanışmayı harmanlayan bir Orta Doğu politikası geliştirdi. Türkiye savaş sonrasında Orta Doğu barış sürecinde etkin olmak istedi. Fakat, Türkiye'nin barış sürecine katkısı çok az, etkisi de sınırlı olmuştur. ABD'nin Orta Doğu politikası, Türkiye'nin işbirliği olmaksızın uygulanamazdı (Kirişçi, 2002: 71).

ABD'nin İran politikası ise, müttefiklerinin iyi niyet ve işbirliğini gerektiren tek taraflı ilan edilmiş ambargoya dayanmaktadır. Türkiye'nin İran'la yakın ekonomik ilişkiler geliştirebilmesinin önünde önemli engeller bulunmaktadır. Örneğin, aralarındaki doğal gaz anlaşmasının yürürlüğe girmesi Ocak 2000'den Temmuz 2001'e ertelen İran'ın PKK'yı ve kökten dinci grupları desteklemesinden duyduğu memnuniyetsizlik de Türkiye'nin, ABD'nin İran'ı çevreleme çabalarına meyletmesini kolaylaştırmaktadır (Kirişçi, 2002: 71).

Şubat 1998'de Irak'ın BM'nin silah incelemelerine karşı çıkması üzerine yaşanan krizde Ankara, ABD'nin Irak'a saldırı düzenlemesi için Türk topraklarını kullanmasına karşı çıktı. Bu karar kamuoyunun isteği doğrultusunda alınmıştı. Fakat benzer bir bunalım 1998'in sonunda yine yaşanınca Türk hükümeti bu kez işbirliği için hazırды. Bu belirgin değişikliğin nedeni hiç şüphesiz ABD'nin Öcalan sorununda Türkiye'ye verdiği destektir (Kirişçi, 2002: 73).

Bosna Krizinin çözüme kavuşturulması sürecine katkıda bulundu. (1993-1994) BM barış Gücüne katılarak etkin bir askeri rol üstlenmenin ötesinde Hırvat – Boşnak Federasyonunun kurulmasında da etkin rol üstlenmiştir. Kosova Krizi esnasında (1998) Yugoslavya'ya karşı hava saldırılarında kullanılmak üzere 18 F-16 ile katkıda bulunmuş, ama gene de Sırbistan ile ilişkilerini kesmemiştir. Sırbistan hem hava sahası hem de Avrupa'ya ulaşan kara yolu bağlantısı açısından Türkiye için önemli bir ülke özelliğini korumaktadır (Criss, 2002: 155). Bu tür iki taraflı çok alternatifli, bir sorunsalın iki tarafı ile ilişkilerin muhafazasına çalışılması Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasında kazandırılmış bir tarz, bir ince ayardır.

Bağımsızlıklarını yeni kazanan Asya ve Kafkas ülkelerine ilk başta duygusallıkla yaklaşılmışsa da 1990'ların sonuna doğru ikili ilişkilerin kişiler değil, kurumlar bazında yürütülmesinin daha isabetli olacağı müşahade edilmişti. Çok taraflı ilişkiler artarak yoğunlaşmış, bir yandan 2002'de Baku-Tiflis-Ceyhan boru hattının Türkiye ayağının yapımına başlanırken, diğer yandan 2003 yılında çalışmaya başlayacak olan ve Rusya'dan, Karadeniz'in altından geçerek Samsun'a ulaşacak olan Mavi Akım doğalgaz boru hattı planlanmıştır. Türkiye, bir enerji koridoru olmak yönünde kararlılığını devlet politikası olarak saptadığından bu yana, enerji konusu da dış politikanın bir parçası haline gelmiştir.

Bölgesel işbirliği açısından Türkiye'nin öncülüğünde 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Ekonomik olanakları kısıtlı olan Karadeniz ülkelerini böyle bir örgüte bağlamanın tek yararı ekonomik potansiyel değildi. Azerbaycan-Ermenistan, Ermenistan-Türkiye gibi başka bir platformda yan yana gelmeyecek olan devlet başkanlarını hiç değilse bu platformda bir araya getirip diyalog sağlamaktı. Bu amaç her toplantıda gerçekleşmektedir (Criss, 2002: 156).

Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri 1990'lı yıllarda gittikçe yoğunlaşmıştır. Türkiye, AB'ye üyelik sürecinin gerçekleşmesinin ekonomik getirilerinin yanı sıra Türkiye ABD ilişkilerinde bir denge unsuru olması açısından da önemlidir. Zira Türk dış politikasında yukarıda zikredilen “Soğuk Savaş sonrası öneminin yitirildiği kaygısı”nın sebebi alternatifsizlik ve tek boyutlu siyaset anlayışı idi.

Türkiye, 2000 yılında Baku-Tiflis-Ceyhan boru hattına tartışmasız destek veren ABD Başkanı Clinton'un ziyareti sırasında ABD ile “stratejik ortaklığını” ilan etti. Büyük ihtimalle karar vericilerin düşüncesinde bu ortaklık Orta Asya ve Kafkaslara yönelikti (Criss, 2002: 156). Fakat takip eden gelişmeler gösterdi ki bu ortaklık Kafkaslardan daha etkin bir şekilde Orta Doğu'da gelişme ve uygulanma zemini bulacaktı.

Türkiye, kırk yıl gibi bir zaman dilimine nüfuz eden Soğuk Savaş döneminde Batı endeksli alternatifsiz bir (Orta Doğu) dış politika(sı) benimsemişti. Safların, açık seçik belli olduğu bir ortamda politika üretmek kolaylığından istifade eden Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemin çok çeşitli ve alternatifler barındıran politik zemininde çok yönlü ilişkiler geliştirmek noktasında zorlanmaktaydı. Dolayısıyla bu döneme uyum sağlamak ve politikalarını netleştirmekte bazı sıkıntılar yaşamaktaydı. Türkiye, daha bu sürece tam anlamıyla intibak edemedi 11 Eylül 2001 olayı meydana geldi. Bu olay tüm dünyadaki ve özellikle Orta Doğu'daki dengeleri alt üst etti. Bu tarihten sonra (ABD'nin) dünya(sın)da küresel ve bölgesel düzlemde hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı.

BÖLÜM V: 11 EYLÜL SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN ORTA DOĞU’YA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Önceki bölümlerde Orta Doğu kavramı, Orta Doğu’nun yeri ve sınırları, Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik dış politikasını belirleyen unsurlar ve Türkiye’nin Orta Doğu politikasının tarihsel seyri incelendi. Tarihsel seyir incelenirken 11 Eylül’e kadar gelindi. Bu bölümde ise 11 Eylül sonrası Türkiye’nin Orta Doğu politikasının önceki döneme kıyasla geçirdiği değişim, bu değişime etki eden unsurlar ve bu unsurların etkinlik dereceleri irdelenmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda, (1) uluslararası örgütlerle, (2) büyük güçlerle, ve (3) bölgesel devletlerle ilişkilerin Türkiye’nin Orta Doğu politikasına etkileri, (4) Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye başlıkları altında incelenecektir.

1. Uluslararası Örgütlerle İlişkilerin Türkiye’nin Orta Doğu Politikasına Etkileri:

Bu bölümde uluslararası örgütlerin Türk dış politikasının tespit, tayin ve aksiyonu ile bunun iç ve dış kamuoyuna lanse edilişine etkileri üzerinde durulacaktır. Tarihsel seyir daha önce ilgili bölümlerde incelendi. Bu yapılırken yeri geldikçe uluslararası örgütlerle ilişkiler de incelendi. Fakat 11 Eylül’e kadar gelinebildi. Bu başlık altında Kuzey Atlantik Paktı (NATO), Birleşmiş Milletler (BM) ve İslam Konferansı Teşkilatı (İKÖ) gibi uluslararası politika üzerindeki etkinlikleri tartışılmaz olan örgütlerin 11 Eylül sonrası Türk dış politikası üzerine etkileri incelenecektir.

a) Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ile İlişkiler:

“Türk dış politikasında etkili olan unsurlardan biri, dış (uluslararası) ilişkilerin doğrudan aktörleri olan devletler tarafından kurulan birlikler olmaları

dolayısıyla uluslararası örgütler” olduğu önermesini doğru kabul ettiğimizde “Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik dış politikasını etkileyen en önemli uluslararası örgütlerden biri uluslararası fiili güç kullanım kapasitesi bakımından Soğuk Savaş sonrası dönemin yegane örgütlü gücü (Davutoğlu, 2003: 232) olan NATO’dur” önermesini de kabul etmemiz bir zorunluluk olarak belirir.

NATO’nun tarih sahnesine çıkışının rastladığı dönem olan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünyadaki tüm dengeler değişti, yeniden şekillendi. Yeni konjonktür, oluşan yeni dengeler, Türkiye gibi Afro-Avrasya jeopolitiğinde kilit stratejik konuma sahip bir ülkenin (Davutoğlu, 2003) tarafsız kalmasına elvermemektedir. Sahip olduğu stratejik konum dolayısıyla hem ABD’nin hem Sovyetlerin alakasına mazhar olan Türkiye, bir saf belirlemek zorundaydı. Türk dış politikasının genel karakteristiğini belirleyen “muasır medeniyet seviyesine” ulaşma hedefi, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olduğu gibi Soğuk Savaş döneminde de net bir şekilde tavır belirlenmesinde temel belirleyici olarak Batı (ABD)’nin saflarında yer tutulmasına vesile oldu. İşte bu dönemde NATO, İkinci Dünya Savaşı’ndan güçlü bir şekilde çıkmış olan ABD’nin yeni dönemde Avrasya ana-kıtasının merkezi gücü olarak ortaya çıkmış olan SSCB’yi çevreleyerek denetim altına alma politikasının Avrupa ayağı olarak kurulmuştur (Davutoğlu, 2003: 226). Türkiye’nin NATO ile ilişkilendirilmesi ise, Türkiye’nin ABD ile ilişkilerini önceleyen Atlantik bağlantısı olarak deşifre edilebilir.

Türkiye, 4 Nisan 1949 tarihinde NATO’nun kurulmasından kısa bir süre sonra NATO’ya üyelik başvurusunda bulundu. Türkiye, belli ve çeşitli kaygılarını bertaraf etmek maksadıyla NATO’ya üye olmak istemekteydi (Serbest, 2003: 50). Batı’nın güvenlik çıkarları gereği NATO’nun stratejisi, ABD’nin Türkiye ile Yunanistan’ın pakta alınmasını önermesinin ardından 16-20 Eylül 1951 tarihli NATO toplantısında bu iki ülkenin üye olarak çağrılmasına oybirliği ile karar verilmesini gerektirdi. Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde resmen NATO’ya üye oldu. Lizbon’da 20-25 Şubat 1952’de yapılan toplantıya ilk kez tam üye olarak katıldı. Böylece NATO içindeki yerini almış olan Türkiye, günümüze kadar bir çok proje ve harekatta NATO içinde aktif bir şekilde yer aldı. (Esenbel, 2000: 9-16; Criss, 2002: 152-153). NATO’nun stratejisini, günümüzde de olduğu gibi o dönemin koşulları çerçevesinde Batının güvenlik mülahazaları oluşturmaktadır. Üye ülkelerin eşit

haklara sahip olmaları, stratejik kararların ve savunma sistemlerinin birlikte oluşturulması gibi yazılı NATO ilkeleri şöyle dursun örgütün karar ve işleyişi her zaman ABD çıkarları tarafından belirlendi (Aydoğan, 2003: 493). Bu sebeple tarihi boyunca NATO, ABD ile özdeşleştirildi. Bu gün de bu bakış daha da derinleşmiş olmakla yeni koşullar çerçevesinde konu önemini aynen muhafaza etmektedir. Fakat örgüt, Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni unsurlarla ciddi dönüşümler geçirmiştir (Davutoğlu, 2003: 223). Bu sorun ABD ile ilişkiler nezdinde değerlendirildiği taktirde 11 Eylül 2001 sonrası sürecin şekillenmesi ve bu sürecin anlaşılması açısından da önemini muhafaza etmektedir.

NATO'nun 21. yüzyıl stratejisi tahlil edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmadan önce bu dönem stratejisinin ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktası olması münasebeti ile 1991 Roma Zirvesi'ne değinmek gerekmektedir. Zira NATO, Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni şartlara uyum sağlayabilmek için bir değişim sürecine girmiştir (Yavaş, 2004: 220). Bu değişimin deşifre edilmesi açısından Roma Zirvesi oldukça önemlidir. 1991 Roma Zirvesinde NATO'nun yeni misyonu dört ana noktaya indirgendi: (i) *Avrupa'da demokratik kurumların gelişmesi ve anlaşmazlıkların barışçıl yoldan çözümlenmesine dayanan istikrarlı bir güvenlik ortamının sağlanması* (ii) *Üyelerin güvenliği açısından risk oluşturmaları muhtemel gelişmeler konusunda gerekli koordinasyonu sağlayacak bir Atlantik-ötesi forum niteliği kazanması;* (iii) *NATO üyesi devletlere yönelik bir saldırı tehdidine karşı ortak savunma ve caydırıcılık görevinin yerine getirilmesi;* (iv) *Avrupa içindeki stratejik dengenin muhafazası* (Davutoğlu, 2003: 230). Burada açık bir şekilde altı çizilmemiş olmakla beraber zımnen ifade edilen bir bilinen gerçek de tebarüz etmiştir: Soğuk Savaş döneminin statik dengeli düzeninin dağılması sonrasında bu dengenin dağılması ile ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanları denetim altına alınmadan kalıcı bir uluslararası düzenin oluşturulması mümkün değildir (Davutoğlu, 2003: 232). Yeni dönemde NATO'nun stratejisinin şekillenmesinde Roma Zirvesinde işaret edilen misyon tanımlaması önemli bir etken (ve dahi bir ön haberci) olmuştur. 1999 Washington Zirvesine kadar geçen sekiz yıllık süre içinde Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler Roma Zirvesinde öngörülen konseptin yersiz olmadığını ve Avrupa'daki dengelerin dinamizm kazandığını gösterdi (Davutoğlu, 2003: 230). Değişen konjonktüre paralel olarak NATO da değişim geçirdi. Bu değişimin Türkiye

ekseninde en açık şekilde ortaya çıktığı yer NATO'nun 17. zirvesi olmuştur. Bu sebeple yeni dönemde NATO ele alınırken buradan hareket edilecek, gerektiğinde tarihsel ve stratejik sahada muhtelif noktalara temas edilmeye çalışılacaktır.

NATO'nun 17. Zirve Toplantısı 28-29 Haziran 2004 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirildi. Zirvenin İstanbul'da yapılmasının sebebini, NATO'nun ABD güdümlü bir örgüt olduğunu kabul edersek, küresel güçlerin Orta Doğu'ya yoğunlaşması ve özel olarak ABD'nin Irak müdahalesi konusunda Türkiye'nin desteğini elde etmek istemesi olarak deşifre edebiliriz. Bu zirvede "İstanbul İşbirliği Girişimi" (İİG) isimli açılım ile daha evvelki zirvelerde ortaya konmuş olan ve bu zirvede yenilenen "Güçlendirilmiş Akdeniz Diyalogu (GAD)" projesi gündemi teşkil etmiş, gelecek dönem için birer ön adım ve ipucu olmuştur. Her iki proje de bölgesel güvenlik ve istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır. Zira GAD ile aynı paralelde ortaya atılmış olan İİG müttefiklerin Akdeniz Havzası ve Orta Doğu'daki ortak girişimlerinin temelini, ana çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu iki proje ile amaçlanan: Savunma reformu, savunma planlaması, sivil-asker ilişkilerinin geliştirilmesine ilişkin öneriler getirmek, üye ülkelerin silahlı kuvvetleri arasındaki işbirliğini güçlendirmek, özellikle terörizm ile mücadele etmek, küçük ve hafif ateşli silahların yaygınlaşmasını önlemek, yasa dışı uyuşturucu trafiğinin durdurulması ve bu amaçlara yönelik yapılanmaları teşvik etmek ve bununla ilgili işbirliğini en ileri düzeyde geliştirmektir. İİG, aynı zamanda Körfez ülkeleri ile işbirliğini geliştirmeye yönelik Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) oluşturulmasını ve Orta Doğu'da yer alan bu ülkeler ile işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır.

İstanbul Zirvesi'nde NATO'nun askeri komuta yapısı da değerlendirilmiş ve bu kapsamda dönüşüm ile ilgili konular müzakere edilmiştir. NATO'nun terörizm ile mücadele ile ilgili yeni askeri kavramı, NATO için dört olası askeri faaliyet kategorisi belirlemiştir. Bunlar anti-terör, sonuç yönetimi, karşı terörizm ve askeri işbirliğidir (Çomak, 2005). İİG çerçevesinde Irak'ta istikrarın yerleşmesine ilişkin olarak, Irak güvenlik güçlerinin eğitiminin NATO tarafından üstlenilmesi yönünde karar almıştır (Çomak, 2005). İİG ve GAD birbirinden farklı ama birbirini tamamlayıcı nitelikte projeler olup her ikisi de aynı amaca hizmet etmektedirler (Çomak, 2004).

NATO'nun yeni dönemde geçirdiği en önemli ve radikal değişim 1990 ve 2000'li yıllarda gerçekleştirdiği “genişleme” kararıdır. Bu genişlemenin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde gerçekleşmiş olması Türkiye açısından önem taşımaktadır. Türkiye açısından yeni ikili ilişkiler kurulmasına ve dış ilişkilerin çeşitlendirilmesi açısından bir imkan olarak ortaya çıkan genişleme, Türkiye'nin coğrafi-jeopolitik konumundan kaynaklanan öneminin ve bundan esinlenen pazarlık gücünün azalmasına yol açabilir (Davutoğlu, 2003: 237). Bu noktada Türkiye'nin değişen koşullara rağmen NATO nezdindeki önemini ön plana çıkartabilmesi için jeopolitik konumunun yanı sıra etno-dinsel kimliğini ön plana çıkarması gerekir. 11 Eylül saldırılarının yaşandığı ve medeniyetler çatışması gibi tezlerin öne sürüldüğü bir dönemde bu sav yersiz görünmemektedir. Bu gün 26 üyeli NATO, üye ülkelerdeki ve üye ülkeleri çevreleyen bölgelerdeki istikrar ve güvenliğin ön şartı olan demokrasileri koruma misyonunu, böylece istikrar ve güvenliğin sürdürülebilirliğini sağlama misyonunu yüklenmiştir. Belirlenen resmi misyonun ötesinde NATO üyesi ülkeler, kendi aralarında çeşitli askeri, politik, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda da çalışmalar ve ortak projeler yürütmektedirler. Önceki cümlelerin mahiyet ve ifade tarzından da anlaşıldığı üzere bu misyon önümüzdeki yıllarda da geçerliğini muhafaza edecek, varlığını sürdürebilmek için de zaruri olarak günün koşullarına uyum sağlayacaktır. Bu varlık ve misyonun devamlılığı için NATO, etkin bir savunma sağlamalı ve olası bir savaşı önlemeye yetecek bir askeri yeteneği muhafaza etmeli, üyelerin güvenliklerini etkileyebilecek krizlerle başa çıkabilmeye yeterli genel bir yetenek sağlamalı, silahların kontrolü ve silahsızlanma konularında ileri adımlar atılmasını sağlayacak önlemler de dahil olmak üzere, diğer devletlerle diyalogu ve Avrupa güvenliği için işbirliğini ön planda tutan bir yaklaşım geliştirmelidir (Çomak, 2004: 21). Bu hedef yeni bir tanım olmamakla beraber yeni dönemde daha farklı ve gözle görünür şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. 1999 Washington, 2002 Prag Zirvesi ve 2004 İstanbul Zirvesinde, özellikle Akdeniz Havzası ile bölgesel ve küresel istikrar ve güvenliğin odağı haline gelen Orta Doğu'nun güvenlik ve istikrarının önemsenmesi gereğinin altı çizilmiştir (Çomak, 2004: 21). Yine bu çerçeveden olmak üzere Soğuk Savaş döneminden farklılaşan yeni tehditlere, özellikle asimetrik saldırılara, uluslararası terörizm ve kitle imha silahlarının takibi mümkün olmayan devlet dışı organizasyonların eline geçmesi ve

bunlar tarafından kullanılması tehdidine karşı yeni yapılanmalara, alt yapı çalışmalarına ağırlık verilmesi konusunda da kararlar alınmıştır yeni dönemde. Bu amaçlarla yeni savunma stratejileri geliştirilmesi, kolektif savunma stratejilerine önem verilmesi, küresel terörizme karşı uluslararası alanda mücadelenin kararlılıkla sürdürülmesi için yeni yapılanmalar ve politikaların oluşmasına öncülük edilmesi gereğinin altı çizilmiştir (Çomak, 2004: 22). NATO üyesi olarak Türkiye, bu yeni politikaların, organizasyonların ve yapılanmaların içinde yer almak konusunda istekli davranmaktadır, davranmalıdır da. Zira mevcut gelişmeler Türkiye açısından bu açılımın yakalanmasına imkan sağlamaktadır. Örnek olarak Güçlendirilmiş Akdeniz Diyalogu (GAD) ile İstanbul İşbirliği Girişimi (İİG) müttefiklerin Akdeniz ve Orta Doğu'daki ortak girişimlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda, Barış İçin Ortaklık (BİO) ve Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (KDİGG) projeleri de iki önemli girişimdir. Bu son iki girişim ile de ABD Avrasya ana-kıtasındaki devletlerin NATO ile yakın ilişkiler geliştirmeleri ve alternatif güç oluşumlarına gitmemelerini sağlamaya çalışmaktadır.

Yeni dönemde NATO için öngörülen en önemli değişim, kolektif yapının muhafaza edilmesinin yanı sıra ittifakın görev alanının genişletilmesine ihtiyaç duyulması ve bu yönde kararlar alınmasıdır. Bu çerçevede yeni dönemde kitle imha silahları (KİS) ve terörizme karşı daha aktif rol alınması ve bu amaca hizmet etmek üzere diğer uluslararası örgütler (BM, AGİT, BAB gibi) ile koordineli çalışmalara gidilmesine ve üye olmayan devletlerle de işbirliğine gidilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla, BİO, KDİGG, İİG ve GAD gibi mekanizmalar oluşturulup desteklenecektir. Konuya Türkiye açısından yaklaşan akademisyenlerden birinin ifadesiyle,

“Türkiye BİO’yu Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya ülkeleri ile diyalogunu geliştirmek için bir fırsat olarak gördüğünden desteklemekte, aktif olarak bu programa katılmaktadır. Aynı amaçla Türkiye’nin katıldığı bir başka organizasyon da KDİGG olmuştur. Orta Doğu ve Kuzey Afrika başta olmak üzere bölgede durumun kötüleşmesi NATO’nun Akdeniz Havzası’na olan ilgisinin artmasına ve diri kalmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede karşılıklı diyalogu ve anlayışı geliştirme maksatlı olarak Akdeniz Diyalogu çalışmaları

başlatılmıştır. Türkiye BİÖ ruhuna uygun bir şekilde Akdeniz Diyalogu içinde de gerekli dikkat ve ihtimamı göstermektedir” (Çomak, 2004: 22).

NATO, yakın gelecekte misyon olarak ABD ve AB'nin de öngördüğü ve istediği gibi demokrasi ve istikrarın ve dolayısıyla güvenlik ve işbirliği isteğinin Doğu Avrupa, Akdeniz Havzası ve hatta Kafkasya ve Orta Doğu'da yerleşmesini sağlamayı benimseyecektir. Değindiğimiz gibi bu amaçlarla da KİS ve uluslararası terörizm ile mücadele, kriz yönetimi ve sosyal ekonomik alanlarda işbirliği çalışmalarına ağırlık verilecektir. Türkiye de NATO'ya üye olduğu 1952 yılından bu yana olduğu gibi hem ittifakın güvenlik şemsiyesinden yararlanmaya hem de Batının güvenliğine NATO çerçevesinde katkıda bulunmaya devam edecektir. Önümüzdeki dönemde (21. yüzyılda) Türkiye'nin NATO nezdindeki jeostratejik önemi, ABD ve AB nezdindeki Türkiye gibi azalmayacak aksine nitelik değiştirerek ve artarak devam edecektir. Zira Türkiye'nin ortasında yer aldığı Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlar üçgeni, gelecekte dini ve etnik ayrılık temelli sıcak çatışmalara sahne olabilecek bir bölge olarak görünmektedir. Ayrıca zengin petrol rezervlerinin bulunduğu Orta Doğu'nun yanı sıra, petrol, doğalgaz ve diğer stratejik hammadde kaynakları nedeniyle Kafkaslar ve Orta Asya, Batının stratejik enerji kaynak merkezi olacaktır. Böylece Soğuk Savaş Döneminde bir kanat ülkesi olan Türkiye, jeopolitik konumu ve etno-kültürel kimliği dolayısıyla bu kez merkezi bir konuma gelmiş olacaktır. Çoğulcu Demokrasinin benimsenmiş olması, Batı kurum ve değerlerinin esas alındığı bir devlet yapısının oturtulmuş olması itibarıyla Türkiye, belirsizliklerin sürdüğü bu uluslararası ortamda doğrudan bölgesel ve dolaylı olarak küresel istikrar unsuru olarak ortaya çıkacaktır. Türkiye'nin bu merkezi konumunu destekleyecek özelliklerinden biri de 56 üyeli İKÖ içerisinde bu ülkelere model olabilecek çağdaş tek ülke olmasıdır. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki NATO'nun 21. yüzyılda en azından Orta Doğu'da, işlevini yerine getirebilmesi için Türkiye, kilit ülke konumundadır ve bu konumunu gelecekte de koruyacaktır. Fakat şu ayrıntıyı da eklemek gerekir. Türkiye'nin bu ivmeyi yakalayabilmesi kendi bölgesel politikaları ve tercihleri ile NATO'nun küresel misyon tanımlaması ve uluslar arası düzen arayışı arasında bir uyum ve denge yakalayabilmesine bağlıdır.

b) Birleşmiş Milletler (BM) ile İlişkiler:

İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan en geniş katılımlı uluslararası siyasi örgüt olan Birleşmiş Milletler (BM)'in ideolojik kökeni Milletler Cemiyeti (MC)'ne dayanmaktadır (Aydoğan, 2003: 504). BM'ye esin kaynağı olan MC'nin kuruluş amaçları; birliğe, barışa, dostluğa yönelik bilinen söylemlerle doluydu. Ancak üye ülkelerin eşit oy hakkına sahip olması ve kararların birlikte alınması ilkeleri dahil bütün bu ideal ilke ve amaçlar kağıt üzerinde kaldı (Aydoğan, 2003: 505). Amaçlarına ulaşmak konusunda etkinlik gösteremeyen MC, görevlerini 1946'da BM'ye devretti ve 1947'de yasal varlığına son verdi. BM, 1945 yılının 25 Nisan-26 Haziran tarihleri arasında San Fransisco'da toplanan uluslararası bir konferans ile kuruldu. MC'nin kuruluşunda olduğu gibi BM'nin kuruluşunda da ABD öncülük etmiştir. Yine tıpkı MC gibi BM de ABD güdümünde ve ileride de görüleceği gibi ABD politikalarını meşrulaştırma aracı olarak varlığını sürdüren güdümlü bir uluslararası örgüt olmuştur (Aydoğan, 2003). O dönemde kurulan bütün uluslararası örgütlere katılmaya olağanüstü istekli davranan Türkiye, BM'ye katılma konusunda da istekli davranmıştır (Aydoğan, 2003: 506). İkinci Dünya Savaşı sonrasında, güç dengesi politikalarının yerini iki kutuplu dünya sisteminin alacağı belirtileri, cumhuriyetin kuruluşundan sonra olduğu gibi kendisini sürekli tehdit altında hisseden bir tedirginlik içinde olan Türkiye'yi rahatsız etmekteydi. Bu psikoloji içinde olan Türkiye, 1945'de San Francisco'da toplanan Birleşmiş Milletler Konferansı'na kurucu üye olarak katılabilmek için, artık savaşın fiilen bittiği 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmişti. Böylece BM kuruluş toplantısına kurucu üye olarak katılmıştı. San Fransisco'da gerçekleştirilen toplantıda BM Yasası hazırlandı. Yasanın onaylanması ile 24 Ekim 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Örgütü yürürlüğe girmiş oldu (Aydoğan, 2003: 505). En kapsamlı uluslararası organizasyon olan BM, bundan sonra ABD'nin kendi stratejisine meşruiyet kazandırmada en önemli aygıt olmuştur (Davutoğlu, 2003: 227).

BM şemsiyesi altında gerçekleştirilen ilk ciddi müdahale olan Kore Savaşı ABD stratejisi için önemli bir köşe taşı iken, tek başına gerçekleştirdiği ve büyük bir psikolojik ve stratejik zaafa işaret eden Vietnam müdahalesi sonrası kazanılan deneyimle ABD, Avrasya'ya yönelik stratejik müdahaleleri tek aktörlü olarak

yürütmemeye özen göstermiştir. İslam Devrimi'nden sonra İran'a, Sovyet işgalinden sonra Afganistan'a yönelik müdahalelerde olduğu gibi 1991-1998 ve 2003 Irak müdahalelerinde de bu müdahalelerin uluslararası bir meşruiyet alanına ya da geniş bir ittifak dengesine dayanmasına dikkat edilmiştir. Özellikle kıta içi destek dengelerinin oluşmasına özel bir önem verilmiştir. Öyle ki BM'nin meşruiyet şemsiyesi altında gerçekleştirilen Irak müdahalesi yeni dönemin simgesi haline gelmiştir (Davutoğlu, 2003: 227-228). Kurulduğu günden bu yana, biraz da etkinliğini ABD'den alan bir örgüt olması münasebeti ile BM, dünya devletlerinin dış politikalarının ve hatta devletler üstü politikaların belirlenmesinde etkinliği yüksek bir uluslararası örgüt olmuştur. Hatta günümüzde giderek yoğunlaşan bir şekilde artık BM'nin etkinliği ülkelerin iç meselelerinde dahi hissedilmektedir.

Arap-İsrail çatışmasında, özellikle İsrail-Filistin sorununda, tarihsel süreç içerisinde BM hep etkili olmuş, barış görüşmelerini teşvik etmiştir. Halen bu hususta İsrail'e ciddi anlamda baskı yapan, yapabilen yahut yapıyor görünen tek ciddi aktör BM'dir. 1991 Körfez Krizi ve Irak müdahalesinde; Yugoslavya-Bosna Sorununun çözümünde; Kosova'ya müdahale edilmesinde; Karabağ Meselesinde; halen devam etmekte olan ve uzun bir zamandan beri Türkiye gündemini işgal eden Kıbrıs meselesinde; Amerika'nın Afganistan'da Taliban Yönetimine müdahale etmesinde; devam etmekte olan İsrail-Filistin görüşmelerinin sürdürülebilmesinde; 11 Eylül sonrası Irak Savaşı öncesi -Irak'ta denetimler yapılmasında ve savaş sürecinde; Suriye'den Lübnan'daki askerlerini çekmesi talebinde bulunmasında; İran'dan nükleer silah üretme ve geliştirme çabalarına son vermesi konusunda ve daha dünyanın birçok farklı yerinde, birçok farklı konuda etkinliği göz ardı edilemez bir uluslararası aktördür. Öte yandan BM, dış politika alanlarındaki bu etkinliğin yanı sıra günümüzde dolaylı şekillerde artık ülkelerin iç meselelerine karışabilecek derecede bir etkinlik alanı sağlamıştır kendisine. Bunu da üye devletler tarafından imzalanmış olan çeşitli uluslararası sözleşmeler ve bu sözleşmelere uygun davranılması talepleri ve denetimleri çerçevesinde gerçekleştirmektedir.

İşkencenin önlenmesi ve ifade hürriyeti gibi insan hakları konuları, etnik yapıların muhafazası, din, dil, ırk ayrımı gözetilmemesi gibi kişi hak ve hürriyetleri, soykırım tartışmaları, sosyal devlet anlayışının gereklerinin yerine getirilmesi gibi hususlarda BM etkinlikleri aşıkardır. BM dünyadaki hemen hemen tüm sorunlu

bölgelerde ve tüm sorunlu politikalarda varlığını hissettirdiği gibi Türkiye'nin kendi sorunları yahut taraf olsun olmasın hemen tüm dış politika konularında da etkinliğini hissettirmektedir. Ancak, bütün bu etkinlik alanlarına rağmen 11 Eylül saldırıları sonrasındaki dönemde ABD ne BM'yi ne de diğer uluslararası örgütleri kullandı. Özellikle, Irak'a ve Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında tek yanlılığı önceleyen ABD, BM'nin sembolik bir konuma itilmesine neden oldu. Bunun sonucunda da BM'nin bölgesel Türk dış politikasındaki ağırlığı da azaldı. Genel eğilimin belirlenmesinde ABD ve AB'nin tercihleri ile iç siyasi gelişmeler ağırlık kazandı.

c) İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile İlişkiler:

1969 Ağustos'unda üç semavi din için de kutsal bir yeri olan Mescidi Aksa'nın bir Yahudi tarafından yakılmak istenmesine tepki olarak 22 Eylül 1969'da Rabat'ta yapılan bir konferans sonucu kurulan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), tüm İslam Dünyası'nı kapsayan tek uluslararası örgüttür. Bu kapsam coğrafi boyutta Müslüman halkların yaşam alanları olan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Uzak Doğu Asya'yı kapsayan geniş bir coğrafyaya hitap edebilme potansiyeline sahip bir örgüttür (Atlıoğlu, 2005: 1). Bugün Müslüman ülkelerin sahip olduğu nüfus 1.5 milyar civarındadır ve bu rakam tüm dünya nüfusunun yaklaşık %20'sini teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra hayati öneme sahip petrol, doğal gaz ve uranyum yatakları; sahip olunan coğrafi konum; etnik, siyasal, tarihi ve kültürel önem münasebetiyle İslam coğrafyası, dünyanın en jeo-stratejik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel bölgelerini kapsamaktadır (Ataman, 2005: 1). Günümüzde 57 üyesi olan İKÖ'nün (başlangıçtaki) kuruluş nedeni, Filistin Sorunu'nda İsrail'e karşı İslam dünyasının birlikte hareket etmesini sağlamak olmakla birlikte, İslam ülkeleri arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğini artırıp barış ve istikrara hizmet etmek de amaçlanmış (Atlıoğlu, 2005: 1) bu amaç örgüt içinde zamanla önem kazanmıştır. Bir başka bakış açısına göre, İKÖ'nün kuruluşunda ideal amaç İslam kimliği esas alınarak Müslüman toplumların ve devletlerin tekrar tek çatı altında toplanması ve İslam medeniyetinin küresel ölçekte tekrar tesis edilmesi projesinin

hayata geçirilmeye çalışılmasıdır (Ataman, 2005: 1). İslam kimliği ile bağdaştırılmış tehdit algılamasının bir tezahürü olan bu değerlendirmeye itibar edilmesi mümkün görülmemektedir. Her ne kadar zikredilen bu amacın; mevcut konjonktür, üye ülkelerin sosyal ve kültürel yapıları, mevcut ikili ilişkiler ve çekişmeler ve İslam'ı algılama farklılıkları dolayısıyla hayatiyet bulması en azından kısa ve orta vadede mümkün görünmemekteyse de bu bakışın daha esnek, ılımlı ve kabul edilebilir bir tezahürü olan “İKÖ tamamen İslami amaç ve endişelerle kurulmuş, İslami unsurlara dayandırılan ve siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal ve bilimsel alanlarda İslam dayanışmasını gerçekleştirmeyi hedef edinen uluslararası bir örgüttür” (Ataman, 2001: 372) görüşü hayatiyet bulma şansı daha yüksek, dış politika yönelimlerine esas olabilecek yahut en azından bir argüman olarak yararlanılabilecek bir önermedir.

Daha önce ilgili bölümde de değinilmiş olmasına rağmen burada da kısaca Türkiye-İKÖ ilişkilerinin gelişimine değinilecektir. Türkiye, kurucu üyesi bulunduğu İKÖ ile ve dolayısıyla Müslüman ülkelerle ilişkilerde, cumhuriyet dönemi boyunca uzun bir süre, özellikle “siyasal tercihi” dolayısıyla isteksiz, daha doğru bir kullanımla mesafeli davranmıştır. Osmanlı mirasının reddi ve Batı değerlerinin tamamıyla benimsenmesi yönelimi İkinci Dünya Savaşı'na kadar yeni cumhuriyetin kurumlarının tesisi ve yerleşikleştirilmesi çabası şeklinde tezahür etmiş ve bahsedilen mesafeli tutumun takınılmasına sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası (Soğuk Savaş) dönemde iki kutuplu dünya konjonktüründe şekillenen ilişkilerin elverdiği derecede diyalog kurulmuştur İslam (Orta Doğu) ülkeleri ile. Ta ki, 1974 Kıbrıs krizinde Batı bloğundan yeterli desteği göremeyen Türkiye, uluslararası arenada yalnız kalınca ve zorunlu olarak uluslararası desteğe ihtiyaç duyunca İKÖ ile daha yakın ilişkiler kurup İKÖ'nün desteğini elde etme çabası içine girmiştir. Bundan sonra ilişkiler özellikle Filistin Meselesi ve Kıbrıs Sorunu merkezli olmak üzere pragmatik bir seyir izlemiştir. Her ne kadar İKÖ, Filistin Meselesine bağlantılı bir sebeple kurulmuşsa da üye ülkeler zamanla İKÖ'yü sahip oldukları örgüt dışı ikili diyaloglar ve desteğe ihtiyaç duydukları sorunlu ilişkilerde bir destek unsuru olarak kullanmayı başarmışlardır. Pakistan, Hindistan ile yürüttüğü mücadelede, Türkiye Kıbrıs Bunalımında, Endonezya Doğu Timor, Malezya Mindanao Meselelerinde İKÖ'yü bir stratejik destek unsuru olarak görmüştür (Davutoğlu, 2003: 249). 1974

Kıbrıs Bunalımı istisna edilirse Soğuk Savaş dönemi boyunca Orta Doğu ile mesafeli diyalog kuran ve uluslararası ilişkilerinde tekdüze, alternatifsiz bir yol izleyen Türkiye'nin, uluslararası ilişkilerinde Soğuk Savaş sonrası dönemde belirgin bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Dış politikadaki çeşitlenmenin dış konjonktür tarafından dayatıldığı bu dönemde İKÖ ülkeleri ile geliştirilen ekonomik ve kültürel ilişkilerin doğal bir neticesi olarak örgüt bazında İKÖ ile de daha sıcak ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

Soğuk Savaş öncesi dönemde başlamakla birlikte İran İslam Devrimi ile tetiklenip ve özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde hız kazanan İslam medeniyetindeki canlanma, bu dönemde bir küresel tehdit unsuru olarak algılanmaya başlamıştır. Huntington'a göre Soğuk Savaş sonrası dönemdeki çatışmaların kaynağını ideolojiler ve ekonomik faktörler değil, fakat kültürel unsurlar ve medeniyetler belirleyecektir. Yaptığı medeniyetler tasnifinde sekiz medeniyet olan Huntington'a göre özellikle bu medeniyetlerden üçü (Batı, İslam ve Çin medeniyetleri)'nün dünya politikasını şekillendireceğini iddia etmektedir. İslam kimliğini temsil etme misyonuna bağlı olarak İKÖ, Huntington'un “medeniyetler çatışması” tezi bağlamında da, gelecekte dünya politikasının en önemli aktörlerden biri olarak görülebilir (Ataman, 2005: 26; Huntington, 2004). “İslam” kavramının “terörizm” ve “radikalizm” gibi kavramlarla bir arada sık sık anılmaya başlanması İslam kimliğini jeopolitik dışlamaya psikolojik zemin hazırlamıştır. Öyle ki körfez Savaşında Saddam karşıtı koalisyonunda bir çok Müslüman ülke bulunmasına rağmen bu kampanya bir anti-İslam kampanyaya dönüştürülmüş, tüm dünyadaki anti-demokratik uygulamalar ve aktörler dini kimliklerinden arındırılmış olarak zikredilirken İslam Dünyası'ndaki çoğu Batı ülkelerinin desteği ile ayakta duran diktatöryal yapıların liderleri, İslam ile özdeşleştirilerek gündeme getirilmiştir (Davutoğlu, 2003: 252-253) ve getirilmektedir. Bu dışlama çabası “arka planında jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik gerekçeler olan bir stratejik pragmatizmin ürünüdür” (Davutoğlu, 2003: 254). Oysa şu bilinen bir gerçektir ki İslam Dünyası ne askeri, ne siyasi, ve ne de ekonomik olarak bir bütünlük arz etmektedir. Bu haliyle de Batı karşısında bir karşı kutup oluşturma imkan ve yeteneğinden yoksundur. Bilinen bu gerçeğe rağmen yoğun bir şekilde terörist-İslam imajın empoze edilisinin

temelinde yatan sebep İslam coğrafyasında gerçekleştirilen uluslararası operasyonlara meşruiyet sağlamaktır (Davutoğlu, 2003: 254).

Tarihsel bir perspektifle genel bir bakış ortaya konulduğunda Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ve dolayısıyla İKÖ ile ilişkileri, siyasal tercih ve yapısının; uluslararası sistemin ve bağlı yönelimlerinin etkisi altında şekillenmiş, bu haliyle genel dış politikasının önemsiz bir alanını oluşturmuştur. Türkiye, İslam ülkeleri ile ilişkilerinde Batı ittifakı ile aynı paralelde politikalar benimsemiştir (Ataman, 2005: 21). Daha önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere bu durum Türk dış politikasının çeşitlilik ve çok boyutluluk kazanmaya başladığı 1990'larda değişmeye başlamış, Türkiye, Batı merkezli ve hatta Batıya bağımlı bir dış politika anlayışından çok yönlü dış politika anlayışına doğru seyretmeye başlamıştır. Bu gidişin son zamanlardaki en önemli göstergesi de 14-16 Haziran 2004'te toplanan İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansı'nın İstanbul'da yapılmış olmasıdır. Bu zirve toplantısında çıkan en önemli karar, örgüt genel sekreterliği görevine Türkiye'nin adayının seçilmesi olmuştur. Türkiye'nin adayı olan Ekmeleddin İhsanoğlu, 28 Aralık 2004'te Cidde'de yapılan bir törenle İKÖ Genel Sekreterliği görevini resmen devralmıştır. Böylece Türkiye, İslam Dünyasını kapsayan İKÖ'de, ilk kez bu kadar üst düzeyde ve etkin olarak temsil edilmiş oldu (Atlıoğlu, 2005: 1). Bu gelişme, ABD ve AB ile ilişkilerin ciddi gelişmelere gebe olduğu bir döneme denk gelmesi dolayısıyla ülke basınında yeterince yer almamıştır. Fakat bu gelişme, yeni dönemde Türkiye'nin hem Orta Doğu ile (bölgesel) ilişkilerde hem AB ve ABD ile (küresel) ilişkilerde uygulanmak istenen dış politika anlayışının önemli ve ayrılmaz bir parçası olabilir.

Daha önce de değinildiği üzere Türkiye, ECO ve İKÖ başta olmak üzere İslam Dünyasındaki uluslararası örgütleri gerçek bir işbirliği imkanı sağlayan birer platform olarak görmektense diğer dış politika ilişkilerinde pazarlık gücünü yükselten, psikolojik bir koz ve destek faktörü olarak değerlendirmiştir. En azından bu yönde bir intiba (imaj) oluşturmuştur Orta Doğu ülkelerinde. Bu imaj ise özellikle Arap Dünyası'nda Türkiye'nin itibarını ve inandırıcılığını olumsuz etkilemiştir (Davutoğlu, 2003: 262; Atlıoğlu, 2005: 2). Türkiye yeni dönemde İKÖ içinde genel sekreterlik düzeyinde temsil fırsatı yakalanmış olması ve oluşan yeni dengelerin idrak edilmesi ile bu bağlamda politikalar geliştirilerek tüm bu olumsuzlukları lehte değiştirme fırsatı yakalayabilir.

Günümüzde var olan dinamik ve değişken uluslararası konjonktür, yakalanan fırsat ve yeni dengelerin idraki Türkiye'nin İKÖ'ye bakışında ve İKÖ'nün iç yapılanması ve faaliyetlerinde bir değişimi zorunlu kılmaktadır. Zorunluluklar çerçevesinde Türkiye'nin, uygulama eğilimi içinde olduğu yeni dış politika (anlayışı) gereği küresel hegemonun tam hakim olamadığı (öncelikle Türkiye'nin yakın çevresindeki) siyasi boşluk alanlarını bölgesel bir güç olarak doldurmak ve bölge ülkeleriyle birlikte hareket ederek ortak ekonomik çıkar ve siyasi istikrar alanları haline getirmek çabası içine girmelidir (Davutoğlu, 2003; Atlıoğlu, 2005: 2). Türk Başbakanının 2005 yılı Mayıs ayının başında yaptığı, hem İsrail hem de Filistin yönetimini ziyaret ettiği Orta Doğu gezisi esnasında ve gezi dönüşü Türkiye'de yaptığı, "bu ziyaret birileri istediği ya da birilerinin menfaati gerektirdiği için değil, bölgesel zorunluluklar dolayısıyla yapılmıştır. Türkiye bölgesinde gerçekleşen gelişmelere kayıtsız kalamaz." (www.ntvmsnbc.com) açıklaması iyimser bir bakışla, Türk yönetici sınıfının bu zikredilen hususların idrakinde olduğunu düşündürmektedir. Çok taraflı, çok yönlü dış politika anlayışında, kriz ve çatışma alanlarını yok etmenin ve işbirliğini artırmanın en önemli aracı aktif diplomasıdır (Davutoğlu, 2003; Atlıoğlu, 2005: 2). Bu bilinç ile yeni yönelim Türkiye'nin Arap Ülkeleri nezdinde itibarını artıracak gibi bölgede Türk kimliğinin istikrar unsuru olarak görülmesine hizmet edecektir. Türkiye'nin İKÖ Genel Sekreterlik görevini önümüzdeki dört yıl boyunca elinde tutacağı düşünüldüğünde, örgütü daha aktif bir hale getirmek için işbirliğini teşvik edici önlemler alınması ve örgüt yapısını düzenleyen değişiklikler yolunda diğer ülkelerle birlikte adımlar atılması, tüm bunlar yapılırken de Başbakan tarafından temas edilen hassasiyetin idrakiyle hareket edilmesi yeni dönemde, taraf olan tüm aktörler açısından olduğu gibi öncelikli olarak Türkiye açısından da çok daha pragmatik ilişkilerin geliştirilmesi ve önemli neticelerin elde edilmesi mümkün olabilir. Bu noktada en önemli görev, İKÖ'nün Türk genel sekreteri ve ona her türlü desteği sağlayacak, daha doğrusu sağlamak zorunda olan, Türk Dışişlerine düşmektedir (Atlıoğlu, 2005: 2). Bu minval üzere öncelikli olarak üye devletlerin yayıldığı coğrafyada oluşacak siyasi krizlere hızlı ve kolektif bir diplomatik müdahale için ortak siyasi iradeyi yansıtacak bir kurumsal yapı acil bir şekilde oluşturulmalı ve bu yapının dinamik bir şekilde harekete geçirilebilirliği; -Özal döneminde olduğu gibi İslam Dünyasını ilgilendiren konulara

seri ve etkili bir şekilde dikkat çekilmesi (Ataman, 2001)- ve örgütün yönlendirilerek harekete geçirilmesi sağlanmalıdır (Atlıoğlu, 2005: 2; Ataman: 2005). Bunu gerçekleştirmek Türkiye'nin diğer üyeleri harekete geçirecek ortak çıkar ve hedefler ortaya koymasıyla doğru orantılıdır. Etkin işleyen kurumsal yapının kurulması ve diğer uluslararası örgütler ve bölgesel entegrasyonlarla işbirliği arzusunun oluşturulması İKÖ'yü uluslararası sistemde dinamik ve sorun çözücü bir uluslararası aktör haline getirecektir (Atlıoğlu, 2005: 2). Yine bu belirtilenler yapılmaya çalışılırken, diğer üye devletlerle mücadeleye girme ortamının yaratılması engellenmeye çalışılmalı, işbirliği imkanları yaratılmaya gayret edilmelidir. Bu hem örgüt açısından hem ikili ilişki kurulan ülkeler açısından; hem reel anlamda hem psikolojik anlamda müspet neticelere ulaşılmasını sağlayacaktır. Sağlanan psikolojik avantaj, Türkiye'nin örgüt içinde hareket kabiliyetini ve yaptırım gücünü artıracak, siyasi ve ekonomik olarak Orta Doğu'ya açılmasını ve Orta Doğu'da daha etkin roller üstlenmesini kolaylaştıracaktır (Atlıoğlu, 2005: 2).

11 Eylül sonrası dönemde dünyanın üzerinde tartıştığı önemli konulardan biri Müslüman Orta Doğu'nun antidemokratik devlet yapılarının dönüştürülmesi meselesidir. Bu dönemde ABD tarafından “önleyici müdahale” stratejisi çerçevesinde gerçekleştirilen Afganistan ve Irak Müdahaleleri, ABD tarafından bu mesele ile gerekçelendirilmekte ve meşruiyet zeminine oturtulmaya çalışılmaktadır. Meselenin demokratik yollarla çözülmesi gerektiği görüşünde olanlar, güç kullanımı fikrini reddetmekte demokrasinin empoze edilmesi ve bu yolla bölgeye demokrasinin yerleştirilmesini savunmaktadır. İşte Türkiye, demokrasiyi ve laik devlet yönetimini en üst seviyede benimseyen, Batının ayrılmaz bir parçası olarak İKÖ içerisinde, bu ülkelere model olabilecek çağdaş tek ülkedir. Türkiye'nin gelecekte NATO ve uluslararası politika açısından oynayacağı rolün önemi buradan kaynaklanmaktadır (Çomak, 2004: 22). Yeni dönemde artık çok daha fazla iç içe geçmiş jeo-kültürel haritalar ortaya çıkacaktır. Türkiye gibi medeniyetler arası etkileşimin yoğun olduğu sınır ve geçiş bölgelerinde bulunan ülkeler bu jeo-kültürel değişimi önemli bir stratejik parametre olarak değerlendirmek zorundadır (Davutoğlu, 2003: 256).

İslam Ülkeleri (İKÖ) ile ilişkiler, değişen dinamikler ve Arap-İslam yatırımları (ekonomik bağın gelişmesi) dolayısıyla her geçen gün gelişmekte ve

yoğunlaşmaktadır. Bu Türk dış politikasında çeşitlilik ve çok yönlülük oluşturmaları açısından müspet ve önemli bir gelişmedir. Türkiye, Ancak Batıyla yakın ilişkiler kurmanın yanında İslam Dünyasıyla da yakın ilişkiler geliştirmekle Batı ve Doğu arasında köprü rolünü oynayabilir (Ataman, 2003: 3). Son zamanlardaki gelişmeler ve yeni yönelimler Türkiye'nin durumun tahlil ve algılanmasında önceki dönemlerle kıyaslanmayacak derece yetkin ve istekli olduğu söylenebilir. Bu çerçevede yeni dönemde İslam Dünyası ve Orta Doğu'ya yönelik daha aktif ve bağımsız politikalar izlendiği görülmektedir. Bu eğilimin en önemli göstergesi bölge ülkeleri ile yaşanan yoğun diyalog, ikili ve çok taraflı ilişkilere önem verilmesi ve İKÖ'nün faaliyetlerine daha fazla katılınması ve örgütün dış sorunlarda kullanılmaya çalışılmasıdır (Ataman, 2003: 3).

d) Uluslararası Örgütlerin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkilerin Genel Bir Değerlendirilmesi:

NATO için ister ABD güdümünde bir örgüt olduğunu kabul edelim ister kabul etmeyelim, yeni dönemde gerçekleşen gelişmeler göstermektedir ki NATO, üyelerine yönelik saldırılara ayarlı bir savunma ittifakı olmaktan çıkarak yönlendirici, belirleyici ve denetleyici bir üst stratejik örgüt konumuna gelmektedir. Başka bir deyişle, IMF aracılığı ile finans hareketlerini, Dünya Bankası aracılığı ile kredi akışlarını, Dünya Ticaret Örgütü ile ticari ilişkileri yönlendiren ve belirleyen Amerika'nın hegemonik düzeni, NATO ile de stratejik dengelerin seyrini doğrudan yönlendirmeye ve denetlemeye çalışacaktır (Davutoğlu, 2003: 232).

İkinci Dünya Savaşından bu yana süren gelişmeler göstermiştir ki ABD'nin küresel düzendeki merkezi konumunun anahtarı Avrasya stratejisidir (Davutoğlu, 2003: 229). Soğuk Savaş sonrası gelişmeler elimize bu yönde ipuçları verirken 11 Eylül sonrası gelişmeler artık ayan beyan ve fütursuzca bu gerçeği gözler önüne sermiştir. ABD'nin bu stratejisinin temel unsuru kıta-aşırı müdahale kapasitesi ve ittifaklar politikasıdır. Soğuk Savaş süresince çift kutuplu bir uluslararası sahnede cereyan eden bu hegemonik düzen jeopolitiği, Soğuk Savaş sonrası düzende de bir

güçler dengesi içinde etkisini sürdürmeye devam etmektedir. ABD, Avrasya içindeki diğer büyük güçlerin konumlarını ve stratejik tercihlerini yeni dengeler kurarak yönlendirmeye devam ettiği sürece küresel dengeleyici konumunu koruyacaktır. Bu güne kadar olduğu gibi bundan sonra da BM böylesi bir dengeleyici ve belirleyici konumun meşruiyet altyapısını sağlarken, NATO vurucu gücünü ve askeri garantörlük kurumunu oluşturacaktır (Davutoğlu, 2003: 229).

Afro-avasya ana-kıtasında sahip olduğu merkezi jeopolitik konum Türkiye'yi küresel dengeler içinde özel bir konuma sahip kılmaktadır. Türkiye bu konumuyla NATO'nun yeni küresel stratejik misyon tanımlaması için vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Davutoğlu, 2003: 233; Çomak, 2004: 22). Türkiye'nin NATO'nun yeni misyonu ile ilgili alanlarda sahip olduğu jeopolitik önem ve etki kapasitesinin külli bir dış politika etkinliğine dönüşebilmesi Türkiye'nin yakın kara ve deniz havzasındaki stratejik ağırlığına bağlıdır. Önümüzdeki dönemin en önemli dış politika problemlerinden birisi Türkiye'nin bölgesel politikaları ve tercihleri ile NATO'nun küresel misyon tanımlaması ve uluslar arası düzen arayışı arasındaki uyum meselesi olacaktır (Davutoğlu, 2003: 233). Bu uyum meselesi, Türkiye açısından bakıldığında BM ile de paralel bir çizgide değerlendirilmesi gerekir denebilecekken NATO (ve doğal olarak BM) açısından bakıldığında ise Türkiye'nin bölgesel etkinlik değerlendirmesinde Türkiye'nin bölge ülkeleri ve İKÖ ile diyalogu da değerlendirilmesi gereken en önemli unsur yahut faaliyettir (Çomak, 2004: 22).

2. Büyük Güçlerle İlişkilerin Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Etkisi:

Bu

bölümde, Türkiye'nin Orta Doğu politikasına etkileri ekseninde Türkiye'nin ABD, AB ve Rusya ile ilişkileri incelenmeye çalışılacaktır. Bu yapılırken, ilişkilerin tarihsel seyrine ayrı ayrı değinilecek, ikili ilişkiler değerlendirilirken öncelikle ikili ilişkilerin Türkiye'nin Orta Doğu politikasına etkileri üzerinde durulacaktır. Öte yandan tali boyutta bu ülkelerin Orta Doğu politikaları ve Türkiye'nin politikaları ile ne derece paralellik gösterdikleri (politikaların karşılıklı oluşma süreçleri ve konumlanmaları) tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Soğuk Savaş döneminin bitmesinin ardından dünyanın tek süper gücü, 21. yüzyılı bir Amerikan yüzyılı yapmak iddiasında olan ABD ile ilişkiler irdelenecektir. Ardından ikili ilişkilerin tarihsel derinliğinin yanı sıra son zamanlarda Türkiye'nin en öncelikli dış politika konusu olan AB'ye üyelik meselesi dolayısıyla Türkiye'nin öncelikli alakasına mazhar olan AB ile ilişkiler incelenecektir. Son olarak, SSCB'nin dağılması ile Soğuk Savaş dönemindeki eski uluslararası ağırlığını yitiren ve fakat bu eski etkinliğine yeniden kavuşma güdü ve iddiasında olan, bu çerçevede özellikle eski nüfuz alanları üzerinde tekrar etkinlik kurarak oluşacak yeni dengelerin belirlenmesinde söz sahibi olmak isteyen, en azından oluşan dengeler dahilinde en güçlü haliyle yer alıp sağlayabileceği en kapsamlı faydaya ulaşabilmek kaygısı içinde olan yoğun ve dinamik; çok taraflı ve dirayetli bir diplomasi yürüten Rusya ile ilişkiler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

a) Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İlişkiler:

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri incelendiğinde göze çarpan en önemli özellik, ciddi anlamda ilişkilerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında başladığı ve özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra yoğunluk kazandığıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan yardımlarının gündeme gelmesi, BM ve NATO'nun kurulması ve Türkiye'nin ABD yardım programlarında yer alması ile BM ve NATO'ya üye olması, Türkiye'nin Batı ile entegrasyona, ABD öncelikli olmak üzere haddinden fazla istekli davranması, tarihsel derinliği sığ olmasına rağmen ABD ile ilişkilerin ciddi anlamda yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Tabii Türk tarafının istekliliğinin ötesinde Soğuk Savaş dengelerinin ve bu çerçevede belirlenen ABD çıkarlarının bu ilişkilerin başlaması, gelişmesi ve derinleşmesinde asıl belirleyici unsur olduğunun altını çizmek gerekir. Konu bu anlayışla ele alınacaktır.

Bu gün ABD ile ilişkiler, Türk dış politikasının temelini oluşturur. Bu ilişkiler özellikle NATO üyeliği ile başlayan süreçte daha net bir şekilde gözlemlenebilmiştir (Harris, 2002: 266). Zira “kendisi de bir Orta Doğu ülkesi olan Türkiye'nin” (Kirişçi, 2002: 54) Orta Doğu dış politikası üzerindeki etkileri

çerçevesinde ABD ile ilişkileri konusunda yapılan bir değerlendirmede “Türkiye-ABD ilişkileri konjonktüre göre değişik parametrelerden etkilen[diği]” (Erge, 2002: 70) ifade edilmektedir. Fakat iki taraf arasında nitelikli ilişkilerin başlamasından bu yana Türkiye-ABD ilişkilerinin Orta Doğu’da değişmeyen temel parametresi burada yer alan ‘enerji kaynakları ve bu kaynakların güvenli bir şekilde naklinin sağlanması sorunu’ olmuştur (Erge, 2002: 70). ABD’nin Orta Doğu politikasının daimi ve etkin unsurlarından birinin de Arap-İsrail çatışması bağlamı olduğunu belirtmek bir zorunluluktur (Serbest, 2003: 4; Varol, 2004: 104).

ABD dış politikası, Monroe Doktrini çerçevesinde ilgi alanını kendi kıtası ile sınırlı görmesine karşın daha 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Orta Doğu ve çevresindeki ülkelerle çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Birinci Dünya Savaşına kadar ABD’nin Orta Doğu ile ciddi bir politik ilişki kurduğu söylenemez. Bu tarihe kadar daha çok ticari ve kültürel boyutta ilişkiler kurulmuştur. Bu faaliyetler Soğuk Savaş dönemine kadar Orta Doğu’da ABD imajını yüksek tutmuştur (Serbest, 2003: 11; Ismael, 1993: 134).

İkinci Dünya Savaşına doğru ABD’nin bölgenin petrol rezervlerini fark etmeye başlaması bu ülkenin Orta Doğu’ya olan ilgisinin artmasına sebep olmuştur (Serbest, 2003: 1-13). Bu coğrafyaya yönelik ABD politikalarının uygulamaya sokulması da bu tarihlere rastlar (Varol, 2004: 104). Soğuk Savaş döneminde ABD’nin temel stratejisi Sovyetlerin (özellikle Doğu Akdeniz ve Orta Doğu’da olmak üzere) stratejik bölgelerde etkinlik kurmasını engellemek olmuştur. Truman Doktrini ve Marshall Planı bu stratejinin en önemli iki görüntüsü olmuştur (Serbest, 2003: 2). Türkiye, ABD’nin hegemonik çevreleme politikası içinde yer alma isteğini Truman Doktrini ve Marshall Planını kabul ederek göstermiştir (Serbest, 2003: 40), Orta Doğu politikasını ABD’ye endekslemiştir. Tercihli bir durumdan ziyade bir zorunluluk sonucu ortaya çıkan bu tutum Demokrat Parti döneminde daha da belirginleşmiştir. Türkiye’nin İsrail ile ilişkileri, İsrail’in kurulmasından (Türkiye’nin İsrail’i tanımasından) bu yana Orta Doğu politikasında (Türkiye’nin Arap Orta Doğu ile ilişkilerinde) çok önemli bir yer tutmuş, öyle ya da böyle sürekli bir gerginlik sebebi olmuştur (Kirişçi, 2002: 66).

Tarihsel bir perspektif ile ABD-Türkiye ilişkilerine Orta Doğu politikası merkezli bakıldığında Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu politikalarını belirleyen

temel parametrelerin Soğuk Savaş sonrası dönemde ve günümüzde de pek değişmediğini söylemek mümkün olacaktır: Sovyet tehdidi ortadan kalkmıştır ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra kurulan yeni devletler üzerinde siyasi ve ekonomik etkinlik kurma mücadelesi başlamış, enerji kaynaklarının öncelikli çekimi ve İsrail'in varlığının korunması hedefi aynen geçerliliğini muhafaza etmektedir. Amerikan politikasının nihai hedefi ise “dünya politikasındaki başat askeri, siyasi ve ekonomik güç olmaktır.” Bu yeni jeopolitik görüş şu şekilde de ifadelendirilebilir. “Enerji kaynaklarına ve ulaşım yollarına hakim olan dünyaya hakim olur” (Sandıklı, 2004: 18). Bu anlayışın bir uzantısı da özellikle 11 Eylül saldırısından sonra açıklığa kavuştuğu üzere “saldırıya uğradığı taktirde saldırma” anlayışının terk edilerek “önleyici saldırı” anlayışının benimsemiş olmasıdır: Saldırmak için, saldırıya uğramak ya da somut tehdide maruz kalmak gerekmemektedir. Muhtemel saldırı tehdidi de saldırma için yeterli görülmektedir (Oran, 2004: 136-151). 11 Eylül sonrası Afganistan ve Irak müdahaleleri bu anlayışın benimsenmiş olduğunun en bariz göstergeleridir. Aynı anlayışın yukarıda bahsedildiği gibi, yeni dönemde NATO tarafından da benimsenmiş olması ABD'nin küresel hesaplarının, argümanlarının ve gerçek amacının okunabilmesi açısından dikkate değer bir husustur. Bu çerçevede ortaya konan hedefleri kitle imha silahlarına ulaşma ve bunları kullanma kapasitesine sahip uluslar arası terörist örgütlerin etkisizleştirilmesi ve hatta yok edilmesi, tehdidin sınırlara gelmeden tespit, teşhis ve imha edilmesi, terörizme destek veren ülkelerle ikna yahut zorlama yoluyla mücadele edilmesi şeklinde kısaca sıralanabilir (Sandıklı, 2004: 8). Arka arkaya sıralanan güvenlik stratejisi odaklı bu hedeflerin en nihayetinde ekonomisi durgunluk içinde olan ve önlemler alınmazsa gelecekte ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayacağı hesaplanan ABD açısından, gelecekte muhtemel ekonomik sorunlara yönelik çözüm üretme türevi olduğu açıktır (Davutoğlu, 2003). Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde ittifaklar hayati öneme sahiptir. ABD öncelikli olarak bu hedeflerin uluslararası ittifaklarla beraber gerçekleştirilmesi arzusundadır. Fakat, ABD halkının güvenliği her şeyin üstündedir. Eğer bu hedeflerin gerçekleştirilmesi sürecinde Kolektif bir yapı kurulamıyorsa ABD tek başına bu hedeflere ulaşacaktır (Sandıklı, 2004: 8).

Bu bağlamda, Orta Doğu'ya özel ilgi duyulmasının başlıca sebeplerini dünyadaki petrol rezervlerinin yaklaşık %65'inin bu bölgede bulunması, bu

kaynaklara ulaşım yollarının kontrolünün ancak bu coğrafya merkezli sağlanabilmesi, yeni tehdit algılamaları çerçevesinde radikal-dini ve etnik terörist grupların bu coğrafyada varlık göstermesi, bölge devletlerinin aşırı silahlanması, İsrail Devleti'nin varlığının ve menfaatlerinin korunması şeklinde sıralanabilir (Sandıklı, 2004: 9). Bu sebepler arasında bir amaç olarak ortaya çıkan en önemli etken ise yakın ve orta gelecekte her geçen gün gelişip büyüyen ve doğru orantılı olarak enerji (petrol) bağımlılığı artan dünya ekonomilerini, enerjiyi yönlendirerek kontrol etmektir. Bu güne kadar Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel ekonomik aktörler vasıtası ile bunu yapan ABD, zorlayıcı ve uluslar arası hukukun sınırlarını zorlayacak şekilde eğilimler gösterebilir. Bu genel perspektif içinde Orta Doğu'nun kontrolünün hasım bir ülkeye bırakılması söz konusu dahi olamaz.

ABD, Bakü-Ceyhan petrol boru hattının gerçekleşmesinde, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin gerçekleşmesinde Türkiye'yi desteklemiştir. Bu iki husus son dönemlerde ABD-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde önemli yer tutmuştur (Harris, 2002: 257). Türkiye ile İsrail ilişkilerinin gidişi ABD-Türkiye ilişkilerinin seyrini etkilemiştir. Fakat bu unsurlardan daha önemlisi ve daimi bir etken olarak Amerikanın bölgesel ve küresel menfaatleri iki ülke arasındaki ilişkilerin gidişini belirleyen temel unsur olmuştur. Bu bağlamda son zamanlarda iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesinin belki de yegane sebebi olarak "Türkiye'nin Irak Müdahalesinde ABD'yi desteklememesi" gösterilebilir. Zira ABD'nin Orta Doğu politikalarının başarıya ulaşmasında Türkiye'nin desteği önemli bir yere sahiptir. Bu gerçek, 11 Eylül sonrasında ABD tarafından gerçekleştirilen Irak Müdahalesi öncesinde Türkiye'nin desteğinin sağlanması için iki ülke arasında uzun pazarlıkların sürmesi ve müdahale sürecinde de bu çabaların devam etmesi, kamuoyu yoklamalarına dayanılarak Türkiye'de yükselişe geçtiği iddia edilen anti-Amerikancı eğilimlerle Türkiye hükümeti tarafından psikolojik mücadele yürütülmesi yönünde bizzat ABD dışişleri Bakanından talep gelmesi, bu gün İncirlik Üssü'nün Irak'a yönelik olarak kullanılmasına izin verilmesi talepleriyle net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu değerlendirme en son ABD Dışişleri Bakanlığı eski yetkililerinden James Rubin'in Türkiye'de 2005 yılı Mayıs ayı içinde katıldığı bir sempozyumda dile getirdiği "ABD, Irak işgalinde başarısız olmuştur. ABD'nin Irak politikasını şiddetle

eleştiriyor ve bu yanlışlardan vazgeçilmesi gerektiğini ısrarla belirtiyoruz. Yapılan en önemli yanlış 3 Kasım 2002 seçimleri ile Türkiye'nin değiştiğinin algılanamamış olmasıdır. Türkiye ile daha sıkı bir diyalog ve müzakere süreci yürütülmelidir,” (STV ana haber bülteni: 12.5.2005) sözleriyle bir kez daha gözler önüne serilmiş, Türkiye'nin ABD'nin Orta Doğu politikalarının geleceği açısından ne denli önemli olduğunun altı çizilmiştir

Netice olarak şunu dile getirebiliriz: Türkiye, dünya politikalarının belirlenmesinde en etkin aktör olan ABD açısından özellikle ve öncelikle jeo-stratejik nedenlerle önemli bir yere sahiptir. Orta Doğu bağlamında mevcut konjonktür bu tercihi ortaya çıkarıyor: bölgedeki istikrarsızlık ve görünmeyen otorite boşluklarında gelişen terörist gruplar, Rusya'nın eski Sovyetlere duyacağı özlem ışığında gelecekteki muhtemel yönelimi ve Orta Doğu'ya etkileri, İran'ın kökten dinciliği, rejim ihracı çabaları ve sürdürmekte olduğu nükleer çalışmalar, Irak'ın durumu (Irak müdahalesi ve sonraki süreç), Ortadoğu Barış süreci ve 11 Eylül sonrası Amerika'ya göre, teröre destek veren üç ülkeye yani İran, Irak ve Suriye komşu olan tek ülke olması dolayısıyla ABD'deki siyaset yapıcılarının Türkiye'ye yönelik ilgisi diriliğini muhafaza etmektedir.

Türkiye, Orta Doğu'da bu güne kadar olduğu gibi bu günden sonra da (konjonktürde çok köklü değişimler yaşanmadığı sürece) ABD stratejisine paralel bir politika uygulamaya devam edecektir. Bunun sebebi ise ulusal güvenlik arayışlarında ve iddialı politikaların uygulanabilmesinde ABD'nin askeri, ekonomik ve politik gücünden (Erge, 2002: 80) istifade etmek gereğinin idrakinde olunmasıdır. Bunun yanı sıra ABD ile stratejik müttefik olan bir Türkiye, ABD'nin bu müttefikliğini gerek AB ve gerekse Rusya'yı, hem birebir ilişkiler bazında hem Orta Doğu'daki menfaatlerin yarıştırılması süreçlerinde dengeleyebilmek için kullanabilecektir. Bu sayede Orta Doğu'da daha etkili varlık gösterebilmenin kapılarını aralamış olacaktır.

b) Avrupa Birliği (AB)⁵ ile İlişkiler:

Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkiler güvenlik mülahazalarının belirleyici olduğu Soğuk Savaş ortamında başlamış ve şekillenmiştir (Eralp, 2002: 235). İlişkilerin şekillenmesinde en başından beri AB belirleyici rol üstlenmiştir. Türkiye ise, öncelikli olarak güvenlik kaygıları ile dahil olduğu Batı bloğuna bakışını zamanla geniş bir perspektife yaymış, güvenlik kaygılarının yanı sıra ekonomik ve siyasi boyutta ilişkiler geliştirilmesini de önemsemiştir. Türkiye Batı'yı Soğuk Savaş süresince ABD ve Batı Avrupa'nın dahil olduğu bir bütün olarak algılanmıştır. İlişkiler bu bağlamda geliştirilmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrasında artık Batı'nın bir bütün olarak algılanamayacağı, ABD ile pürüzsüz ilişkiler kurulmasının AB ile de pürüzsüz ilişkiler kurulacağını garanti etmediği çok geçmeden anlaşılmıştır (Eralp, 2002: 236). AB ile ilişkiler, ABD ile ilişkilerden farklı olarak, tek tek üyeleri ile kurulmuş olan diyalog dolayısıyla tarihsel bir derinliğe sahiptir. Öte yandan Türkiye'nin AB ile ilişkileri, ABD ile olan ilişkileriyle mukayese edildiğinde ABD ile ilişkilerin görece sorunsuz olduğu gözlemlenmekle birlikte, AB ile ilişkilerin gitgide sorunlu ve karmaşık bir hal aldığıdır.

Birlik ile ilişkiler AB üyesi olabilmek için ilk başvurunun Menderes Hükümeti tarafından 1959'da yapılmasıyla başlamıştır (Tombuloğlu, 1995; Criss, 2002; Kirişçi, 2002). Roma Antlaşması'nın 238. maddesine uygun şekilde tam üyeliğin de mümkün olduğu bir ortaklık için 12 Eylül 1963'te Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile iki taraflı diyalog resmiyet kazanmıştır. Birlik ile Türkiye ilişkileri, Türkiye'nin Batıyla stratejik ilişkilerini güçlendirme eğiliminde olması ve bu eğilimin karşı tarafça olumlu karşılanmasının bir neticesi olarak tarihsel süreç içerisinde, “güvenlik” boyutunun yanı sıra “ekonomik” ve “siyasi” boyut da kazanması ile gelişerek sürdü (Eralp, 2002: 235).

1995 senesinde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne kabul edilmesi, yaptığı ciddi psikolojik katkı ile bu tarihten sonra Türkiye-AB diyaloguna yoğunluk kazandırmıştır. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde aday ülke statüsünün kabul

⁵ Bu gün AB ismiyle anılan birlik, tarihsel süreç içerisinde AET, AT ve 1992'den itibaren AB isimleri ile anılmıştır. Çalışmamızın bu kısmının odak noktası 11 Eylül 2001 sonrası dönem olduğu için ve ifade birliği sağlanabilmesi maksadıyla “AB” kullanımı tercih edilmiştir.

edilmemesi dolayısıyla Türkiye’de yaşanan hayal kırıklığından sonra 1999 yılının Aralık ayında AB Helsinki zirvesinde Türkiye’nin adaylık statüsünün tanınmasına karar verilmesi ikili ilişkilerdeki kötü gidişatın sona ererek, ilişkilerde yeni ve olumlu bir dönemin başlaması olasılığını ortaya çıkarmıştır (Hacırüstemoğlu, 2001: 99). Türkiye’nin genel perspektifte Batılılaşma, özel perspektifte AB’ye üyelik çabalarının belli başlı dinamikleri şu şekilde sıralanabilir: (a) Güvenlik sorunu, (b) ekonomik gelişme sorunu, (c) istikrar sorunu, ve (d) Avrupa ve Batının toplumsal değişim modeli olarak görülmesi. AB içinde 1980 sonrasında demokratikleşme ve insan haklarına verilen önemin belirginleşmesi ile beraber bu unsur, ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde en önemli dinamiklerden biri olmuştur.

Bilindiği üzere ülkelerin dış politikaları rejim değişikliği, marjinal liderler yahut çok ciddi konjonktür değişimleri söz konusu olmadıkça değişmez. Bu anlamda kurulduğu günden bu yana Türk dış Politikası da AB ile yürüttüğü ilişkiler de istikrarlı bir çizgide sürdürülmüştür.

3 Kasım 2002 seçimleri ile Türkiye’de iktidara gelen siyasi kadro, Özal dönemi sonrasında, sürekli koalisyon hükümetlerinin iktidarda olması münasebeti ile yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve buna bağlı olarak yaşanan irade zaafı dolayısıyla dış politikada pasif davranan hükümetlerden farklı olarak, dinamik bir dış politika, yoğun diplomasi ve görüş alış verişine dayalı ilişkiler geliştirmeyi başarmıştır. Tek parti hükümeti olmanın avantajları kullanılarak karar alma süreçleri oldukça kısaltılmış, alınan kararların uygulanmasında gayet seri davranılmıştır. Bu profil de içeride ve dışarıda hükümetin (devletin) prestijinin yükselmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yeni hükümet özellikle ABD, AB ve Orta Doğu ile ilişkilerde dinamik ve kararlı bir görüntü arz etmiştir. Tek tek ülkeler ve bölge ülkelerinin dahil olduğu uluslararası örgütlerle (NATO, BM, İKÖ) ilişkilere önem verilmiştir. (Öyle ki, Türkiye’den kişiler İKÖ genel sekreterliğine, NATO’nun Afganistan’da en üst düzeyde sivil yöneticiliğine, Dünya Bankası’nda önemli görevlere getirilmiştir.) Orta Doğu’da Amerikan müdahalesi öncesinde Irak ile ciddi ticari anlaşmalar yapılmış, İran ve Suriye ile ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin ilk sonuçları ekonomik boyutta gerçekleşmiştir. İran’dan doğalgaz alınması, İran’ın telekomünikasyon ihalelerinin Türkiye’den şirketlere verilmesi ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması; Suriye ile

eğitim ve kültür konuları öncelikli olmak üzere ilişkilerin geliştirilmesi, ticaret hacminin artırılması konusunda antlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca, Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın ülkemize gerçekleştirdiği ziyaret kamuoyunda çok olumlu karşılanmıştır. Bu da ikili ilişkilerde ciddi bir psikolojik rahatlamaya zemin hazırlamıştır. Henüz 1998 senesine kadar PKK lideri Öcalan'ın Suriye tarafından himaye edildiği; 28 Şubat sürecinin arifesinde Sincan olayları ile gün yüzüne çıktığı üzere Türkiye ile İran arasında her ne kadar kamu oyuna aksetmese de İran menşeli ciddi bir rejim ihracı sorunun yaşandığı göz önünde bulundurulursa, yeni hükümet tarafından gerçekleştirilen diplomatik atağın ve dinamizmin ülkeye kazandırdıkları daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

Yeni hükümetin karakteristik politika anlayışının bir diğer tezahür alanı da 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak Müdahalelerine destek verilip verilmemesi hususunun tartışıldığı süreç olmuştur. ABD, bu müdahalelerin uluslararası meşruiyeti konusunda dünya kamuoyunu iknada sıkıntı yaşamamak için harekattan önce uluslararası alanda geniş bir destek arayışına girmiştir. Beklediği desteği İngiltere dahil pek çok Avrupa devletinden alabilen ABD, hareketlerin meşruiyetinin izahı hususunda, özellikle Irak'ta ciddi anlamda zorlanmıştır. Bunda Amerika'nın güç kullanımına tam anlamıyla onay vermeyen AB ve Türkiye ile harekata karşı olan Rusya'nın bu muhalif tutumlarının; BM denetçileri tarafından hazırlanan raporların Irak'ta nükleer çalışmalara ve silahlara rastlanmadığı yönünde olmasının etkili olduğunu söylemek yersiz olmayacaktır. Bu süreç, Türkiye açısından ABD ile ilişkilerin klasik çizginin dışına çıkarak gerilmesi ve ABD-AB tercihinde AB'ye yaklaşılması sonucunu çıkarmıştır. Irak'a müdahale konusunda ABD'nin Türkiye topraklarını kullanılmasına izin verilmemesinin, duygusallıktan uzak akli bir değerlendirmesi yapıldığında ülke menfaatlerine uygun olup olmadığı bir tartışma götürür bir konu; 17 Aralık 2004'te AB'den tam üyelik için müzakerelere başlama tarihinin alınmasında önemli etkenlerden biri de bu tavır olsa gerektir. Bir başka deyişle, 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'da ikiz kulelere yönelik olarak gerçekleştirilen saldırılar uluslararası dengeleri etkilediği gibi AB-Türkiye ilişkilerini de etkilemiştir. Bu bağlamda, 11 Eylül saldırıları ve takip eden süreç, 17 Aralık 2004 tarihinde, AB'nin müzakerelerin başlaması için Türkiye'ye tarih vermesinde önemli bir etken olmuştur (Şahin, 2004: 1). Tabii ki Türkiye tarafından

sarf edilen yoğun performans göz ardı edilemez. Zira, 17 Aralık 2004 tarihi öncesinde de Türk diplomasi tarihinde benzerine pek rastlanmayan bir şekilde hükümet, tüm hatlarıyla yoğun bir çalışma sergiledi. Dışişleri bakanı, başbakan ve diğer ilgili devlet erkani Avrupa’da üye ülkelerle yoğun ikna görüşmeleri (turları) gerçekleştirdi. 17 Aralık’ta AB tarafından Türkiye’ye müzakerelere başlama tarihi verilmesinde, konjonktür ve oluşan yeni dengelerin yanında bu yoğun diplomasi de etkili olmuştur.

Türkiye ile ilişkilerin süreklilik arz etmesinde ve Türkiye’ye tarih verilmesinde etkili olan unsurlardan biri de Türkiye’nin, Batı değerlerini sahiplenmesi açısından Orta Doğu’nun Batı’ya en yakın ülkesi olmasıdır. Bu nedenle Türkiye’nin, adına “Genişletilmiş Ortadoğu” denen coğrafyadaki Müslüman ülkelere model ve lider ülke olarak lanse edilmesi gayretine gidilmiştir. Bu görüş hem AB, hem de ABD tarafından benimsenmektedir.

Bu görüşün benimsenmesinin nihai bölgesel ve küresel amacı, Türkiye’nin (özellikle AB tarafından) Müslüman ülkelerin halklarına örnek gösterilip, bir gün siz de daha iyi bir yaşam tarzı için AB’ye üye olabilirsiniz mesajını vererek (Şahin, 2004: 2), bölgede marjinal eğilimlerin gelişmesine engel olmak, teokratik ve diktatör yönetimlerin yerini daha ılımlı ve demokratik yönetimlerin almasını sağlamak, buna bağlı olarak serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği, insan hakları ve hukukun üstünlüğü anlayışının yerleşikleştiği; kısaca Batı değerlerinin benimsendiği bir Orta Doğu inşa etmektir (Şahin, 2004: 2). Böyle bir Orta Doğu, “yeni güvenlik stratejisi” çerçevesinde ABD’nin işine gelmektedir. Çünkü kendisinin yapmak istediği de budur: Serbest piyasa ekonomileri yaratarak, buraları birer yeni pazara dönüştürmek ve böylece bu bölgeleri Amerikan menfaatleri gereği kontrol altında tutmak. AB açısından ise, Batı değerlerinin Müslüman ülkelerde tesis edilmesi bölgenin istikrara kavuşturulması, yeni bir pazarın yaratılması ve birlik menfaatlerinin gerçekleştirilebilmesi açısından çok önemlidir. Sonuç olarak, 17 Aralık’ı sadece AB’nin Türkiye’ye müzakere tarihi verme kararı aldığı tarih olarak değerlendirmek, dar bir bakış açısı ile güdük bir değerlendirme yapmak olur. Burada yapılan hesap “Büyük Orta Doğu Projesi”nde bölgesel ortak olarak Türkiye’nin uzun vadeli ve tam desteğini sağlamaktır. Bu bağlamda Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin 2014’ten önce gerçekleşeceği inancını taşıyanlar da vardır (Şahin, 2004: 2). AB açısından,

Türkiye'nin üyeliğinin BOP dışında getirileri de olacaktır. AB'nin kapalı bir Hristiyan kulübü olmadığını kanıtlama fırsatı sağlaması, Batı/ Hristiyan Dünyası ile Doğu/İslam Dünyası arasındaki kopukluğun düzelmesine ve son zamanlarda hararetle gündeme taşınan “medeniyetlerin savaşı” senaryolarının ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca, AB'nin dünya politikasının temeline oturtmaya çalıştığı “askeri güç (sert güç)” yerine “yumuşak gücü”nü geliştirmesine de yardımcı olacaktır. Öte yandan coğrafi ve kültürel yakınlık dolayısıyla Türkiye'nin Orta Doğu, Orta Asya, Güney Kafkasya ve Akdeniz'deki jeo-stratejik konumu düşünüldüğünde bu bölgelerde AB'nin ağırlığının artmasına katkısı olacaktır. Ayrıca, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası çerçevesinde Türkiye'nin askeri gücü de Avrupa için önemli bir kazanımdır. Türkiye, sahip olduğu kalabalık nüfusu ile önemli bir pazar oluşturabilir. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı, ABD'nin “enerji kaynaklarını ve nakil güzergahlarını kontrol eden dünyayı kontrol eder” stratejisi ile beraber düşünüldüğünde Türkiye'nin enerji alanında önemli bir stratejik transit geçiş bölgesi haline geleceğidir (Göral, 2004: 1). Daha geniş bir perspektifle, Avrupa Birliği'nin, siyasi ve ekonomik başarısının anahtarı bir boyutuyla yahut kısmen çevre bölgelerdeki yani Akdeniz, birliğe üye olmayan Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Avrasya'daki istikrardır. AB de bunun idrakindedir. Ve Türkiye, AB Çevre Bölgesi'nde yer alan görece istikrarlı ve uzun süreden beri Batı güvenlik sistemine bağlı birkaç ülkeden biridir. Daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye, Avrupa'yı Ortadoğu, Trans-Kafkasya ve Orta Asya'ya bağlayan ticaret, ulaşım ve enerji yollarının oluşturulmasında önemli bir role sahiptir. İstikrarsız bir Türkiye, özellikle terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığının uluslar arasılaştığı bir dönemde, çevresindeki bölgelere de istikrarsızlık yayan ve Avrupa'nın bu bölgelerle olan bağlantısını kesen bir güç olma imkanına sahip olacaktır. Tüm bu veriler beraber değerlendirildiğinde Avrupa'nın bu bölgelere ulaşması, nüfuz alanı olarak görmesi bağlamında Türkiye'nin AB'ye üyeliği hayati bir öneme sahiptir (Göral, 2004: 1).

c) Rusya ile ilişkiler:

Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin tarihsel seyrine ilgili bölümde değinilmiş olması münasebetiyle burada kısa bir özet ile yetinilecektir. İki ülke arasındaki ilişkiler, cumhuriyetin ilk dönemlerinde Atatürk ile Lenin arasında inşa edilmiş olan kişisel diyalog dolayısıyla sorunsuz bir seyir izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin tarafsızlığını koruma politikası dolayısıyla ikili ilişkilerde bu dönemde de sorun yaşanmamıştır. Soğuk Savaş Döneminde, iki kutuplu dünyada Batı Bloğu yanlısı bir politika belirleyen Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş dengeleri çerçevesinde gelişmiştir. Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte Orta Asya, Kafkaslar, Orta Doğu ve buralara bağlı olarak Rusya ile ilişkiler de yeniden gözden geçirilmiş, çok boyutlu ve karşılıklı menfaat ilişkisine dayalı ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır (Hatipoğlu, 2005: 142). Çünkü Rusya, Orta Doğu'daki bölgesel dengelerle ve bu dengelerin kıtasal ve küresel sonuçları ile doğrudan ilgili bir devlettir (Davutoğlu, 2003: 352). Bölgeye, Arap-İsrail ihtilafı ve enerji (petrol) kaynakları penceresinden bakan Rusya (Varol, 2004: 104), bölge politikalarını sahip olduğu tarihsel derinlik ışığında ve hem Asya hem de Avrupa stratejik parametrelerini de göz önünde bulundurarak geliştirmek zorundadır. Hali hazırda iki önemli bölgesel güç olan Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin bölgesel ve Küresel politikalarını etkilemektedir. Gelecekte de aynı konumu muhafaza edeceği öngörülmektedir (Hatipoğlu, 2005: 137). Burada, Rusya ile ilişkilerin stratejik arka planı, psikolojik boyutları, temel dinamikleri ve 11 Eylül 2001 sonrası dönemdeki seyri incelenecek ve Türkiye'nin özelde (bölgesel) Orta Doğu, genelde küresel (ABD ve AB ile ilişkilerine) politikalarına etkileri üzerinde durulacaktır.

3 Ekim 2005 tarihinde AB ile üyelik müzakerelerine başlayacak olan Türkiye'yi dış politikada zorlu bir dönem beklemektedir. Zira, AB ile uyumlaştırma sürecinde, Türkiye bir taraftan içeride siyasi, ekonomik ve sosyal yapısını, diğer taraftan dış politikasını gözden geçirmek durumundadır. Türkiye, önümüzdeki dönem perspektifinden bakıldığında bölgesel politikalarını, AB ve ABD ile ilişkileri üzerinde yaratacağı sonuçları gözetmeden belirleyemeyecektir (Hatipoğlu, 2005: 137). Yeni dönemde Türkiye'nin öncelikli dış politika hedefi, AB'ye tam üyeliğidir.

AB'ye üyelik konusunda Türkiye'nin önünü açacak gelişmelerden biri de Türkiye'nin bölgesinde güçlü ve itibarlı bir ülke olmasıdır (Hatipoğlu, 2005: 138). Türkiye'nin bu vizyonu yakalamasının yolu, politikalarını belirlerken bölgesel ve küresel dengelerin gözetilerek muteber adımlar atması, çok yönlü ve kalıcı politikalar üretebilmesidir.

Türkiye ile Rusya'nın ortak sayılabilecek bir özelliği, her iki ülkenin de hem Asyalı hem Avrupalı yanlarının olması ve bunun yanında hem coğrafi hem de siyasi kültür açısından Avrupa'ya aidiyetlerinin tartışmalı olmasıdır (Hatipoğlu, 2005: 139). Bu sebeple, özellikle Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerin gerildiği dönemlerde Asyalı yanını ortaya çıkararak Orta Asya, Kafkaslar, Rusya ve Orta Doğu ile ilişkilerini Avrupa'ya bir alternatif olarak öne sürmektedir. Oysa, paralel yürütülebilecek ilişkilerin alternatif ilişkiler gibi değerlendirilip birbirlerine karşı kullanılması Türkiye'nin menfaatlerine uygun bir tutum olduğu söylenemez (Hatipoğlu, 2005: 138). Rusya ile ilişkiler de bu bağlamda değerlendirildiği taktirde her iki taraf ve hatta üçüncü taraf da bu ilişkilerden sağlanması gereken faydaya ulaşmak bir tarafa, bugün bulunulan yerden daha kötü bir konumda olabilirler. Fakat Rusya, Türkiye ile karşılaştırıldığında gerek ABD, gerekse AB karşısında ve bölgesel politikalarda daha iradeli ve inisiyatifli elinde bulunduran bir profil çizmektedir. Bunda AB ile bir üyelik beklentisi olmadan ilişki kuruyor olması, ABD ve Orta Doğu'ya karşı tarihsel imajı ile bağımsız kişisel politikalar belirleyebilmesi etkilidir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, önümüzdeki dönemde Türkiye, dış politikada AB'ye üyelik hedefine odaklanacaktır. Diğer bölgesel politikalarda bu hedefe ters düşmediği, en azından halel getirmediği sürece yürütülebileceklerdir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, 1990'lı yıllarda, İran ve Ermenistan ile ittifak anlayışına odaklanarak görece tek düze ilişkiler geliştiren ve ABD'nin bölgesel politikalarını ve muhtemel ittifak yapılarını dengelemeye çalışan Rusya 2000'li yıllarda çok boyutlu ve karmaşık ilişkiler kurma ve menfaatlerini çeşitlendirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye ile de enerji, ekonomi ve askeri alanlarda ilişkiler geliştirmiştir.

Türkiye, bahsedildiği gibi bölge devletleri ile istikrarlı, karşılıklı bağımlılık prensibine dayalı bölgesel ve küresel dengelerle uyumlu ve bu dengelerde etkili olabilecek bağlar kurduğu oranda bölge ve dünya politikalarında kilit, merkez, köprü,

model ülke olabilme şansı yakalar. Rusya, bu anlamda Türkiye tarafından ehemmiyetle ve hassasiyetle üzerinde durulması gereken bölgesel ve küresel dengelerdeki ağırlığı yadsınamayacak küresel bir güçtür.

ABD ve AB'nin Orta Doğu'ya yönelik ortak kaygıları Batı değerlerinin, Müslüman Orta Doğu'da tesis edilebilmesidir. Bu konuda AB ve ABD farklı yöntemler kullanmaktadırlar. AB'nin eliyle “yumuşak güç” (yılda yaklaşık olarak 2.5 milyar Euro'yu bulan maliyetli sosyal dönüşüm programları) kullanılırken, ABD eliyle “sert güç” kullanılarak (Afganistan ve Irak işgallerinde olduğu gibi) Batı değerlerinin tesis edilmeye çalışılmasıdır. Görüldüğü üzere, ortak çıkarlara ve tarihsel derinliği olan transatlantik bağa rağmen bu ikilinin üzerinde anlaşılmadığı konu, ortak hedefe ulaşmak için kullanılacak yöntem konusundadır. Bu yöntem farklılığı ABD'nin Afganistan ve Irak işgallerinde AB'den (ve dünya kamuoyundan) umduğu desteği bulamamasına ve dolayısıyla ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Bu gerginliğin, diğer ikili ilişkilerden farklı olarak ayan beyan su yüzüne çıkarılamamasının sebebi ise yukarıda bahsedilen pragmatik ve tarihsel bağdır. Bu noktadan sonra mevcut dengelerde ciddi bir değişim olmadığı sürece ABD-AB ilişkileri eskisi gibi olmayacaktır. Ancak, her iki tarafın da birbirine olan ihtiyacının bitmeyeceği de herkesçe malumdur. Asya'da büyüyen Çin ve Rusya hem AB hem de ABD'de (ortak) endişelere sebep olmaktadır (Kuloğlu, 2005: 3). AB'nin doğuya doğru genişlemesini sürdürmesi sonucunda AB'nin doğu sınırının kuzeyden güneye Rusya, Ukrayna ve Türkiye hattına kadar uzanması ihtimali TR-ABD, TR-Rusya ve Rusya-ABD ilişkilerini Avrasya dengelerinin önemli siyasi ve stratejik unsurları haline dönüştürecektir. Bu çerçevede AB'nin doğu sınırlarında NATO üyesi olmakla birlikte AB üyesi olmayan tek ülkenin Türkiye olacak olması Türkiye'yi ABD-Rusya-AB dengelerinin etkileşim alanına sokacaktır. AB ve NATO üyelerinden oluşan Batı bloğunun önümüzdeki dönemde yaşayacağı en ciddi iç çelişkilerinden birisi Türkiye'nin bu özel konumu olacaktır. Bu durum da NATO üyesi olmakla beraber AB üyesi olmayan Türkiye ile ABD'yi bölgesel ve küresel politikalarda benzer tavırlar almaya sevk edebilir (Davutoğlu, 2003: 235). Böyle bir manzaranınsa AB'nin görmek istediği manzara olmadığı mutlak bir gerçekliktir.

Öte yandan son yıllarda yüksek büyüme hızıyla dikkatleri çeken Çin, küresel politikalarda her geçen gün daha fazla söz sahibi olma iddiasındadır. Çin'in bugün

dünya nüfusunun neredeyse dörtte birine sahip olduğu ve bununla beraber tarihsel derinliğe sahip devlet yapısı ile yükselen ekonomik ve siyasi gücü göz önünde bulundurulduğunda özellikle ABD’de ciddi endişelere sebep olan bir aktördür. Önümüzdeki dönemde Çin’in küresel ve bölgesel politikalarda daha fazla söz sahibi olması muhtemel bir gelişme olarak addedilmekle beraber mevcut hegemonik güçlerde bir tehdit unsuru olarak algılanması olağandır.

3. Bölgesel Devletlerle İlişkilerin Türkiye’nin Orta Doğu Politikasına Etkisi:

Bu başlık altında Orta Doğu’daki bölge devletlerinin Türkiye ile ilişkileri ve bu ilişkilerin Türkiye’nin özelde Orta Doğu, genelde genel dış politikası üzerine etkileri üzerinde durulmaya çalışılacaktır. İlişkilerin tarihsel seyrine daha önce de ilgili bölümlerde değinildi. Bu başlık altında özellikle 11 Eylül sonrası dönem üzerinde durulacaktır. Orta Doğu’nun kendisine münhasır yapısı ve devlet yapıları dolayısıyla tek tek bütün Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin incelenmesi yerine Orta Doğu’daki dengelerin oluşmasında ağırlıkları daha belirgin hissedilen devletler ile ilişkiler incelenecektir. Bu bağlamda, İran ve Suriye ile ilişkilerin incelenmesi yeterli olacaktır. İsrail ile ilişkiler ise “Büyük Orta Doğu Projesi (ABD-İsrail) ve Türkiye” başlığı altında incelenecektir.

a) İran ile İlişkiler:

İran ile ilişkiler ilgili bölümde 11 Eylül 2001’e kadar olan dönem için incelendi. Bu başlık altında ağırlıklı olarak bu tarihten sonraki süreçte yaşanan somut gelişmeler ve bu gelişmelerin zeminini oluşturan psikolojik arka plan incelenmeye çalışılacaktır. Mevcut gelişmelere zemin hazırlamasının yanı sıra yakın gelecekte ortaya konacak irade ve tavrın öngörülebilmesi anlamında bu çalışmaya ışık tutacak olması münasebetiyle politikanın psikolojik altyapı boyutu özel bir önem taşımaktadır.

Türk-İran ilişkilerinin son yıllardaki seyrini belirleyen başlıca konular, İki ülke arasındaki rejim farklılığı, Orta Asya ve Kafkasya’da çatışan çıkarlar, ABD ve İsrail ile ilişkiler; Orta Doğu’daki mevcut durum (Afganistan ve Irak’ın işgali) ve Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması arzusu ile Irak’ın geleceği ile ilgili nispeten ortak kaygılar, her geçen gün gelişen ekonomik ilişkiler: Türk şirketlerin İran’daki yatırımları ve Türkiye’nin İran’dan doğal gaz alımı şeklinde sıralanabilir. Mezhep farklılığına rağmen ortak İslam kimliği ve her iki ülkenin iç politik ortamları dolaylı olarak (kamuoyları vasıtası ile) ikili ilişkilerde önemli rol oynamaktadır (Aras, 2004b: 1). Sahip olduğu jeopolitik konumu, doğal kaynakları, nüfus gücü, tarihsel ve kültürel birikimi ile ideolojik tutumu nedeniyle (Uygur, 2004: 1) İran ile ilişkiler Türkiye’nin dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Türkiye açısından bakıldığında zaman zaman İran’ın, bir Orta Doğu ülkesi olmasının yanı sıra bir Kafkas ve Orta Asya ülkesi de olması ikili ilişkileri nüfuz alanı ve derecesi ile doğru orantılı olarak daha da önemli hale getirmektedir. Öte yandan 11 Eylül Saldırıları sonrasında ABD’nin ortaya koyduğu yeni güvenlik stratejisi çerçevesinde gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak işgalleri dolayısıyla Orta Doğu’nun içinde bulunduğu karmaşık durum ve yine ABD’nin Suriye ve İran’a yönelik tehditlerini gün geçtikçe artırması söz konusu ülke/ülkeler ile olan ilişkilerin hassaslaşması ve özel bir önem kazanmasına yol açmıştır. Zira Afganistan ile başlayıp Irak ile boyutlanan Suriye ve İran’ı da içine alacak olan çerçeve ABD için vazgeçilmez hedef ülkeler olarak önem arz etmektedir. Bu çerçeve Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)’nin öncelikli sayılan jeopolitik odaklı güvenlik hattıdır. Avrasya egemenliğinde ön cephe (Hacısalıhoğlu, 2005: 26).

İran, 11 Eylül saldırılarından sonra, ABD tarafından Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “şer eksen” olarak tanımlanmıştır. ABD’nin Irak İşgalinden sonra uluslararası kamuoyunun gözleri İran’a (ve Suriye’ye) çevrilmiştir (Tansi, 2005: 31). Her ne kadar işgal sonrasında bizzat ABD ve ABD güdümündeki BM (Aydoğan, 2003) yetkililerince dahi yalanlanmış olsa da İran için de Irak işgali için kullanılan bahaneye başvurulmaktadır: uluslararası kitle güvenliğini tehdit eden silahlar bulundurmak veya geliştirmek : Irak için Kitle İmha Silahları bulundurduğu iddia edilmişti, bu gün ise İran için Nükleer Silah ürettiği iddia edilmektedir. İran’ın El Kaide mensuplarının İran üzerinden geçiş yapmalarına göz yumduğu iddiası ise somut gerekçelere dayandırılmamıştır (Tansi, 2005: 31). ABD’nin İran (ve Suriye)

aleyhinde yaptırımlar uygulamaları hususunda dünya kamuoyundan beklentileri karşılık bulmamıştır. ABD Başkanı Bush, Rusya Devlet Başkanı Putin ve AB üyelerinin devlet erkanı ile defalarca bir araya gelerek mevcut Irak işgali ve tasarlanan İran (ve Suriye) işgali hususunda bu muhataplarından da aradığı desteği bulamamıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin, nükleer çalışmalar yapmak bir devletin tekelinde olmamalıdır, gibi bir açıklama yaparak ABD'nin İran'a müdahalesini desteklemeyeceğini açıkça beyan etmiştir (Ogan, 2005: 2; www.ntvmsnbc.com). AB ülkeleri ise Orta Doğu'daki dönüşüm için öngördükleri “yumuşak güç” stratejisi ve İran ile aralarında var olan ticari ilişkiler dolayısıyla ABD'nin İran'a müdahalesini meşru bir zemine oturtulması gerektiği münasebetiyle ve ayrıca tarz açısından desteklememektedirler. Ancak İran, bugün itibarıyla ABD'nin işgali altında bulunan Afganistan ve Irak'ın arasında yer almaktadır. Dolayısıyla ABD çıkarları açısından stratejik bir noktada bulunmaktadır. Bu konumu sebebiyle de ABD, yetkilileri ağzıyla İran'a diplomasi dışında yaptırımlar uygulanacağını sinyallerini vermektedir (Tansi, 2005: 31). Zira ABD, küresel sistemle zayıf bağlara sahip olan İran'ın nükleer silahlara sahip olmasının bugün olmasa bile gelecekte İran'a müdahaleyi imkansızlaştıracağını; İran ise bu tür bir donanımın ABD'nin muhtemel bir saldırısı için emin bir kalkan olacağını idrakindedir (Hacısalıhoğlu, 2005: 29). İki tarafın ısrarcı tutumlarının alt yapısında bu düşünceler yatmaktadır.

ABD'nin İran'ı düşman ilan etmesinin temelinde görünen mezkur tehditlerin yanında, “Güney Kafkasya'da Türkiye-ABD eksenine karşı, Rusya-İran ekseninin” (Tansi, 2005: 32) oluşabileceği kaygısı da yatmaktadır. Rusya ile İran arasındaki nükleer enerji ve askeri merkezli ilişkiler (Ogan, 2005: 2) de bu savı desteklemektedir. Küresel dengelerin oluşmasında etkinliğini her geçen gün arttırmak isteyen Çin'in de bu eksene dahil olması halinde ABD eksenine zora girecek ve neticede iki kutuplu bir küresel dengenin ortaya çıkması söz konusu olabilir. Hatta AB de bu konjonktürde üçüncü kutup olma iddiasında olacaktır. Elbette ki bu manzara ABD'nin görmeyi arzuladığı manzaradan çok uzaktadır.

İran'ın ABD stratejisi açısından oluşturduğu en ciddi tehlikelerden biri de mezhepsel birlik dolayısıyla Irak'taki Şiiiler üzerinde sahip olduğu nüfuzu ABD ve ABD'nin kurmaya çalıştığı dengeler aleyhine kullanma ihtimalidir. Körfez güvenliği de ABD'nin Irak ve Orta Doğu'daki stratejik çıkarları açısından ciddi bir konudur.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin Orta Doğu'daki stratejik çıkarlarının bekası için İran'ı ciddi bir şekilde izlemesi ve kontrol altında tutmak istemesi gayet olağan bir tepki yahut stratejidir. Türkiye'nin bu denklemdeki yeri ise, Soğuk Savaş sona ermiş olmasına ve oluşan yeni dengelere rağmen Türkiye'nin hala Batı ittifakı içinde yer alması ve Batı ittifakı içinde de 1 Mart 2003 tezkeresinin reddine rağmen ABD ile daha yakın müttefik olmasıdır. Bu bağlamda Türkiye-İran ilişkileri başlığı altında ABD'nin İran stratejisine bu denli geniş bir şekilde yer verilmesi anlaşılabilir.

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde sözü edilen sorunlara karşın genellikle pragmatizm ve sağduyu egemen olmaktadır. Bu tutum son zamanlarda, özellikle halen iktidarda bulunan tek parti hükümeti döneminde daha da belirginleşmiştir. Bu belirginleşmeyi olumlu yönde etkileyen karşı gelişme de İran'daki liberalleşme eğilimidir. Örneğin Türkiye doğalgaza ihtiyaç duymakta ve bu konuda Rusya'ya olan bağımlılığını bir alternatifsizlikten kurtarmak düşüncesi ile kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. Bu çerçevede 2001 senesinde İran ile mutabakata varmıştır. Türkiye İran'ı önemli bir pazar ve Orta Asya'ya transit geçiş yolu olarak görmektedir. Aynı şekilde İran açısından da Türkiye Batıya açılan bir kapı niteliğindedir. İki ülke karşılıklı ekonomik, kültürel ve siyasi diyaloglarını geliştirmek düşüncesi içindedir. Eğer İran'da siyasi sistemin liberalleşme süreci devam ederse, AB'nin de arzuladığı bu gelişme İran'ın uluslar arası sisteme dahil olması ve tabii ki Türk İran ilişkilerinde de pragmatizmin hakim olduğu ve iki ülke tarafından paylaşılan ortak çıkarların hedef edinildiği sorunsuz bir döneme girilebilir. İki güçlü bölgesel aktör olan Türkiye ve İran'ın bölgelerinde güçlü, istikrarlı ve çevre ülkelerle iyi ilişkiler kuran bir konuma gelmeleri; diğer bölgesel ve küresel güçlerle birlikte, karşılıklı menfaatler çerçevesinde, birbirleriyle uyumlu politikalar geliştirmeleri, bölgesel ve küresel sistem içinde sorunsuz bir şekilde yer almalarına, hem bölgesel hem küresel dengelerin belirlenmesinde daha fazla söz sahibi olmalarına zemin hazırlayacaktır. Bu manzara Orta Doğu'da istikrar, güven ve huzur ortamının tesisi çabaları için ciddi bir güven kaynağı teşkil edecektir.

b) Suriye ile İlişkiler:

Türkiye'nin Suriye'ye karşı resmi politikası, son yıllara kadar bilinçli bir uzaklaşma ve kontrollü bir gerilim olarak tanımlanabilir (Aras, 2005: 1). Türkiye, 2000 yılından sonra, daha belirgin bir şekilde 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında, bölgesel ve global etkinliğini artırabilmek için küresel ve bölgesel sistem içinde manevra kabiliyetini genişletici esnek ve aktif diplomasiye dayalı bir dış politika anlayışı uygulamaya koymuştur (Atlıoğlu, 2005: 1). Suriye ile ilişkiler özelinde de ilişkilerin olağanlaşması sürecine girilmiştir. Tutum değişikliğinin en açık göstergesi ise yoğun diplomasi trafiği ve diğer ülkelerle daha önce alışık olmadığımız sıklık ve çeşitlilikte gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler olarak göze çarpmaktadır. Bu politik anlayışının olumlu sonuçlar doğurabilmesi için bu bağlamda amaçlanan şey ya da daha doğru bir ifade ile yapılması gereken öncelikle sınır komşularla sorunların en alt seviyeye indirilip, güven ve işbirliğine dayalı siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler ve ittifaklar oluşturmaktır (Atlıoğlu, 2005: 1).

Türkiye-Suriye ilişkilerini şekillendiren en önemli üç sorun, tarihsel bir derinlik taşıyan Hatay Sorunu, özellikle GAP projesi sonrasında belirginleşen ve belli bir dönem boyunca sürekli bir gerginlik sebebi olan su sorunu ve 20. yüzyılın son yirmi yılında ortaya çıkan PKK'nın Suriye tarafından desteklenmesinden kaynaklanan güvenlik sorunu (Atlıoğlu, 2005: 1) ve İsrail ile Türkiye ilişkilerinin gelişmesi olmuştur (Aras, 2005: 1). İkili ilişkiler, 1998'de imzalanan Adana Mutabakatı ve Öcalan'ın sınır dışı edilmesi ve 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümünden sonra hızlı bir yaklaşma sürecine girdi (Atlıoğlu, 2005: 1). Siyasi, ekonomik ve kültürel boyut taşımakla beraber aslında “iyi komşuluk ve karşılıklı ortak çıkar oluşturma” stratejisine dayanan yaklaşma Beşşar Esad döneminde boyut kazanmıştır. Türkiye'deki 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında oluşan siyasi harita bu yaklaşmayı desteklemiş ve Türkiye açısından pragmatik olarak değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlayan ve iki ülkenin yaklaşmasını sağlayan en önemli dış etken ise ABD'nin Irak işgali ve Orta Doğu'ya karşı uyguladığı dış politika anlayışıdır (Aras, 2005: 1).

Bölge politikası İsrail'in çıkarlarıyla paralellik gösteren ABD, Golan Tepeleri'nin İsrail tarafından işgali konusunda sesini çıkarmazken Lübnan'daki Suriye askeri güçleri konusunu sürekli gündemde tutmuş, Suriye'ye bu yönde baskı yapılması hususunda tüm dünyayı yönlendirme çabasına girmiştir (Aras, 2005: 1). Nihayet, Suriye'nin Lübnan'daki askerlerini çekme kararı almasını sağlamıştır. Bu karar Suriye'nin daha ihtiyatlı davrandığı bir sürece girmesine, küresel ve bölgesel sistemlere dahil olma konusunda daha istekli davranmasını bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır. Zira ABD'nin Suriye'yi hedef alan politikaları devamlılık arz edeceğe benzemektedir:

“12 Aralık 2003'te Başkan Bush tarafından imzalanan ‘Suriye'nin Sorgulanması ve Lübnan'ın Saygınlığı Yasası’ ile başlayan siyasi ve ekonomik baskı politikası, 2004 yılı içinde kesintiye uğramadan devam etmiştir. Mayıs ayında uzun zamandır beklenen Suriye'ye karşı ekonomik ambargo ABD tarafından uygulamaya konuldu. Bu arada Irak'ın kitle imha silahlarının Suriye'de saklandığına ve Suriye'nin Sudan hükümetiyle ortak biyolojik silah denemesi yaptığına dair iddialar gerginliği tırmandırdı. Son olarak Eylül 2004'te, Birleşmiş Milletler'de ABD ve Fransa'nın önerisi, Almanya ve İngiltere'nin desteğiyle ‘Lübnan'a yabancı güçlerin müdahalesini kınayan’ bir karar tasarısı onaylandı. Bu tasarıda Suriye'nin adı geçmese de hedef alınan ülke Suriye idi” (Aras, 2005: 1).

ABD, 2003 yılında gerçekleştirdiği Irak İşgali sonrasında gerekirse “askeri müdahaleyle demokratikleştirilmesi” gereken ülkeler olarak Suriye'yi (Atlıoğlu, 2005: 1) ve İran'ı göstermiştir. Ancak öncelikli hedef Suriye'dir. ABD'nin iddiasına göre kitle imha silahlarına sahip olan, terörizmi ve Irak'taki direnişçileri destekleyerek bölgede istikrarsızlık yaratan Suriye, dünya güvenliği için önleyici saldırılarla etkisiz hale getirilmesi gereken ciddi bir tehdit kaynağıdır. Bu iddialara rağmen dünya kamuoyu bunun doğru olmadığını farkındadır. ABD'nin asıl kaygısı, dünya güvenliği değil, Orta Doğu'daki ulusal çıkarları ve bu bağlamda Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)'nin bekasıdır.

Mevcut konjonktür Suriye'yi uluslararası alanda yalnızlık içine düşürdü ve yeni ittifaklar aramaya sevk etti. Suriye için Arap ülkeleri, Türkiye ve Avrupa Birliği en uygun siyasi ve ekonomik ortaklık kurulabilecek uluslararası aktörler olarak gözükmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile ilişkilerinin önemi daha da artmaktadır. İki

ülke arasındaki ilişkilerin seyrinin bahsedilen şekilde yükselen bir seyir izlemesinin sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür: (1) Bahsedilen sorunların (su sorunu ve PKK) nispeten çözülmüş olması, (2) iki ülke arasında var olan tarihi ve kültürel birliktelik ile coğrafi yakınlıktan kaynaklanan siyasi ve ekonomik potansiyel, (3) Irak işgali sonrası bölgede oluşan ortak tehdit algılamaları (Irak'ın toprak bütünlüğü ve Kürt Meselesi), (4) Türkiye-İsrail ilişkilerinde Müslüman Orta Doğu'yu tatmin edici bir tavrın gelişmeye başlaması, (5) Türkiye'nin dış politikasında son zamanlarda ortaya çıkan tarz değişimi ve Orta Doğu özelinde bu değişimin sembolü, dönüm noktası olan 1 Mart 2003 Tezkeresinin reddedilmesinin yarattığı güven.

Türkiye Suriye ilişkileri; tıpkı İran ile ilişkilerde olduğu gibi özellikle Suriye'nin küresel düzene entegre olması, en azından küresel aktörler nezdinde ABD stratejisi dışında, diplomatik yollarla evrilmesi ve diyalog kurulması mümkün olan ve hatta gerekli olan bir Orta Doğu ülkesi olarak kabulü anlamında önemlidir. Bölgede istikrarın tesis edilmesi ve devamlılaştırılması Irak işgali sonrasında özellikle Türkiye-İran-Suriye ilişkilerinde yakalanacak dengeye bağlıdır. Batı ile müttefik olması dolayısıyla da bu denklemin en ağır basan unsuru Türkiye'dir. Suriye ve İran da bu denklemin farkına varmalıdır. Bu ülkeler arasındaki ilişkilerin yükselen trendi ve son gelişmeler bu anlamda umut vericidir.

ABD, Suriye ve İran üzerinden bir yandan gelişmeye başlayan Rusya, Çin İran ekseninin önünü kesmeyi amaçlamakta, öte yandan Almanya ve Fransa nezdinde AB'nin Orta doğu ve Orta Asya ile bağları zayıflatılmaya çalışılmaktadır. Böylece hem Rusya ve Çin'in, kendisinin (ABD) tek kutuplu dünya stratejisine karşı duruşunu; AB'nin ise tarz eleştirisini kırmak istemektedir. Suriye ve İran, tıpkı Irak örneğinde olduğu gibi “sert güç” kullanımı ile ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları için bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılmış olacaktır. Sahip olduğu jeopolitik konumu, coğrafi derinliği, toplumsal dokusu, tarihsel birikimi, köklü devlet geleneği, nüfusu, askeri gücü, nükleer birikimi ve uluslar arası ilişkileri ile kendine güveni gelişkin olan İran bu süreçte kilit ülke konumundadır (Hacısalıhoğlu, 2005: 29). Bu bağlamda her ne kadar ABD tarafından askeri müdahale ile düzeltilmesi gereken sıradaki ülke olarak işaret edilse de Suriye (Atlıoğlu, 2005: 1) ikinci planda kalmaktadır.

Özellikle 20. yüzyıl çerçevesinde bakıldığı zaman, Orta Doğu jeopolitiğinin en temel coğrafi ve tarihi denge mekanizmasını Mısır-Türkiye-İran hassas dengesinde aramak gerekir (Davutoğlu, 2003: 353-354). Her ne kadar Mısır'ın Orta Doğu dengelerindeki tarihsel ağırlığını göz ardı etmemiz mümkün değilse de çalışmamızın odağında Büyük Orta Doğu Projesi'nin bulunması, projenin ve buna bağlı olarak küresel dengeleri belirleyici konumda olan ABD politikalarının Irak işgali, İran ve Suriye'nin demokratikleştirilmesi sorunlarına odaklanmış olması dolayısıyla günümüzde Mısır, bu etkinliğini koruyamamıştır. Bu sebeple bu çalışmada da incelenmesine gerek görülmemiştir.

4. Büyük Orta Doğu Projesi, ABD, İsrail ve Türkiye:

Bu başlık altında bu çalışmanın temel taşlarından birini teşkil eden Büyük Orta Doğu Projesi (BOP), bu projenin Türkiye'ye ve Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasına etkileri incelenecektir. Bu yapılırken projenin küresel ve bölgesel mimarları ve aynı zamanda öncelikli stratejik ortaklar olan ABD ile İsrail'in BOP bağlamı ilişkilerinin incelenmesi doğal bir zorunluluk olarak belirecektir. Bu bağlamda öncelikle BOP nedir, BOP'a stratejik zemin teşkil eden coğrafyanın sınırları neresidir, ve Orta Doğu'nun bir başka deyişle İslam coğrafyasının bu projeye stratejik merkez tayin edilmesinin sebepleri nelerdir, sorularına cevap verilmeye çalışılacaktır. Akabinde bu proje ile amaçlanan sonuç ve Türkiye'nin bu denklemler içindeki yeri araştırılacaktır.

BOP, ABD Başkanı Bush tarafından ilk olarak 2003 yılının Kasım ayında, "Büyük Orta Doğu'ya özgürlük, demokrasi ve refahın getirilmesinin yeni dönemin stratejisi olarak benimsendiğinin açıklanması ile başlamıştır (Dağcı, 2004: 34). ABD'nin yeni dönemde Orta Doğu'ya özgürlük, demokrasi ve refah taşınmaya gerek duymasının temelinde değişen tehdit algılamaları veya yeni tehdit unsurlarının ortaya çıkması yatmaktadır. Bu tehdit unsurları öncelikli olarak terörizm, küresel terörizm, kitle imha silahlarıdır. ABD'nin gerçekte 11 Eylül saldırıları ile temel bağlantısı bulunmayan yeni dönem stratejisinin hareket noktası terörizmle ve kitle imha silahlarının yayılması ile mücadeledir. Bu mücadele bazında, demokrasiyi engelleyen

ve terörizmi teşvik eden Orta Doğu'daki totaliter rejimler demokrasi, özgürlük ve refahın yaygınlaştırılması yoluyla ıslah edilmeli, gerekirse “sert güç kullanımı” ile devre dışı bırakılmalıdır (Hacısalıhoğlu, 2005: 28). ABD'nin yeni dönem stratejisi, 11 Eylül saldırıları ile artık hiçbir meşruiyete dayandırılmasına gerek kalmayan ve her an herkesi vurabilecek askeri kapasiteyle de desteklenmesini haklılık zemini yaratıyordu (Pilger, 2003: 145). Zira özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında belirginleşen yeni tehdit algılamaları ve tehdit unsurları, sadece ABD'yi değil, tüm dünyayı endişelendirmektedir. Bu bağlamda BOP çerçevesinde öngörülen hedeflere ulaşmak için kullanılacak yöntem konusunda farklı görüşler söz konusu olsa da ABD'nin amacı, küresel düzeyde tasvip edilmekte ve desteklenmektedir. Bu konuda karşı tezler yadsınamayacak yoğunlukta savunulsa da en azından ABD tarafından tüm dünya kamuoyuna duyurulan enformasyon bu içeriktedir. Bu içerik bir taraftan BOP'un görünen sebeplerini ortaya koyarken diğer taraftan BOP çerçevesinde gerçekleştirilen politikaların (örneğin Irak'ın İşgali gibi) meşruiyet zeminini oluşturmaktadır.

Ancak BOP, ABD tarafından ortaya atılmış yeni ve orijinal bir proje değildir. AB'nin 1995'te “*Barcelona Süreci*” adı altında ortaya attığı; fakat gerekli askeri, politik ve stratejik yeteneklere sahip olmaması veya bu yetenekleri kullanamaması dolayısıyla uygulayamadığı “Geniş Orta Doğu Projesi” (GOP)’nden esinlenmiştir, hatta kopyalanmıştır (Oran, 2003: 136). Bu yönüyle BOP'un yeni bir proje olduğunun savunulması mümkün değildir. AB tarafından ortaya atılan projeyi teşkil eden birtakım önemli kavramların içi boşaltılmış, Amerika-İsrail menfaatlerine göre yeniden yorumlanmış ve Amerika'nın “Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)” olarak ortaya atılmıştır (Oran, 2003: 136). Bu projenin anlaşılabilmesi ve bu çalışma açısından müspet neticelere ulaşılabilmesi için bu bakışın temelinde yatan güdünün tahlil edilebilmesi gerekir: 12. yüzyıldan bu yana Ortadoğu'yla ilgilenen Batı Avrupa'nın bu ilgisi “dış ticaret” amaçlıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş mülahazalarıyla Orta Doğu ile ilgilenmeye başlayan ABD'nin yeni dönemde bölgeye duyduğu ilginin temelinde de iddia edildiği gibi “ulusal güvenlik” değil “ekonomik güvenlik” sorunu yatmaktadır (Dağcı, 2004: 34-39). Bu projenin, daha doğrusu Orta Doğu'ya yönelik yeni dönem ABD stratejisinin asıl odağının “ekonomi güvenliği” olduğu bazı istatistik verileriyle de desteklenerek Pilger tarafından da

savunulmaktadır (Pilger, 2003:117-187). Bu projenin *Barcelona Süreci*'nde ortaya atılan GOP'tan farklılaşan yanı, aynı zamanda bu projenin yumuşak karnını imliyor : BOP'ta 1995 *Barcelona süreci*'ndeki en önemli unsur elimine edilmiştir. Orta Doğu sorununun kalbi olan Filistin sorunuyla ilgili hiç bir çalışma yahut plan-program bulunmamaktadır (Oran, 2003: 137).

Gerçek amaçlarını gizlemek için bir örtü olarak kullanılan BOP'un (Kaynak ve Gürses, 2004) ABD tarafından dünya kamuoyuna deklare edilmiş olan mezkur amaçlarından ziyade gerçekte kısa, orta ve uzun vadeli üç amacı vardır :

“Kısa vadede amaç, bu bataklığı (Irak İşgali ile saplanan bataklık) NATO üzerinden müttefiklerine ciro etmektir. ... Orta vadeli amaç ise, ‘İsrail’in görünürdeki amaçlarına hizmet etmek’ ve bir de buradaki petrole müdahale etmek,⁶ ... Uzun vadeli amaç da Amerika’nın, şu anda hegemonluk açısından rakibi yokken, olası rakipleri beşiğinde boğma amacıdır (Oran, 2003: 138).”

Hegemon devlet, en az üç niteliğiyle; Ekonomisiyle, kültürü ve siyasetiyle ve askeri gücüyle dünyaya tek başına söz geçiren devlet olarak tanımlanabilir (Oran, 2003: 139). Tarihe bakıldığında zaman belli dönemlerde belli devletlerin dünyanın hegemon gücü oldukları ve fakat belli bir süre sonra bu üstünlüklerini yitirdikleri görülmektedir. Günümüzün hegemon gücü olan ABD de bu gerçeğin farkında olduğu için mevcut üstünlüğünü koruma ve devamlı kılma çabası içindedir. Bu bağlamda yeni yüzyılda küresel dengelerin ve ekonomi politığının anahtarı olan Orta Doğu'yu kontrol altında tutmak, aynı zamanda hegemonik gücün elde tutulmasını da sağlayacak olması açısından önemlidir. BOP içerdiği amaçların önem ve sürekliliği ile bağlantılı olarak sürekli bir projedir.

Daha önce salt coğrafi bir kavram olarak Orta Doğu'nun sınırları çizilmeye çalışılmıştı. Bu bağlamda farklı bakışlara, görüşlere yer verilmişti.⁷ Burada coğrafi olarak Orta Doğu'dan farklı olarak BOP'un kapsadığı jeostratejik coğrafi sınırlar

⁶ Benzer görüş için Bkz. Kaynak, Mahir. 2004. Sonuçlardan Sebeplere Sebeplerden Faillere, İstanbul: Timaş Yayınları

⁷ Bkz. yukarıda II. Bölüm, 2. Orta Doğunun Konumu ve Sınırları s. 10-12

çizilmeye çalışılacaktır. “Oldukça geniş bir coğrafyada bir çok ülkeyi” (Söylemez, 2004: 98) kapsayan bu sınırların belirlenmesi pek de kolay değildir. Bilinen sınırlar ve bilinen stratejilerin ötesinde BOP ve imlediği sınırlarla ilgili olarak spekülasyonlara ve komplo teorilerine varacak bir çok farklı görüş ortaya atılmaktadır. Bu belirlemelerden bir kaçını şu şekilde sıralayabiliriz: i- “Fas’tan Çin sınırına kadar 22 ülkenin yalnız rejimlerinin değil sınırlarının da değişeceği...” (Hacısalıhoğlu, 2005: 28) savına konu olan sınırlar; ii- Amerikan yüzyılı inşasına temel alan teşkil eden “Kuzey Afrika’dan Orta Asya’yı kapsayan...” (Ünüvar, 2004: 46) sınırlar; iii- 22 Arap ülkesi ve İran, Türkiye, İsrail, Pakistan ve Afganistan’ın yer aldığı...” (Alagöz, 2004: 75) coğrafya; iv- “Kuzey Afrika’dan Kafkaslar’a, Orta Asya’dan Güney Asya’ya uzanan geniş coğrafya...” (Karagül, 2003: 128); tanımları aşağı yukarı aynı alanı imlemekle beraber zikredilen son görüşün daha yerinde bir sınır önerdiği düşünülmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere burada dikkat çekilmesi gereken husus, coğrafi bir terim olarak Orta Doğu’nun sınırları ile BOP’un coğrafi zeminini teşkil eden sınırlar birbirinden farklıdır. 9-10 Haziran 2004 tarihinde düzenlenen G-8 zirvesinde Kuzey Afrika’nın da BOP’a dahil edilmesi bu farklılığı daha da belirginleştirmiştir.

“Enerji kaynaklarını kontrol eden dünyayı kontrol eder” sözleriyle deklare edilen yeni dönem ABD stratejisi açısından Orta Doğu’da bulunan sair zenginlikler bir yana sadece petrol kaynaklarının (dünya petrol rezervlerinin yaklaşık 2/3 ‘ü bu coğrafyada bulunmaktadır) ve sevkıyatının kontrolü uluslararası ekonomi-politik dengeler açısından çok büyük önem arz etmektedir. ABD’nin bölgeye yönelik politikalarını uygulayabilmesi için öncelikle uygun bir zeminin yaratılması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda ABD tarafından başı çekilen Batılı devletlerin, Soğuk Savaş sonrası dönemde İslam Dünyasını hedef alan yeni tehdit algılamaları ve bunun sonucu olarak İslam Dünyasının jeopolitik olarak küresel düzenin dışına itilmesi çabası, aslında arka planında jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik gerçekler olan bir tür stratejik pragmatizmin ürünüdür (Davutoğlu, 2003: 254). Cümlelerin ifade tarzından ve çalışmanın önceki bölümlerinde verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu bakışın temel teşkil ettiği pragmatizmin gölgesinde öncelikle ABD ve bölgedeki müttefiki İsrail bulunmaktadır. Diğer Batılı partnerleri de onları izlemektedirler. Yoksa içinde farklı yapılar ve ciddi çelişkiler

barındıran İslam Dünyası, bir bütün olarak bu gün ABD karşısında askeri, siyasi ve ekonomik bir karşı kutup oluşturma imkanına sahip değildir. Bilinen bu gerçeğe rağmen İslam Dünyasının hedef gösterilmesi bu coğrafyada gerçekleştirilen (Afganistan ve Irak İşgali) ve gerçekleştirilecek olan (olası Suriye ve İran müdahaleleri) uluslararası operasyonlara, bir başka deyişle BOP'a meşruiyet sağlamaya yönelik çabalar (Davutoğlu, 2003: 254). Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının (Afro-avasya anakıtasının⁸) merkezinde bulunan Orta Doğu, günümüzün rakipsiz küresel süper gücü olan ABD nezdinde bir çok yönden önem arz etmektedir: Barındırdığı enerji kaynakları, global ticaret yolları kavşağında bulunması, deniz yolları açısından stratejik boğazların burada bulunması dolayısıyla ekonomik ve politik egemenlik sağlamanın odak noktasıdır, Soğuk Savaş sonrası küresel dengeler açısından jeopolitik merkezdir, (Her ne kadar reel bir gerçekliği yansıtmasa da) yeni dönemde ABD'nin muhtemel rakiplerinin bu topraklarda olması (Hacısalıhoğlu, 2005:27), Yeni ve geniş bir pazar olması (Hacısalıhoğlu, 2005: 26-27; Dağcı, 2004: 35), Güvenliği sağlanması gereken İsrail ve üç büyük din tarafından kutsal sayılan toprakların burada olması (Dağcı, 2004: 35), “Enerji kaynaklarını kontrol eden dünyayı kontrol eder” düsturundan hareketle yeni dünyada hegemonik bir güç olarak ortaya çıkma iddiasında olanların mücadele alanı olacak olmasıdır. Bunun yanı sıra yeni dönemde küresel tehdit unsurları olarak kabul edilen terörizm, küresel terörizm ve Kitle İmha Silahları'nın menşeinin İslam coğrafyası olduğu iddiası da sayılabilir (Hacısalıhoğlu, 2005: 28; Dağcı, 2004: 35).

Sahip olduğu jeopolitik ve jeoekonomik özelliği nedeniyle tarih boyunca ilgi odağı olan Orta Doğu, bu gün de aynı sebeplerle küresel güçlerin hegemonik düşleri için ilgi odağı olmaya devam etmektedir. Bölgenin jeoekonomik önemini ortaya koyan önemli bir özelliği, *“dünyanın en önemli dokuz deniz geçiş yolundan sekizi⁹ hemen hemen tamamıyla İKÖ üyesi ülkelerin sınırları içinde kalırken Cebeli Tarık Boğazı bir kıyısıyla bu coğrafya içindedir. Daha tali bir konumda bulunan İngiliz Kanalı ve Danimarka geçişleri dışındaki bütün Afro-avasya geçiş yolları İKÖ*

⁸ “Afroavasya anakıtası” kavramsal tabiri için bakınız: Davutoğlu, Ahmet. 2003. Stratejik Derinlik, İstanbul, Küre Yayınları.

⁹ Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Akdeniz'i Hint okyanusuna bağlayan Süveyş Kanalı ve Aden Boğazı, Basra Körfezini Hint Okyanusuna bağlayan Hürmüz Boğazı, Hint ve Pasifik Okyanuslarındaki geçişlerin yapıldığı Malaka, Sunda, Lombok ve Mataran Boğazları

bünyesinde kalmaktadır. Öte yandan başta petrol ve Doğalgaz olmak üzere en stratejik hammadde kaynakları, mineraller yanında her türlü iklim şartlarını barındıran tarım havzaları da bu coğrafyanın önemini arttırmaktadır (Davutoğlu, 2003: 255). ABD, Afganistan ve Irak işgalleri ile bu önemli coğrafyaya konuşlanarak bir taraftan burada bulundurduğu askeri güç sayesinde bölgeyi daha rahat kontrol edecek, bir taraftan da ticari yollar üzerinde denetim kurmuş olacaktır. Fakat bu işgaller desteğin yanı sıra göz ardı edilmesi mümkün olmayan menfi tepkilerle de karşılaştı. Her ne kadar “gerçek” bir meşruiyet zemini oluşturulması pek önemsenmese de en azından “görünürde” bir meşruiyet zemininin hazırlanması ABD’nin elini güçlendirecekti. Bu bağlamda, 9-10 Haziran 2004 tarihinde Amerika’nın Georgia Eyaletindeki Sea Island’da gerçekleştirilen G-8 Zirvesinde, “BOP’un adı, “İlerleme ve Ortak Bir Gelecek için Geniş Orta Doğu ve kuzey Afrika Ülkeleri ile İşbirliği” (*Partnership for progress and a Common Future with Countries of the Broader Middle East and North Africa*) şeklinde değiştirilmiştir” (Sandıklı, 2004: 14). Böylece isim değişikliğinin yanı sıra kapsam da genişletilmiştir. Kuzey Afrika’nın da projeye dahil edilmesiyle, bir yandan dünya kamuoyunun dikkatlerinin Orta Doğu’ya yoğunlaşmasına engel olunmak istenmiş; öte yandan projenin insani kaygılar taşıdığı mesajı verilmeye çalışılmıştır (Sandıklı, 2004: 14).

ABD-İsrail ittifakının asıl amacı, yukarıda da bahsedildiği üzere yeni küresel sistemin temel yapısını belirlemek için eski dünyanın (Asya, Afrika, Avrupa) orta kuşağını ele geçirmektir. Bu amaca ulaşmak için söz konusu coğrafyanın direnç merkezlerinin yok edilmesi hedeflenmektedir (Karagül, 2003: 128). Bunun için sadece “sert güç kullanımı” (işgaller) değil, “yumuşak güç kullanımı” (ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel projeler) da hazırlanıyor. Demokratik ve “insani amaç” sloganlı projeler, seçilen bölgesel ortaklarla hayata geçirilmeye çalışılıyor. İşte Türkiye’ye biçilen rol, bu noktada ortaya çıkmaktadır. Türkiye, ABD-İsrail ittifakı için Orta Doğu politikalarında önemli bir bölgesel ortaktır. Fakat bu ortaklığın amaç noktasında bir eksiklik göze çarpmaktadır. Amaç ABD-İsrail ittifakının menfaatlerinin gerçekleştirilmesidir: 21. yy. Amerikan yüzyılı olması ve Orta Doğu’daki İsrail devletinin uzun vadeli bekası. Bölgesel ortağın menfaatleri ise bir önem arz etmemekte, öncelikleri gözetilmemektedir. (Karagül, 2003: 128-129)

Buna rağmen ABD (ve dolayısıyla İsrail)'nin Orta Doğu'daki hem en sadık, hem en güçlü daimi müttefiki Türkiye'dir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan Türkiye ABD flörtü, ABD'nin stratejileri ve Soğuk Savaş koşullarında giderek derinleşti. İkili ilişkilerde zaman zaman ortaya çıkan sıkıntılar ilişkilerin esasına ilişkin olmamış, nüanslara dair sıkıntılar olmuştur (Kirişçi, 2002). Bu bağlamda başladığı günden bu yana ABD Türkiye ilişkileri pürüzsüz bir seyir izlemiştir, diyebiliriz.

Türkiye İsrail ilişkileri de, İsrail devletinin kuruluşundan kısa bir süre sonra Türkiye tarafından tanınması¹⁰ ile başlamış, ABD yörüngesinde gelişmiştir. İsrail'in kurulmasından sonra, daha önce de bahsedildiği üzere, Arap-İsrail Çatışması ve Filistin Sorunu, Türkiye'nin Orta Doğu politikalarının belirlenmesinde ciddi bir parametre olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ile Arap Orta Doğu ilişkilerinde, İsrail ilişkileri; Türkiye ile İsrail ilişkilerinde ise özellikle Filistin Meselesinde Filistin'e verilen destek daima sorun oluşturmıştır. İlginç olan Türkiye'nin bu minvaldeki Orta Doğu politikası ile her iki tarafa da (İsrail ile Müslüman Araplar) yaranamamış olmasıdır.

Belli bir seviyede ve bir denge gözetilerek yürütülen İsrail ile ilişkiler, belli dönemlerde sekteye uğramıştır. Fakat ilişkilerin genel seyrine bakıldığında ikili ilişkilerin sorunsuz olduğu söylenebilir. Özellikle 1990 sonrasında İsrail ile ilişkilerin yükseliş trendine girdiği görülmektedir. Türkiye ile İsrail ilişkilerindeki ABD destekli bu iyileşme, yeni dönemde BOP ile sembolleşen ABD-İsrail ittifakının Orta Doğu politikalarında Türkiye'nin desteğinin sağlanması amacına yönelik samimiyetsiz ve kontrollü bir tasarruftur (Karagül, 2003: 128). Samimiyetsiz tutumun göstergelerinden biri de, Özal döneminde Orta Doğu Barış Sürecinde inisiyatif ele alınmaya çalışılmışken, ABD'nin yeterli desteği sağlanamayınca bu teşebbüsün amacına ulaşmasının mümkün olmayışı şeklinde ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'daki Türk nüfuzu, tıkalı barış sürecini yeniden başlatmak ya da Ortadoğu'daki olayları etkilemek için tek başına yetersiz kalmaktadır (Kirişçi, 2002: 72). Yine de, ABD, Batı yanlısı demokratik bir Türkiye'yi Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Doğu'da, önemli bir ülke olarak görmektedir. Bizzat ABD yetkililerinin ağzından da duyulduğu üzere ABD, "yeni dönem" Orta Doğu

¹⁰ İsrail devletini tanıyan ilk Müslüman devlet Türkiye'dir.

politikasını uygulama konusunda, Türkiye'nin işbirliğini sağlayamazsa ciddi sıkıntılar yaşayacaktır (Kirişçi, 2002: 72-73). Bu bağlamda Türkiye ile ABD-İsrail ilişkileri, gerek bir proje olarak BOP'un, mimarlarınca öngörüldüğü şekilde, sonuçlandırılması, gerek ABD-İsrail ittifakının (BOP'u aşan) Orta Doğu politikalarının başarıya ulaşması, gerekse de Türkiye'nin Orta Doğu politikalarının daha etkin bir şekilde uygulanma zemini bulabilmesi ve başarıya ulaşabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME:

Bugün uluslararası düzen tahlilleri yapılırken çoğunlukla kabul gören bir gerçek şu ki, Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası düzenin temel işleyiş parametreleri halen ortaya konabilmiş değildir (Davutoğlu, 2002: ix). Bu açıdan bakıldığında yeni dönemde küresel ve bölgesel tehditlerin ortaya çıkmasının ve buna bağlı olarak yaşanan sorunların temelinde uluslararası düzenin yaşadığı bu sistem sorunu yatmaktadır. ABD'nin Orta Doğu merkezli uygulamaya çalıştığı BOP gibi bir projeye ihtiyaç duyması konusunda da aynı şey söylenebilir. Soğuk Savaş sonrası dönemin tek süper gücü olarak kalan ABD, hegemonik varlığını ve bu varlığının sürekliliğini bilinmeyen ve belki henüz var olmayan bir düşmana karşı korumak güdüsü ve tedirginliği içindedir. Bu tedirginlikle küresel ve bölgesel konjonktürleri dikkate alan ABD, öncelikle Avrupa'ya baktığında yaşadığı yapısal sıkıntılara rağmen siyasi ve askeri bir güç merkezi olma iddiasında olan AB'yi görmektedir. Gerçekleştirdiği son genişleme ile 450 milyon nüfusa ulaşan AB, sahip olduğu konumunu daha da güçlendirmiştir. AB'nin demokrasi temelli “yumuşak güç kullanımına” endekslenmiş politik anlayışı ABD'nin “sert güç kullanımına” endekslenmiş politik tarzından çok daha fazla saygı görmek ve kabul edilebilir bir nitelik arz etmektedir. Her türlü Batı menşeli tasarrufun önyargılı bir tepkisellikle karşılandığı Orta Doğu'da dahi aynı bakış söz konusudur. ABD Avrasya kuşağına baktığında, eski SSCB'nin hegemonik söylemine özlem duyan Rusya'yı görmektedir. Putin başkanlığındaki Rusya, eski Doğu Bloğu ülkeleri ile Kafkaslar ve Orta Asya'da Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile bağımsızlıklarını kazanan eski Sovyet ülkeleri üzerinde nüfuz kurmaya çalışmaktadır. Rusya konusunda ABD ile benzer kaygılar taşıyan AB tarafından AB'ye üyelikleri kabul edilmiş olsa da eski Doğu Bloğu ülkelerinin askeri darbeler (Turuncu Devrim, Kadife Devrim) ve askeri ve ekonomik bağlantılarla küresel sisteme bağlanmaya çalışılan Orta Asya'daki eski Sovyet ülkelerinin tekrar Rusya'nın yörüngesine girmesi ihtimali ABD ve AB'yi endişelendirmektedir. Uzak Doğu'ya bakıldığında ise Japonya'nın 1980'lerden itibaren ekonomik açıdan durgunlaşması, küresel iktidar mücadelesi bağlamında bir dönem gündemde olan Japonya tehdidinin gündemden düşmesine sebep olduğu görülür. Fakat son yıllardaki ortalama %10 civarındaki yıllık ekonomik büyüme

oranları ve sahip olduğu nüfus ile Çin, küresel hegemon ABD’yi ciddi anlamda kaygılandırmaktadır. ABD’nin yeni dönem politikalarını besleyen güdünün yadsınamayacak dinamiklerinden biri, bir bütün olarak algılanması mümkün görünen bu “küresel hegemonya” kaygılarıdır.

Bahsedilen küresel hegemonya kaygılarıyla da bağlantılı olarak, ilgili bölümde sözü edildiği gibi BOP’un başat amaçlarından biri de “enerji bağımlılığı her geçen gün artan Çin ve AB ekonomilerinin, bu bağımlılıklarının kullanılarak kontrol altında tutulması” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yine Orta Doğu’nun ekonomik, askeri ve politik anlamda kontrol altında tutulması yoluyla Rusya’nın yüzyıllardır amaçladığı “sıcak denizlere ulaşma stratejisi” engellenmiş olacaktır. Bu küresel manzara karşısında ABD, “neyi ne yapacağını bilemeyen savaş çocukları” gibi soğukkanlılıktan uzak ve nispeten kontrolsüz davranmakta; küresel ve bölgesel boyutlarda Amerikan hegemonyası altında bir denge ve sükunet aramaktadır.

Önümüzdeki dönemde dünyanın ekonomik ve politik konjonktürü, “sistem sorunu” kaynaklı olarak bu kaygılar çerçevesinde şekillenecektir. Bu yeni küresel düzenin, ayakları yere basan bir düzeyde şekillenmesi uzun zaman alacak ve ciddi çalkalanmalara sebep olabilecektir. Bu bağlamda yeni dönemde artık çok daha fazla iç içe geçmiş jeokültürel haritalar ortaya çıkacaktır. Türkiye gibi medeniyetler arası etkileşimin yoğun olduğu sınır ve geçiş bölgelerinde bulunan ülkeler bu jeokültürel değişimi önemli bir stratejik parametre olarak değerlendirmek zorundadır (Davutoğlu: 2003: 256). Aksi halde Türkiye’nin gelecekte, bölgesel ve küresel düzeyde kabul gören, etkili bir dış politikaya bağlı güçlü bir vizyon oluşturmaları mümkün olmayacaktır. İşte Türkiye’nin küresel ve bölgesel politikaları bu medeniyet idrakiyle bağlantılı bir dinamizm ile tasarlanmalı ve uygulamaya konmalıdır.

1. 11 Eylül Sonrası Türkiye’nin Orta Doğu’ya Yönelik Dış Politikası:

Bu başlık altında çalışmamızın odağını teşkil eden sorun olarak, 11 Eylül sonrası Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik dış politikası analiz edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle, Türkiye’nin bölgeye yönelik dış politikasının söylem ve

uygulama farklılıkları ortaya konmaya çalışılacak, akabinde yapılacak değerlendirme ile beraber çözüm önerileri sunulmaya gayret edilecektir.

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikası, 2000'li yıllarda, genel dış politika eğilimine paralel olarak gözle görünür bir tarz değişimine uğradı. Bu tarz değişimine bağlı yeni bakış, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleştirilen saldırılardan sonra daha da belirginleşti. Türkiye'nin dış politikasında yaşanan bu değişimin dinamiklerini değişen bölgesel ve küresel konjonktür, Türkiye-AB ilişkilerindeki müspet gelişmeler, Türkiye'nin değişen stratejik algılamaları ve 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra iktidara gelen yeni siyasi irade şeklinde sıralayabiliriz.

Değişen küresel ve bölgesel konjonktürden kastedilen, Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel boyutta yaşanan mezkur sistem sorunu ve buna bağlı olarak bölgesel ve küresel boyutta yaşanan jeoekonomik, jeostratejik ve jeopolitik karmaşıklığıdır. Bu karmaşıklık uluslararası dengeler düzleminde bir belirsizliğe, bu belirsizlik ise kısa zaman dilimlerinde değişebilen küresel politikalara, strateji ve bağlı tasarruflara sebep olmaktadır. Oysa ülkelerin iç politikaları (ülkesel politik manzara) daha mobil ve değişken olabilirken uluslararası jeoekonomik, jeostratejik ve jeopolitik görünümünün belirleyicisi olan dış politika, daha istikrarlı ve statik bir görünüm arz etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgesel ve küresel konjonktürde yaşanan temel sorun bu noktada ortaya çıkmaktadır. Netice itibarıyla Türkiye, istemeden de olsa bu şartlardan etkilenmektedir.

Türkiye'nin 11 Eylül sonrası Orta Doğu'ya yönelik dış politikasını etkileyen en önemli dinamiklerden biri de Türkiye'nin AB ile gelişen ilişkileri ve bu değişimin Türkiye'nin bölgesel ve küresel sorunlara bakışında yarattığı revizyondur. 1999'da Türkiye'nin AB'ye adaylık statüsünün tanınmasının ardından öncelikle AB ile ikili ilişkilerde dikkat çekici bir iyileşme görülmüştür. Türkiye, kurduğu ikili yahut çok taraflı ilişkilerde kendisine daha çok güvenen bir profil arz etmiştir. İnisiyatif kullanabilen taraf olma arzusu, kendisine duyulan özgüven ve belli hedeflere odaklanan istikrarlı bakış ile birleşince ülkenin, uluslararası düzeyde saygınlığı artmıştır.

Türkiye'de 3 Kasım 2002 seçimleri ile iktidara gelen siyasi iradenin, Özal dönemi sonrasında, şartlar dolayısıyla dış politikada pasif davranan hükümetlerden

farklı olarak, dinamik bir dış politika, yoğun diplomasi ve görüş alış verişine dayalı ilişkiler geliştirmeyi başardığı; icrai karar alma sürelerinin kısaldığı, kararların uygulanmasında da alışılmışın ötesinde seri davranıldığı gözlemlenmiştir. Bu profil, içeride ve dışarıda devletin prestijinin yükselmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yeni siyasi irade tarafından özellikle ABD, AB ve Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerde dinamik ve kararlı bir görüntü arz edilmiştir. Tek tek bölge ülkeleri ve bölge ülkelerinin dahil olduğu, yahut bölge ülkelerinin politikalarını etkileme kapasitesine sahip uluslararası örgütlerle (NATO, BM, İKÖ) ilişkilere önem verilmiştir.

Yeni dönemde Suriye ile üst düzeyde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş, ilişkilerin geliştirilmesi yönünde Adana Mutabakatı ve Beşşar Esad'ın devlet başkanlığına gelmesi ile yakalanan fırsat iyi değerlendirilmiştir. Sınır ticaretinin geliştirilmesi, ticaret hacminin artırılması, kültürel ve sosyal alanlarda karşılıklı olarak yardımlaşmak konuları başta olmak üzere ikili ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.

İran ile yine aynı bağlamda ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin laik ve demokratik yapısı ile İran'ın liberalleşme eğilimi bir araya gelince ilişkilerin geliştirilmesi için uygun zemin sağlanmış, doğalgaz alımı, karşılıklı olarak yatırımların ve ticaret hacminin artırılması, eğitim ve kültürel konularda ikili ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Diğer bölge ülkeleri ile de aynı doğrultuda ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Dinamik dış politika anlayışının manidar göstergelerinden biri, 2004 yılı başında, kapıdaki Irak işgaline rağmen Saddam yönetimi ile yaklaşık olarak bir milyar dolar meblağlı bir ticaret anlaşması yapılmış olmasıdır. Öte yandan Filistin meselesinde yapıcı bir inisiyatif kullanılmaya çalışılmıştır. İsrail tarafından bu sürecin başlatılmasına sıcak bakılmaması ve bu girişime uluslararası ve bölgesel anlamda destek sağlanamaması, bu çabada sonuca ulaşılmasını engellemiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik stratejisinin ipuçlarının iki örnekte gözlemlenebilmesi mümkündür: (i) 1 Mart 2003 Tezkeresinin reddi, (ii) İsrail'in Filistin'de uyguladığı şiddetin Türkiye Başbakanı tarafından “devlet terörü” olarak nitelendirilmesi ve Türkiye Dışişleri Bakanı'nın İsrail ziyareti sonrasında Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ı ziyaret etmesi. Türkiye önümüzdeki dönemde Orta Doğu'ya yönelik daha dengeli bir dış politika ortaya koyacak ve bu dengeli duruşunu

sergilerken bölgesel ve küresel dengeler gözetilerek ulusal menfaatlere öncelik verilecektir.

Türkiye, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında yeni tehdit algılamaları ya da Huntington'un "medeniyetler çatışması" tezini anımsatan bir koşullanma çerçevesinde yeni Amerikan çıkarları gereğince şekillenen yeni dünya düzeninde, Orta Doğu'da Batı'nın değerler sistemini benimsemiş, demokratik ve laik bir yapıya sahip olan tek Müslüman ülke olarak ciddi bir fırsat yakalamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı eski yetkililerinden James Robin'in Türkiye'de 2005 yılının Mayıs ayında katıldığı bir söyleşide dile getirdiği "ABD Irak işgalinde başarısız olmuştur. ABD'nin Irak politikasını şiddetle eleştiriyor ve bu yanlışlardan vazgeçilmesi gerektiğini ısrarla belirtiyoruz. Yapılan en önemli yanlış, 3 Kasım 2002 seçimleri ile Türkiye'nin değiştiğinin algılanamamış olmasıdır. Türkiye ile daha sıkı bir diyalog ve müzakere süreci yürütülmelidir. Orta Doğu politikaları bazında Türkiye'nin desteği sağlanmalıdır. Türkiye'nin göz ardı edildiği Orta Doğu politikalarının başarıya ulaşmasının çok zor olduğu bilinmelidir" sözleri, Türkiye'nin bölgesel dengelerdeki ağırlığına temas etmekte, oluşan yeni dengelerde Türkiye'nin artan öneminin altını çizmektedir. Bu çerçevede Türkiye, Orta Doğu'daki mevcut ve müstakbel dengeler içerisinde önemli bir aktör olduğunun idrakinde olmalı ve bu bilinçle bölgesel politikalara eğilmelidir.

Kuzey Afrika'dan Kafkaslara, Orta Asya'dan Güney Asya'ya uzanan geniş coğrafyanın ve hatta Afro-Avrasya ana kıtasının bölgesel olarak kontrolünün; dünya ekonomilerinin enerji bağımlı yapısı ile ilintili olarak petrol ve doğalgaz kaynaklarının kontrolü vasıtasıyla dolaylı olarak, küresel ekonominin kontrol edilmesi; ve, sürmekte olan Afganistan ve Irak işgalleri ile muhtemel Suriye ve İran işgalleri neticesinde Afro-Avrasya ana kıtasının merkezine ciddi bir askeri güç yığarak askeri açıdan küresel düzenin kontrol altına alınması hesaplarının tamamı günümüz dünyasının hegemon gücü ABD tarafından, Türkiye'nin yanı başında yapılmaktadır. Öte yandan AB, her sene yaklaşık 2.5 milyar Euro gibi bir kaynak ayırarak Orta Doğu'da demokratik toplum yapısının inşasını amaçlamaktadır. Türkiye, tüm bu strateji ve planlarda kararlı bir duruşla yerini alabildiği taktirde, bölgesel ve küresel

dengelerde söz sahibi olan, yarınları öngörebilen güçlü ve istikrarlı bir aktör olarak var olabilir.

19 Kasım 2003 tarihinde NATO'nun Afganistan Kıdemli Sivil Temsilciliği görevine Türkiye'den eski Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin'in atanması; 2004 yılının Haziran ayında, İKÖ Genel Sekreterliği görevine Türkiye'nin adayı Ekmeleddin İhsanoğlu'nun İKÖ tarihindeki ilk demokratik seçim ile seçilmesi; 2004 yılının Haziran ayındaki NATO zirvesinin Türkiye'de yapılması ve NATO'nun gelecek vizyonunun bu zirvede şekillendirilmiş olması; 17 Aralık 2004 tarihinde AB'ye üyelik müzakerelerine başlama tarihinin alınması; ve son olarak, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Başkanlığına Türkiye'den Kemal Derviş'in seçilmesi bölgesel dengelerde itibari anlamda da olsa, popüler bir ifade ile Türkiye'yi merkez ülke konumuna ulaşma hedefine katkıda bulunmuştur.

Bugün Türkiye, iç ve dış dinamiklerle bölgesel ve küresel konjonktürün şekillendirdiği bölgesel ve küresel dengeler içinde daha iddialı bir şekilde varolma imkanına sahiptir. Fakat bu varoluşun iki veçhesi ciddi boyutta önem arz etmektedir. Birincisi, Türkiye bölgede inisiyatif kullanırken küresel güçlerle ilişkileri dikkate almalı, fakat küresel güçlerin menfaat ve beklentilerinin ulusal menfaatlerin önüne geçmesine izin verilmemelidir. İkincisi, bölge politikaları oluşturulurken içinde bulunulan şartlar dolayısıyla ABD eksenini yerine AB ekseninde kalınmaya gayret edilmeli, bu çerçevede “yumuşak güç kullanımı” tercih edilmelidir. Zira ABD tarafından Orta Doğu'da devreye sokulan işgaller dolayısıyla ciddi bir şekilde perçinlenen Orta Doğu kaynaklı Batı karşıtlığına muhatap olması Türkiye açısından telafisi mümkün olmayacak sorunların yaşanmasına sebep olabilir. Türkiye, “yumuşak güç kullanımına” dayalı gelecek stratejisi ile Orta Doğu'da hem bölgesel hem de küresel boyutta ciddi başarılarla imza atabilir. Çünkü gelecek, gücün despot ellerinde değil, demokratik değerlerin insani ellerinde şekillenecektir. Türkiye, bu şemsiye altındaki yerini alabildiği ölçüde yarınlarda ve yarınların tasarlanması senaryolarında varolabilecektir.

KAYNAKÇA

- Achcah, Gelbert. 2003. “Büyük Ortadoğu Projesi,” **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 24.
- Açıkgöz, Özkan. 2004. “Orta Doğu’nun Sosyo-kültürel Yapısı ve Büyük Orta Doğu Projesi,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.
- Ağar, Murat. 2002. **İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akkoyun, Ayaz. 2002. **1980-83 Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Günümüze Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Alagöz, Bilgehan. 2004. “Büyüyen Orta Doğu’da Sıkışan İran,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.
- Altunışık, Meliha Benli. 2002. “Türkiye’nin İsrail Politikası,” iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.). **Türkiye’nin Yeni Dünyası**, Çev. Güldü, Hür. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aras, Bülent. 2003. **Türkiye ve Ortadoğu Türk Dış Politikasının Toplumsal Kökenleri**, İstanbul: Q-Matris Yayınları.
- Aras, Bülent. 2004a. **Irak Savaşı Sonrası Orta Doğu**, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Aras, Bülent. 2004b. “Türk-İran İlişkilerinde Gelinek Nokta,” **Stratejik Yorum**, No: 21, www.tasam.org.
- Aras, Bülent. 2005a. “Türk-İran İlişkilerinde Gelinek Nokta,” **Stratejik Yorum** No: 55 www.tasam.org.
- Aras, Bülent. 2005b. “Türkiye-Suriye-İran İlişkileri” **Stratejik Yorum**, No: 75. www.tasam.org
- Arı, Tayyar. 1993. **Basra Körfezi ve Amerikan Politikası**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ataman, Muhittin. 2001. “Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm” iç. İhsan Sezal ve İhsan Dağı (der.) **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İstanbul: Boyut Yayınları.

Ataman, Muhittin. Aralık 2003. “Türkiye’nin Orta Doğu’daki Politikalarını Belirleyen Temel Unsurlar,” **Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi**, www.stradigma.com.

Atatürk, Mustafa Kemal. 2004. **Nutuk**, İstanbul: Karizma Yayıncılık.

Athloğlu, Yasin. Ocak 2005. “İslam Konferansı Örgütü ve Türkiye,” **Stratejik Yorum**, No: 54 www.tasam.org.

Athloğlu, Yasin. 2004. “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem,” **Stratejik Yorum**, No: 54. www.tasam.org.

Aydoğan, Metin. Ağustos 2003. **Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye**, İkinci Cilt, 9. Baskı, İstanbul: Kum saati Yayınları.

Aydoğan, Metin. Ağustos 2003. **Bitmeyen Oyun**, 17. Baskı, İstanbul: Kum saati Yayınları.

Balcı, Kerim. 2003. **Kimin Savaşı**, İstanbul: Zaman Kitap.

Bıyıklı, Mustafa. 2002. **İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları (1918-1938)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

Criss, Nur Bilge. 2002-2003. “Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Politikaları,” **Doğu Batı Dergisi**, Ankara : Doğu Batı Yayınları, Yıl: 6, Sayı: 21.

Çomak, Hasret. 2004. “Genişleyen NATO’nun Güvenlik Yaklaşımı ve Büyük Orta Doğu Projesi,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Çomak, Hasret. 2005. “ NATO’nun Yeni Yönelimleri,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 2, Sayı: 4.

Dağcı, Kenan. 2004. “ Büyük Orta Doğu Projesi, ABD ve AB İlişkilerini Nasıl Etkileyebilir, ” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Dağı, İhsan D. 1998. **Ortadoğuda İslam ve Siyaset**, İstanbul: Boyut Yayınları.

Davutoğlu, Ahmet. 2002. **Küresel Bunalım**, İstanbul: Küre Yayınları.

Davutoğlu, Ahmet. 2003. **Stratejik Derinlik**, İstanbul: Küre Yayınları. 13. Baskı.

Dursun, Davut. 2003.” Orta Doğu Neresi? Subjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi” www.stradigma.com.

Ekinci, Burcu. 1997. **1990-1996 Arası Türk Dış Politikasını Etkileyen Olaylar Ekseninde Özal ve Çiller'in Dış Politika Anlayışlarının Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Kürsüsü.

Eralp, Atilla. 2002. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Çev. Güldü, Hür. İstanbul: Alfa Yayınları.

Erge, Yusuf. 2002. **Türk Hava Gücünün Türkiye-Ortadoğu Dış Politikaları Üzerine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Esenbel, Melih. 2000. **Türkiye'nin Batı ile İttifaka Yönelişi**, İstanbul: ISIS Yayıncılık.

Göral, Emirhan. 27.9.2004. "Avrupa Birliği Yolunda Çelişkili gelişmeler" www.tasam.org.

Hatipoğlu, Esra. 2005. "Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkilerinin Geleceği," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 2, Sayı: 4.

Hacırüstemoğlu, Dildar Aydan. 2001. **Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Topluluğu Anabilim Dalı.

Hacısalihoglu, Yaşar. Mart 2005. "Suriye ve İran Odağında Yeni Hesaplar" **Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi**, Yıl: 4 Sayı: 14.

Hale, William. 2002. "Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Çev. Güldü, Hür. İstanbul: Alfa Yayınları.

Harris, George S. 2002. "ABD-Türkiye İlişkileri," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Çev. Güldü, Hür. İstanbul: Alfa Yayınları.

Huntington, Samuel P. 2000. **Anlaşamayan Uygarlıklar**, Nathan Gardels (Der.) **Yüzyılın Sonu**, Çev. Dişbudak (Çorakçı), Belkıs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Huntington, Samuel P. 2004. **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Çev. Turhan, Mehmet ve Soydemir, Y. Z. Cem. İstanbul: Okuyan Us Yayın.

İnan, Kamran. 1999. **Dış Politika**, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karaaslan, Tufan. 1998. **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, Konya: Atlas kitapevi.

Karagül, İbrahim. 2003. "BOP, Sivil Demokratik İslam ve Amerika'nın 'Din İnşası'," **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 24.

Kaynak, Mahir ve Gürses, Emin. 2004. **Büyük Orta Doğu Projesi**, İstanbul: İlk Yayınları.

Kaynak, Mahir. 2004. **Sonuçlardan Sebeplere Sebeplerden Faillere**, İstanbul: Timaş Yayınları.

Keyman, E. Fuat. 2002. "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet," **Doğu Batı Dergisi**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, Yıl: 4, Sayı: 20.

Kirişçi, Kemal. 2002. "Türkiye ve Müslüman Ortadoğu," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Çev. Güldü, Hür. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kocaoğlu, Mehmet. 1995. **Uluslar arası İlişkiler Işığında Orta Doğu**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Kömeçoğlu, Uğur. 2002. "Oryantalizm, Belirsizlik, Tahayyül, 11 Eylül," **Doğu Batı Dergisi**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, Yıl: 4, Sayı: 20.

Kut, Şule. 1991. "Filistin Sorunu ve Türkiye," Haluk Ülman (Der.) **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayını.

Kürkçüoğlu, Ömer. 1972. **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970**, Ankara: AÜSBF Yayınları.

Lesser, Ian O. 2002. "Köprü mü Engel mi? : Türkiye'nin Batıyla Gelişen Güvenlik İlişkileri," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Çev. Güldü, Hür. İstanbul: Alfa Yayınları.

Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (Der.). 2002. **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Çev. Güldü, Hür. İstanbul: Alfa Yayınları.

Mango, Andrew. 2002. "Türk Dış Politikasının Atatürkçü Kökenleri ve Bunların İç Bağlantıları üzerine Düşünceler," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.) **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Çev. Güldü, Hür. İstanbul: Alfa Yayınları.

Memmedov, Ramil. 2004. "Büyük Orta Doğu Projesi ve Güney Kafkasya Üzerine," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Meydan Larousse Ansiklopedisi, cilt: 15.

Ogan, Sinan. 2005 "Bush Putin Zirvesi": Analiz Yorum. www.avsam.org/tr/analizler.

Oran, Baskın. 2003. “Türkiye-ABD İlişkileri ve ‘Büyük Ortadoğu Projesi’,” **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 24.

Özkan, Abdullah. 2004. “Büyük Orta Doğu Projesi’nin Küreselleşme Perspektifinden Değerlendirilmesi,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Özveri, Derya. 2004. “Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası ve Güvenlik Yaklaşımı,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Pilger, John. 2003. **Dünyanın Yeni Efendileri küresel Yağmacılığın Gerçek Yüzü**, İstanbul : Timaş Yayınları.

Perinçek, Doğu. 1993. **Mustafa Kemal: Eskişehir, İzmit Konuşmaları**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

www.ntvmsnbc.com.

Sağlam, Yunus. 1996. **Ortadoğu’da elektronik medya**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Bölümü.

Serbest, M. Bürkan. 2003. **Soğuk Savaş Dönemi’nde (1945-1975) ABD’nin Ortadoğu Politikası: Gücün Hukuka Üstünlüğü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

Sander, Oral. 1979. **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara: AÜSBF Yayınları.

Sandıklı, Atilla. 2004. “ ABD’nin Dış Politikası, Güvenlik Stratejisi ve Büyük Orta Doğu Projesi,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural. 2000. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: e yayınları. c. 2.

Sütalan, Zeynep. 2004. “ Mısır’ın Büyük Orta Doğu Projesi’ne Bakışı, ” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Şahin, Abdullah. 2004. “11 Eylül’den 17 Aralık’a” www.stradigma.com.

Tansi, Deniz. Mart 2005. “Irak’ı İran Üzerinden Okumak” **Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi**, Yıl: 4 Sayı: 14.

Tarım, Emre. 2004. “ Büyük Orta Doğu İnsiyatifi ve NATO’nun Olası Rolü,” **Stratejik araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Tombuloğlu, Fatih. 1995. **1980’lerden Günümüze Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Tutal, Nilgün. 2002. “Edward Said’in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?,” **Doğu Batı Dergisi**, Ankara : Doğu Batı Yayınları, Yıl: 4, Sayı: 20.

Uygur, Hakkı. 2004. “İrak Savaşı Sonrası Orta Doğu ve İran’ın Dış Politikası” www.tasam.org.

Ülman, Haluk. 1991. **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayını.

Ünüvar, Ersegül. 2004. “ Büyük Orta Doğu Projesi ve Rusya,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Varol, Muharrem. 2004. “ Tarihsel Perspektifte Orta Doğu’da ABD Politikaları, ” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 2.

Yavaş, Gökçen. 2004. “ Avrupa Güvenlik Stratejisi ve Türkiye,” **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul: Tasam Yayınları, Yıl: 1, Sayı: 3.

Yıldırım, A. Atilla. 1999. **Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Güvenlik Arayışları ve NATO’nun Buna Cevabı: Barış İçin Ortaklık**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Yıldız, Menderes. 1991. **Atatürk’ün Dış Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı.

ÖZGEÇMİŞ

Önder DURDU;

05.10.1979 tarihinde Gaziantep'te doğdu. İlk ve orta eğitimini burada tamamladı. 2000 senesinde Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Lisans öğrenimini tamamladı.

Avukatlık stajını Konya Barosunda tamamladı.

Hukuk öğrenimi süresince politikayla ilgili okumalar yaptı. Bu bağlamda, Osmanlı tarihi, devlet yönetimleri, Ekonomi sistemleri üzerine inceleme ve araştırmalar yaptı. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezinde 45 günlük sertifika eğitimi aldı.

Üç sene süreyle tiyatro eğitimi aldı. Çeşitli oyunlarda oyunculuk ve yönetmenlik yapmıştır. Bu alandaki çalışmalarını belli bir düzeyde devam ettirmektedir.

Bir süre Ankara'da serbest avukatlık yaptı. Halen İstanbul Barosuna kayıtlı serbest avukat olarak çalışmaktadır.

TEMA, TEGV gibi sivil toplum örgütlerine üyedir.

Orta derecede İngilizce bilmekte olup özel dersler almaya devam etmektedir.